TOPLUMSAL

Tarih

248
AĞUSTOS
2014

"Cumhur"dan Habersiz Cumhuriyetin İlânı
Mehmet Ö. Alkan

Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler

Bedensel engellere veya "farklılıklara" sahip insanları Osmanlı saraylarında istihdam etme geleneği. Ezgi Dikici'nin yazısı, sayfa 16

Elbise-i Osmaniye'yi Tekrar Ele Almak
Edhem Eldem

Bilim, Teknoloji ve Toplum
Beno Kuryel

"Hukuk-ı Nisvân" ya da Osmanlı Kadın Hukuku
Zafer Toprak

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 10 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

Murat Belge bir kez daha başka kentlerde, başka denizlerde

Murat Belge, seyahatnamesinin 4. cildinde de okurunu doğayla, tarihle, kültürle, politikayla iç içe bir yolculuğa davet ediyor: Brezilya, Tanzanya, Sudan, tafsilatlı bir Fransa turu, elbette Paris, 5. cildin onur konuğu olacak İngiltere'de kısa ama "teşrifatlı" bir Londra seyahati, İtalya'da Siena, Roma ve Cenova'da konaklama, Ljubljana-Slovenya ve Polonya, kıyı kıyı Yunanistan, Selanik, Mezopotamya üzerinden düşülen dönüş yolunda Erbil...

Amerika Birleşik Devletleri, Orta Avrupa, Avusturya: Viyana, Macaristan: Budapeşte, Çekoslavakya, İsviçre, Finlandiya: Helsinki, İspanya, Ukrayna: Kiyef-Kırım, Romanya: Bükreş, Bulgaristan: Sofya, Mısır

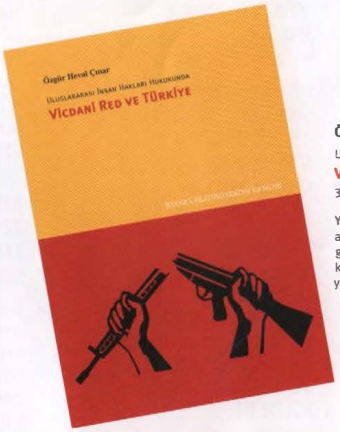

Amerika Birleşik Devletleri, Güney Afrika Cumhuriyeti, Almanya, İspanya, Portekiz, İsveç, Belçika, Kore, Dubai

Hollanda, İtalya, Almanya: Nürnberg ve Essen, Danimarka, Avusturya: Graz, Eski Yugoslavya, Ukrayna, Boston ve New Orleans, Kanada, Lübnan, Suriye, Ürdün, Irak, Denizler

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ÖZGÜR HEVAL ÇINAR

ULUSLARARASI İNSAN HAKLARI HUKUKUNDA

VİCDANİ RED HAKKI VE TÜRKİYE

327 sayfa, ISBN: 978-605-399-342-1

Yazarın bu özgün çalışması, uluslararası ve bölgesel insan hakları hukukuna dair analizle, Türkiye'nin özellikle bu konuda üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmediğini, hangi noktalarda uluslararası insan hakları hukukunun gerisinde kaldığını tespit edip, Türkiye'nin bu yükümlülüklere uyması için iç hukukunda yapması gereken değişiklikleri ortaya koymayı amaçlıyor.

BERCH BERBEROGLU

KÜRESEL ÇAĞDA SİYASAL SOSYOLOJİ

DEVLET VE TOPLUMA GİRİŞ

237 sayfa, ISBN: 978-605-399-335-3

Bu kitap, çağdaş küresel kapitalizm anlayışının analiziyle, küresel kapitalist sistemin günümüzde karşı karşıya olduğu krizi açıklıyor. 20. yüzyılda ortaya çıkan toplumsal hareketlerden, Rusya'daki sosyalist devrime, Arap Baharı gibi son dönemde meydana gelen toplumsal hareketlere de değinilerek, geçmişten günümüze, kapitalist devlet düzenine karşı mücadele veren toplumsal hareketleri inceleniyor.

NAMIK SİNAN TURAN

İMPARATORLUK VE DİPLOMASİ

OSMANLI DİPLOMASİSİNİN İZİNDE

569 sayfa. ISBN: 978-605-399-343-8

Bu çalışmada Turan, klasik dönemde yerleşmiş olan diplomasi kurumlarını, bunların işleyiş yöntemlerini ve Osmanlıların dış politika tercihlerini aktarırken, çizdiği geniş çerçevenin içine Kanuni Sultan Süleyman'ın Habsburglara karşı denge siyasetindeki François'ten, İngiltere'ye karşı Abdülhamid'in denge unsuru olarak sarıldığı Alman İmparatoru'na kadar önemli tarihsel kişilikleri de dahil ediyor.

HILMAR KAISER

THE EXTERMINATION OF ARMENIANS IN THE DIARBEKIR REGION

464 sayfa, ISBN: 978-605-399-333-9

The Extermination of Armenians in the Diarbekir Region is a study based largely on neglected sources from Turkish and Armenian archives covering the years 1908-1915. It discusses the rise of the "Committee of Union and Progress" the nascent Kurdish nationalist movement and the annihilation of the Ottoman Armenian population. Decision-making, deportations, assimilation policies, the seizure of Armenian properties as well as the settlement of Kurdish and other Muslim groups appear in a new light.

STEVEN A. EPSTEIN

GEÇ DÖNEM ORTAÇAĞ AVRUPASI

EONOMİK VE SOSYAL TARİH, 1000-1500

322 sayfa, ISBN: 978-605-399-316-2

Geç Dönem Ortaçağ Avrupası: Ekonomik ve Sosyal Tarih, 1000-1500, ekonomik büyümenin başladığı 1000 yılından, küresel çapta bir ticaret anlayışının gelişmeye başladığı 1400'lü yılların sonuna kadar Avrupa'nın sosyal ve ekonomik tarihindeki önemli konuları ele alıyor. Bunun yanı sıra, Hıristiyan kültürü çerçevesinde, Avrupa sınırları dâhilindeki Müslümanlar, Yahudiler ve muhalifleriyle ve sınır komşusu oldukları İslâm ve Tatar devletleriyle yaşanan çatışmaların sebebi olan değer yargılarını ortaya koyuyor.

www.bilgiyay.com
Telefon: 0212 311 52 59 Faks: 0212 253 47 00
e-mail: yayin@bilgiyay.com - dagitim@ bilgiyay.com

Genel Dağıtım: PUNTO www.puntokitap.com
Telefon: 0212 496 10 50 Faks: 0212 551 30 13
e-mail: punto@puntokitap.com

MERHABALAR,

2014'ün Şubat ayından Temmuz'a kadar her ay bir dosya ile karşınıza çıktık. Agustos sayımızda bir dosya konumuz yok, 3-4 ay bu şekilde dosyasız bağımsız makalelerle devam edeceğimizi tahmin ediyorum.

248. sayımızda Ezgi Dikici'nin Osmanlı sarayında istihdam edilen cüceleri ve sağırları ele aldığı "Saltanat Sembolü Olarak 'Farklı' Bedenler, Osmanlı Sarayında Cüceler ve Dilsizler" adlı makalesini kapağa taşıdık. Zengin kaynakçası, Dikici'nin yorumu ve çok fazla tarihçinin ele almadığı konusuyla makaleyi okurlarımızın ilgiyle okuyacaklarını tahmin ediyorum.

Mehmet Ö. Alkan "En Doğru Bildiğimizden Kuşkulanmak" dizisinin sekizincisinde Cumhuriyet'in ilanını ele alıyor ve bu konunun o tarihte nasıl "oldu bittiye" getirildiğini ortaya koyuyor. Türkiye'de herkesin hayatını ciddi şekilde etkileyen rejim değişikliği gibi konuların gereğince tartışılmadan hayata geçirilmesi geleneği Cumhuriyet'in ilanıyla başlamıyor elbette ama onu da bu yolda önemli bir aşama sayabiliriz.

Edhem Eldem daha önce (237. sayımızda) *Şanizade Tarihi*'ne ilişkin yaptığına benzer incelemeyi bu sayıda *Elbise-i Osmaniye* kitabını ele alarak gerçekleştiriyor. Araştırmayı derinleştirdikçe kitapla ilgili çok fazla soru sorma imkânı doğduğunu hatırlatıyor, özellikle de kitabın basımından sonraki süreçle ilgileniyor. Eldem Türkiye'de tarihçiliğin önemli zaaflarından birini bir kez daha dile getiriyor: "Önemli olan veya en azından addedilen bazı olaylar, kişiler, eserler, belirli bir amaca hizmet ettikleri, belirli bir merakı giderdikleri, belirli bir soruya cevap verdikleri nispette incelenir ve kullanılırlar, ama bu fayda elde edildikten sonra daha derinlemesine, daha sorgulayıcı bir şekilde ele alınmadan bir kenara bırakılırlar."

İyi bir haberimiz var. Ben yüz sayı evvel Toplumsal Tarih ekibine dahil olduğumda Emel Seyhan "Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay" dizisine çoktan başlamıştı. Geçen sene Temmuz ayında Emel Hanım ağır bir trafik kazası geçirdi daha doğrusu, yaya geçidinde bir araba ona çarptı ve yazılarına bir yıl ara vermek zorunda kaldı. Şimdi artık bu kazadan kaynaklanan sağlık sorunları geride kaldı, Emel Hanım yazılarına tekrar başlıyor.

Eylül'de görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
15 TEMMUZ 1915 GENERAL GOURAUD SEDDÜLBAHİR'DE
Hazırlayan: Edhem Eldem

10 SOYKIRIMI AÇIKLAMAK: OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONUNDA ERMENİLERİN VE ASURİLERİN KADERİ
Ahmet Akşit

12 GAZZE'NİN ANLATILMAYAN HİKÂYESİ
Robert Fisk

13 DEĞERLİ BİR DOST, ANDREW MANGO...
Gürel Tüzün

16 SALTANAT SEMBOLÜ OLARAK "FARKLI" BEDENLER
OSMANLI SARAYINDA CÜCELER VE DİLSİZLER
A. Ezgi Dikici

26 *ELBİSE-İ OSMANİYE*'Yİ TEKRAR ELE ALMAK
Edhem Eldem

36 İKİNCİ MEŞRUTİYET YILLARINDA "HUKUK-I NİSVÂN" YA DA OSMANLI KADIN HUKUKU
Zafer Toprak

48 EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-8
CUMHUR'DAN HABERSİZ CUMHURİYETİN İLÂNI VE İLK REİS-İ CUMHUR SEÇİMİ
Mehmet Ö. Alkan

58 BİLİM, TEKNOLOJİ VE TOPLUM-I
Beno Kuryel

64 TUĞLADAN MERMERE, CUMHURİYETTEN İMPARATORLUĞA
ÖLÜMÜNÜN 2000. YILDÖNÜMÜNDE İMPARATOR AUGUSTUS
Turhan Kaçar

72 SELANİK TRAMVAYI, 1886-1912
Sotirios Dimitriadis

78 KİTABELERİYLE ÜSKÜDAR'DA BİR CELVETİ TEKKESİ:
ŞEYH MUSTAFA DEVÂTİ EFENDİ CAMİ-TEVHİDHANESİ
Ahmed Tahir Nur

86 ESKİ FOÇA'NIN 'KARA HAZİRAN'I..
Emre Erol

92 *GÜNLÜK HAYATI RESMETMEK*
Hazırlayan: Zerrin İren Boynudelik

FİKR-İ TAKİP:
94.9 Açık Radyo'da her 15 günde bir pazartesileri, 15.30'da yayınlanan Fikr-i Takip'te 4 Ağustos'ta Esra Ekşi ile "Gezi Direnişinin Tarihi Nasıl Yazılır?" başlıklı yazısını konuşacağız.
Peri Efe-Ahmet Akşit

"Açık Radyo" 94.9

64 TUĞLADAN MERMERE, CUMHURİYETTEN İMPARATORLUĞA

Turhan Kaçar, ölümünün 2000. yılında, Augustus'un Roma'da gerçekleştirdiği rejim değişikliğini antik ve ikinci kaynaklara dayanarak ele alıyor.

72 SELANİK TRAMVAYI 1886-1912

Sotirios Dimitriadis, son dönem Osmanlı Selanik'inde tramvay ve kent ulaşımı planlanması, hattın inşası ve işletilmesinin tarihini anlatıyor.

78 KİTABELERİYLE ÜSKÜDAR'DA BİR CELVETİ TEKKESİ

Ahmed Tahir Nur, Üsküdar'da bulunan ve dört asra yakın bir süre Celveti tekkesi olarak hizmet veren Şeyh Mustafa Devati Efendi Cami-Tevhidhanesi'nin iç ve dış mekân kitabelerini inceliyor.

86 ESKİ FOÇA'NIN 'KARA HAZİRAN'I

Emre Erol, Haziran 1914 tarihinde Eski Foça'daki Müslüman çetelerin örgütlü saldırılarını ve hükümetin yaşananlara yaklaşımını konu ediyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 248, Ağustos 2014

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI

Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Vangelis Kechriotis, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Mustafa H. Sayar, Irvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

S. YAZİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Cansu Kılınçarslan

REDAKSİYON VE DÜZELTİ
Eyüp Yıldırım

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı Özalp

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
cansuk@tarihvakfi.org.tr

BASKI
G.M. Matbaacılık ve Ticaret A.Ş. 100. Yıl Mah. MAS-SİT 1. Cadde No: 34204/İSTANBUL
Tel: +90 (212) 629 00 24

BASKI TARİHİ
Temmuz 2014

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
12358

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
100,00 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

Avusturya- Sırbistan Harbi

1 AĞUSTOS 1914
İKDAM

Berlin'de İdare-i örfiye
Paris 31 Temmuz (Müstacildir) Berlin'den Ajans Havas'a bildiriliyor: İmparator, tehlike-i harp idaresinin ilânını mutazammın bir emirname ısdâr etmiştir, tehlike-i harp idaresi idare-i örfiyeden ibarettir.
Bombardıman devam ediyor
Niş 30 Temmuz – " Zemlin"deki mevâki-i muhtelifeye vaz edilen büyük çaptaki muhasara topları Belgrat'a elan şiddetli bir bombardıman icra ile şehir derûnundaki haneleri tahrip etmekte devam eyliyor. Cihet-i askeriyeye varid olan raporlarda Avusturya topçularının Büyük Kilise'ye varıncaya kadar Belgrat'taki bir çok mebânî-i mühimmeyi tahrip eyledikleri bildiriliyor.[.....]
Avusturya'da Umumi Seferberlik
Viyana 31 Temmuz- (müstacildir) Rusya'nın seferberliği dolayısıyla imparator ve kral hazretleri Avusturya- Macaristan'da umumi seferberlik ilanını emir buyurmuşlardır, Umumi seferberliğe dair olan ilânat her tarafta duvarlara talik edilmiştir.

Hınçakistlerin Tevkifi

2 AĞUSTOS 1914
İKDAM

La Turki gazetesinde okunmuştur.
Ermeni Hınçakyan Fırkası mensubininden bazısının tevkifi hakkında polis müdüriyetinden katiyet malumat istihsal edilememektedir.
Evvelki gün tevkif edilenlerden sabık Mebus Hamparsum Boyacıyan Efendi ile daha bazı kimselerin bilâhare tekrar tahliye edildikleri istihbar edilmektedir.
Hınçak kulüplerinden daha bir çoğunda taharriyat icra edilmiştir. Tahkikata devam olunuyor. Bu mesele dolayısıyla mütebâyin [birbirine zıt] bir çok rivayetler işâa [yayılmıştır] edilmiştir. Bu rivayetlerin ne dereceye kadar mukarin-i hakikat olduğu netice-i tahkikatta tebeyyün eyleyecektir. Mevkufinin adedi otuzu mütecavizdir.

Hükümet-i Osmaniye'nin Vaziyeti

3 AĞUSTOS 1914
İKDAM

Avusturya- Sırbistan Muharebesi'ni takip eden Almanya – Rusya Harbi'nden dolayı Avrupa siyaset-i umumiyesinde hasıl olan tebeddülâta karşı Hükümet-i Osmaniye'nin bir vaz'-ı bi-tarafi alması [tarafsız kalması] Meclis-i Vükelâ'ca kararlaştırılmış ve keyfiyet Düvel-i Muazzama nezdinde mukim Süfera-yi Osmaniye ile vilayata tebliğ olunmuştur. (Osmanlı Ajansı) da hükümetin tamami-i bi-tarafisini muhafazaya karar verdiğini ve bu münasebetle her nevi tedabirl ittihaz eımış olduğunu resmen beyana mezun bulunduğunu bildirmiştir.

Seferberlik İlanı

Ahval-i hazıradan dolayı Avrupa devletleri ilan-ı seferberi eyledikleri cihetle Hükümet-i Osamniye dahi bir tedbir-i ihtiyati olmak üzere bu günden itibaren kısmen seferberlik ilan eylemiş ve keyfiyet dün, süfera-yı Osmaniye ile kolordu kumandanlıklarına ve vilâyata tebliğ edilmiştir. [.....]
Seferberlik hakkındaki davetnameler dün şehrimizin muhtelif mahallerine ilsak olunduğu gibi davullar vasıtasıyla da asker olanların silah başına gelmeleri ilan edilmiştir.

Tevkifat

1 AĞUSTOS 1914
İKDAM

Ermenice "Jamanak" gazetesinde okunmuştur.
Dün (evvelki gün) şehrimizin bazı mahallerinde bulunan Ermeni (Hınçak Komitesi) kulüpleri taharri edilerek (aranarak) mezkûr komite mensubininden yirmi beş otuz kişi derdest olunmuştur. Derdest olunanlar meyanında Ermeni Patrikhanesi Meclis-i Umumisi azasından Cangülyan, Arzufi ve sabık Kozan Mebusu Hamparsum Efendi dahi bulunmaktadır.
Dünkü karşı gazeteleri dahi bu meseleden bahsettiği sırada Hınçak Komitesi Merkez Kulübü'nün taharriyat icrasından sonra zabıtaca taht-ı temhire alınmış olduğunu [mühürlendiğini] yazıyorlar.

Osmanlı Vaporları

3 AĞUSTOS 1914
TANİN

Seferberlik ilanı üzerine Osmanlı Seyr-i Sefâin İdaresi vaporları Karadeniz ve Akdeniz seferlerini tatil eylemişlerdir.

Boğazların Seddi

5 AĞUSTOS 1914
İKDAM

Matbuat İdaresi tarafından Osmanlı Telgraf Ajansı vasıtasıyla tebliğ olunmuştur:
Hükümet-i Osmaniye muhafaza-i bi-tarafi için boğazları sed etmiştir [kapamıştır]. Sefain-i ticariye kılavuz alarak boğazlardan geçebilecektir.

Ref-i memnûiyet

8 AĞUSTOS 1914
İKDAM

Merkez Kumandanlığından:
Geceleri saat onda yalnız meyhaneler sed edilecektir. Gazino ve kahvehanelerin kemafi's-sabık [eskisi gibi] açık bulundurulmasına müsaade edilmiştir.

Yavuz Dretnotu ve Midilli Zırhlı Kruvazörü

12 AĞUSTOS 1914
İKDAM

Hükümetimizin bütün efrad-ı milleti sevinçten ağlatan muvaffakiyat-ı fevkaladesinden olarak,
Almanlardan (Goben) ve (Breslav) sefinelerinin satın alınması haberi, dün sabahtan beri şehrimiz ahalisini tasvire sığmaz bir şevk ve galeyan içinde yaşatmıştır.
Bu müjde-i muvaffakiyet, vilâyata ve bütün Alem-i İslam'a yayıldıkça her tarafta aynı hissiyat tecelli edecek ve bu lûtf-i ilahi suretinde telakki olunacaktır. Düne kadar hepimiz Sultan Osman ve Reşadiye dretnotlarının İngilizler tarafından haksız ve insafsızcasına zapt ve gasp edilmiş olmasından hasıl

olan teessürat içinde mey'üs idik. Kalbimizde derin bir hiss-i infiâl vardı.
Dünkü müjde, bu yeisi çok şükür sürüra tahvil etti. Fakat gönlümüzdeki hiss-i infiâl hâlâ bakidir ve bunun ilelebet unutulmamasını arzu ederiz. [.....]

Gazete İlgası

12 AĞUSTOS 1914
İKDAM

Rumca "Neologos" gazetesi hükümet-i askeriyenin evamir ve tebligatına mugayir olarak havadis neşr eylemesinden dolayı ilga edilmiştir.

İhtar

16 AĞUSTOS 1914
İKDAM

Ahval-i hazıra dolayısıyla memlekette kâğıt mevcudu azalmış olup hariçten kâğıt celbetmek şimdilik imkân haricinde görüldüğünden kariin-i osmaniyeyi lokuyucuları bir müddet sonra havadissiz bırakmamak için gazetelerin hacmini şimdiden nısıf dereceye tenzile lyarı yarıya azaltmayal diğer rüfeka-yı kiramımızla bi'l-itilâf müttefikan karar verilmiştir. Binaenaleyh diğer Türkçe gazeteler ile beraber gazetemiz dahi bu günden itibaren nısıf hacimde neşredilecektir.

Rusya'da İhtilal

16 AĞUSTOS 1914
SABAH

Berlin 15 Ağustos- (Kiev) den gelen haberlere göre Rusya'da ihtilal hemen hemen kopmak üzeredir. Odesa'dan (Istandard) gazetesine yazıldığına göre şehr-i mezkür ahalisi kâmilen seferberlik aleyhindedir. Bakü'da da bir adem-i hoşnudi [hoşnutsuzluk] hareketi hissolunmaktadır.

Hanımlara Tebşir

18 AĞUSTOS 1914
SABAH

Beyoğlu'nda maruf Alman Karlman mağazası bayram ve mevsim sonu münasebetiyle her türlü eşyayı fevkalade ehven fiyatla mevki-i fürühta vaz eylemiştir. (satışa arz etmiştir) Bilumum şubelerde müteaddid fırsatlar mevcut yünlü, ketenli ve ipekli binlerce envai kuponlar yok pahasına satılmaktadır. İstifade ediniz.

İstanbul Ahali-i muhteremesine

18 AĞUSTOS 1914
SABAH

Şehr-emaneti'nden:
Bazı fırında ekmek olmamasından ve bazısındaki ekmeklerin hamur ve küflü ve tamamen kepekten ibaret bulunmasından bahisle her gün bir çok müracaat vuku buluyor. Emanet fırınlara olan nezaret-i şamilesini tamamen istimâl ettiği gibi polis idare-i umumiyesinden de bir itina-yı mahsus gösteriliyor. Memleketin ihtiyacatına , sıhhat-ı umumiyesine ve bilhassa ahvalin şerait ve müsaadesine göre vazifesini yapıyor ve yapacaktır.Bilfarz şu ekmeğin rengi biraz esmer diye bir çok müracaat yapılıyor ise vazife işkâl edilmiş olur. Itimat edilsin, telaşı icap ettirir bir hâl yoktur..

Millet Tiyatrosu'nda Tezahürat

18 AĞUSTOS 1914
SABAH

Osmanişer Loyd'dan:
Cumartesi akşamı saat on buçukta Millet Tiyatrosu'nda Almanya lehinde henüz İstanbul'da görülmemiş bir nümayiş icra edilmiştir. İzmir Mebusu Abdullah Efendi bu münasebetle bir nutuk irad etmiştir. [.....]
Alman Milleti'nin inkişaf ve terakkisinden bahisle Almanların diğer milletleri, bilhassa rakipleri Fransa ve İngiltere'yi geçtiklerini beyan etmiştir. Abdullah Efendi Millet-i Osmaniye'nin tarafeyn-i muhasımînden [düşmanlarından] hangisinin tarafını iltizam etmesi lazım geldiğini sormuş, bu suale cevaben Hükümet-i Osmaniye'nin muhâleseti [dostul ancak İttifak-ı Müselles [üçlü paktl , bilhassa Almanya tarafına teveccüh edilebileceğini söylemiştir. Bu sebeple milletin hükümetin politikasını bütün kalbi ile tasvip etmesi lazım geldiğini beyan etmiştir. [.....]

Telsiz telgraf

18 AĞUSTOS 1914
SABAH

İstanbul gazetesinden:
İstihbaratımıza nazaran Bâb-ı Âli bilcümle süfera-i ecnebiyeye bir nota takdim eyleyerek Boğazları geçecek sefainin telsiz telgraf cihazlarını Boğazlarda bırakmaları ve avdetlerinde tekrar almaları hakkında ittihaz edilen kararı bildirmiştir. Sefaret, konsalato, kilise, mekatip ve sairede bulunmakta olan bu kabil cihazlar da kaldırılacaktır.

Asker Aileleri Menfaatine

21 AĞUSTOS 1914
İKDAM

Müdafa-i Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumisi'nden:
Gülhane Parkı İd-i said-i fıtr'ın [Ramazan Bayramı] ikinci ve üçüncü günleri sevk olunan asker aileleri menfaatine Müdafa-i Milliye Cemiyeti'ne terk olunmuştur. Duhuliye kırk paradır. İki takım muzika, ince saz olacağından hem güzel bir vakit geçirmiş ve hem de asker kardeşlerimizin bikes [kimsesiz] ailelerine muavenet edilmiş olur. Sevk olunan asker kardeşlerimizin bikes ve muhtaç kalan aile ve çocuklarını infâk ve iaşe için ayrıca bir hesap açılmıştır. Bilumum vatandaşlarımızın bayramlık elbise ve şeker paralarından bir kısmını bu emr-i hayra sarf etmeleri temenni ve rica olunur.

Odesa'da İğtişâş

31 AĞUSTOS 1914
İKDAM

Karadeniz Rus filosundan bir zırhlı kruvazör mürettebatı isyan ile Odesa'yı bombardıman etmişlerdir. Şehirdeki iğtişâşçılarla efrat bi'l-ittifak sokaklarda kanlı müsademeler icra eylemişlerdir. Efrat kendilerini itaate teşvik eden zabitlerini öldürmüşlerdir. İğtişâşçılar Odesa Hükümet dairesini taht-ı işgallerine almışlardır.

15 TEMMUZ 1915

GENERAL GOURAUD SEDDÜLBAHİR'DE

Gouraud, 30 Haziran günü bir top mermisinin isabet etmesi neticesinde ciddi bir şekilde yaralanmış, onu Fransa'ya geri götüren hastane gemisinde sağ kolunu kaybetmiştir. Fakat Hamilton'un aksine Gouraud'nun kariyeri sonlanmadığı gibi, tam aksine hızlı bir nekahetten sonra hemen cepheye dönmüş, özellikle Şampanya bölgesindeki başarılı harekâtlarıyla Fransa'nın nihai zaferine katkıda bulunmuş. Aralık 1918'de Mareşal Pétain'in elinden Légion d'honneur'ün en büyük rütbesi olan büyük haçını almıştır.

Geçen sayımızda incelediğimiz *L'Illustration* dergisinin 15 Temmuz 1915 tarihli ve 3775 numaralı sayısında yazar Edouard Julia'nın Seddülbahir izlenimlerine yer vermiştik. Bu sayımızda da aynı sayıda yer alan daha kısa birkaç haberle ve onlara eşlik eden resimlerle ilgileneceğiz.

Derginin kapağında yer alan büyük resimde biri İngiliz, diğeri Fransız iki yüksek rütbeli subayın Seddülbahir'de poz verdikleri görünüyordu. 28 Haziran 1915 akşamı çekildiği söylenen fotoğrafta yer alan bu iki general, İngiliz Ian Standish Monteith Hamilton (1853-1947) ile Fransız Henri Joseph Eugène Gouraud (1867-1946) idi.

Ian Hamilton, İngiliz ordusunun generalleri arasında epeyce atipik bir karaktere ve profile sahipti. Afrika'dan Asya'ya Britanya İmparatorluğu'nun başlıca müstemlekelerinde görev almış, önemli sefer ve muharebelere katılmıştı: Birinci Boer Savaşı (1881), Nil Seferi (1884-1885), Chitral Seferi (1893-1895), Tirah Seferi (1897-1898), İkinci Boer Savaşı (1900-1901). Fakat onu farklı kılan, siyaseten liberal duruşu, şiire kadar uzanan edebi iddiaları, entelektüel karakteri ve siyasetçilerle olan yakınlığıydı.

1915'te kendisine Batı cephesinde değil de, daha az önemsenen Doğu cephesinde görev verilmesi de bu yüzdendi. Baştan kötü planlanan Çanakkale seferinde 75. 000 kişilik kara kuvvetlerinin başına getirilen Hamilton, donanmanın başarısızlığının neticesinde düzenlenen çıkartma ve kara harekâtının başına geçmiş ve çok zor şartlarda gerçekleştirilen bu operasyonu yönetmek zorunda kalmıştı. Seferin başarısızlığı neticesinde Ekim 1915'te geri çağrılmış, askeri kariyeri de bu şekilde fiilen sona ermiştir.[1]

Hamilton'dan daha genç olan Henri Gouraud da sömürge ordusunda görev alarak yükselmiş bir subaydı. 1894'te Sudan'da görev almış, ardından da Nijer Nehri'nin güneyinde hâkimiyet kurup Fransızlara on sene kadar direnen Samory Touré adındaki yerli hükümdarı 1898'de yakalayarak şöhret kazanmıştı. Bu tarihten sonra bir sömürge uzmanı olarak Afrika'da muhtelif yerlerde görev almış, ardından da 1911'de Fas ordusunun başında başarı göstermiştir. 1914'te savaş patlak verince Fas ordusunun dördüncü alayının başında Fransa cephesine geçmiş, 1915'te ise Çanakkale'deki Fransız birliklerinin başına getirilmiştir.

Dergideki metinden de görüleceği gibi Gouraud, 30 Haziran günü bir top mermisinin isabet etmesi neticesinde ciddi bir şekilde yaralanmış, onu Fransa'ya geri götüren hastane gemisinde sağ kolunu kaybetmiştir. Fakat Hamilton'un aksine Gouraud'nun kariyeri sonlanmadığı gibi, tam aksine hızlı bir nekahetten sonra hemen cepheye dönmüş, özellikle Şampanya bölgesindeki başarılı harekâtlarıyla Fransa'nın nihai zaferine katkıda bulunmuş, Aralık 1918'de Mareşal Pétain'in elinden Légion d'honneur'ün en büyük rütbesi olan büyük haçını almıştır.

Clémenceau tarafından Suriye ve Lübnan'da Fransız yüksek komiseri olarak tayin edilen Gouraud, 1919'da Beyrut'a varmış ve 1923 yılına kadar bu görevde kalmış, ardından da Paris askeri komutanı görevine getirilmiştir. 1930'da Türkiye dâhil olmak üzere birçok yurtdışı ziyaretleri gerçekleştirmiş, 1937'de bu görevinden ayrılarak 1946'da hayatını kaybetmiştir.[2]

İki general arasındaki ilişkiyi aktarmanın ilginç bir yolu, Ian Hamilton'un 1920'de yayınladığı *Gallipoli Diary* (*Çanakkale Günlüğü*) isimli eserine müracaat etmektir.[3] Günlüğün 28 Haziran 1915 tarihli girişinde Hamilton, derginin kapağında yer alan fotoğrafa doğrudan atıfta bulunmaktadır: "Fransız resmi fotoğrafçısı Gouraud ile benim eski surların yanında Çanakkale Boğazı'na hâkim bir yerde resmimizi çekerek o anı yakaladı."[4]

30 Haziran günü ise iki general telgraf yoluyla şakalaşarak sohbet etmişlerdi. 10.30'da Hamilton, Gouraud'yu o sabahki başarısından dolayı tebrik etmişti: "2. 000 litre şarap kaybınızı telafi edecek olan bu sabahki başarılarınızdan dolayı hararetle tebrik ederim. Hükümetiniz artık bunun yerine yıllanmış Bordo şarabı yollamalıdır. Lütfen ivedi olarak bana kazandığınız alanın bir çizimini yollayın". Gouraud'nun cevabı gecikmemişti: "Tebriklerinize içten teşekkürler. Çizim hazırlanıyor. Eğer hükümetimiz Anadolu toplarının telef ettiği şarabın yerine daha iyisini yollamak lutfunda bulunursa, biz Fransızlar onunla İngiliz silah arkadaşlarımızın sağlığına içeceğiz."[5]

Fakat 1 Temmuz günü bu sevinç büyük bir üzüntüye dönüşmüştü. Günlüğünde Hamilton, Gouraud'nun bir önceki gün başına gelenleri aktarıyordu: "[Cepheden gelen] iyi haberlere karşın Gouraud hakkında acımasız kötü haberler vermeliyim. Lanet olasıca bir kaza. Top mermisiyle ciddi bir şekilde yaralanmış. Duyar duymaz donanmanın beni oraya götürmesini sağladım. Hastane gemisine alınmıştı bile; onu orada gördüm. Kurtulup kurtulmayacağı yazı-tura gibi; Allah'tan çelikten bir yapısı var. Onunla yarım dakika konuşmama izin verdiler, cesaret dolu. Anadolu'dan atılan sekiz inçlik mermi "V" Kumsalında yaralı ve hastaları ziyaret ettiği bir anda ona sadece beş-altı metre mesafeye düşmüş. Mucize kabilinden hiçbir metal parçası ona isabet etmemiş, ama patlamanın şiddetinden

L'ILLUSTRATION

Prix du Numéro : Un Franc. SAMEDI 10 JUILLET 1915 73e Année. — N° 3775

SIR IAN HAMILTON ET LE GÉNÉRAL GOURAUD A SEDDUL-BAHR

Photographie prise le soir du 28 juin, au cours d'une visite faite au général Gouraud par le général Ian [illegible], qui venait [illegible]

Voir l'article, page 30.

Sir Ian Hamilton ve General Gouraud Seddülbahir'de. 28 Haziran akşamı, o sabah Krithia'da kazanılmış önemli bir başarıyı haber vermek üzere General Ian Hamilton'un General Gouraud'yu ziyareti münasebetiyle çekilmiş fotoğraf. İki gün sonra General Gouraud ağır şekilde yaralanmıştır.

iki metreden yüksek olduğunu söyledikleri bir duvarın üzerinden havaya fırlamış. Baldırı, ayak bileği ve kolu sırf düşmekten fena halde zedelenmiş. Bir tugay kaybetsek daha az zarar olurdu. Onun kaybı yerine getirilemeyecek türden. Şahsi etkisi sayesinde askerlerinin şevkini en yüksek seviyeye çıkartırdı. Lord K.'ye (Kitchener) derin üzüntümü ifade eden bir telegraf çektim ve kendisine 'Fransızların ve dolaylı olarak bizim bu büyük kaybımız' son derecede ciddi, zira biliyorum ki 'Fransız Savaş Bakanı bize başka bir General Gouraud yollayamaz.'"[6]

Kapakta yer alan Gouraud ve Hamilton'un resmine eşlik etmek üzere derginin içinde kısa bir haber metni yer almaktaydı. Bunun dışında cepheden iki küçük haber daha birer resmin altyazısı olarak verilmişti. Bunların ilkinde Gouraud'nun yaralanmasıyla birlikte yerine geçen General Maurice Bailloud kurmay subaylarıyla karargâhta yemek yerken görüntülenmişti. İkincisi ise siperlerden ilginç bir görüntüydü. Kazılan topraktan pişmiş büyük çanakların göründüğü bu resmin altında yer alan habere göre buradan çıkan arkeolojik buluntular Doktor Lendrot adındaki (muhtemelen) bir askerî doktor tarafından incelenmiş ve bu bilgiler Paris'e ulaştırılmıştı. Dönemin önemli arkeolog ve sanat tarihçilerinden Edmond Pottier (1855-1934) ise bunları değerlendirmiş ve buluntuların Myrina pişmiş toprak heykelciklerine bağlandığına karar vermişti.[7]

Çanakkale'de. — General Bailloud karargâhında kurmaylarıyla öğle yemeğinde. Seddülbahir'de patlayan bir top mermisiyle yaralanan General Gouraud'nun ayrılmasından sonra, o zamana kadar bir tümene komuta eden General Bailloud, Şark Fransız birliklerinin genel komutasını üstlenmiştir.

Gelibolu Yarımadası'nda siper kazarken gerçekleştirilen arkeolojik bir keşif. Yazıtlar Akademisi'nin son celsesinde Şark birlikleri tarafından Gelibolu Yarımadası'ndaki siperlerinde keşfedilen ve haklarında Doktor Lentrot'nun ayrıntılı bir not yollamış olduğu çanakları incelemek üzere Akademi tarafından görevlendirilen Bay Edmond Pottier, bulunan pişmiş toprakların "Myrina terra cottaları" adıyla bilinen seriye ait olduğunu beyan etmiştir. Bu kadar önemli işlerine rağmen vaktinin birkaç anını arkeolojik çalışmalara ayırmış olan Doktor Lentrot'yu da tebrik etmiştir.

GENERAL GOURAUD'NUN YARALANMASI VE UZVUNUN KESİLMESİ

Gelibolu Yarımadası'nın ucunda her an ve her yerde tehlike devam ediyor. Şark birliklerimizin korkusuz komutanı bir Türk mermisinin hedefi oldu, fakat daha önce söylendiği gibi siperleri teftiş ederken değil de Seddülbahir hastanesine gelen yaralıları ziyaret ederken. Sağ kolu parçalanıp, iki bacağı kırıldı. Kendisini Fransa'ya götüren *Tchad* (Çad) isimli gemide Ocak ayında Argonne'da omzundan yaralanmış olan bu muhteşem askerin acilen sağ kolunu kesmek gerekti.

Nancy'deki 20. Birliğe ve Cezayir'deki 19. Birliğe komuta etmiş olan General Bailloud muvakkaten Şark birliklerinin başına geçti. Kendisi atik ve askerlerini teşvik etmeyi bilen bir komutandır.[8]

DİPNOTLAR

1 http://en.wikipedia.org/wiki/Ian_Standish_Monteith_Hamilton. Son erişim tarihi 19 Temmuz 2014.

2 http://fr.wikipedia.org/wiki/Henri_Joseph_Eugène_Gouraud. Son erişim tarihi 19 Temmuz 2014.

3 Sir Ian Hamilton, G.C.B., *Gallipoli Diary* (Londra: Edward Arnold, 1920).

4 Hamilton, *Gallipoli Diary*, c. I, s. 346.

5 Hamilton, *Gallipoli Diary*, c. I, s. 355.

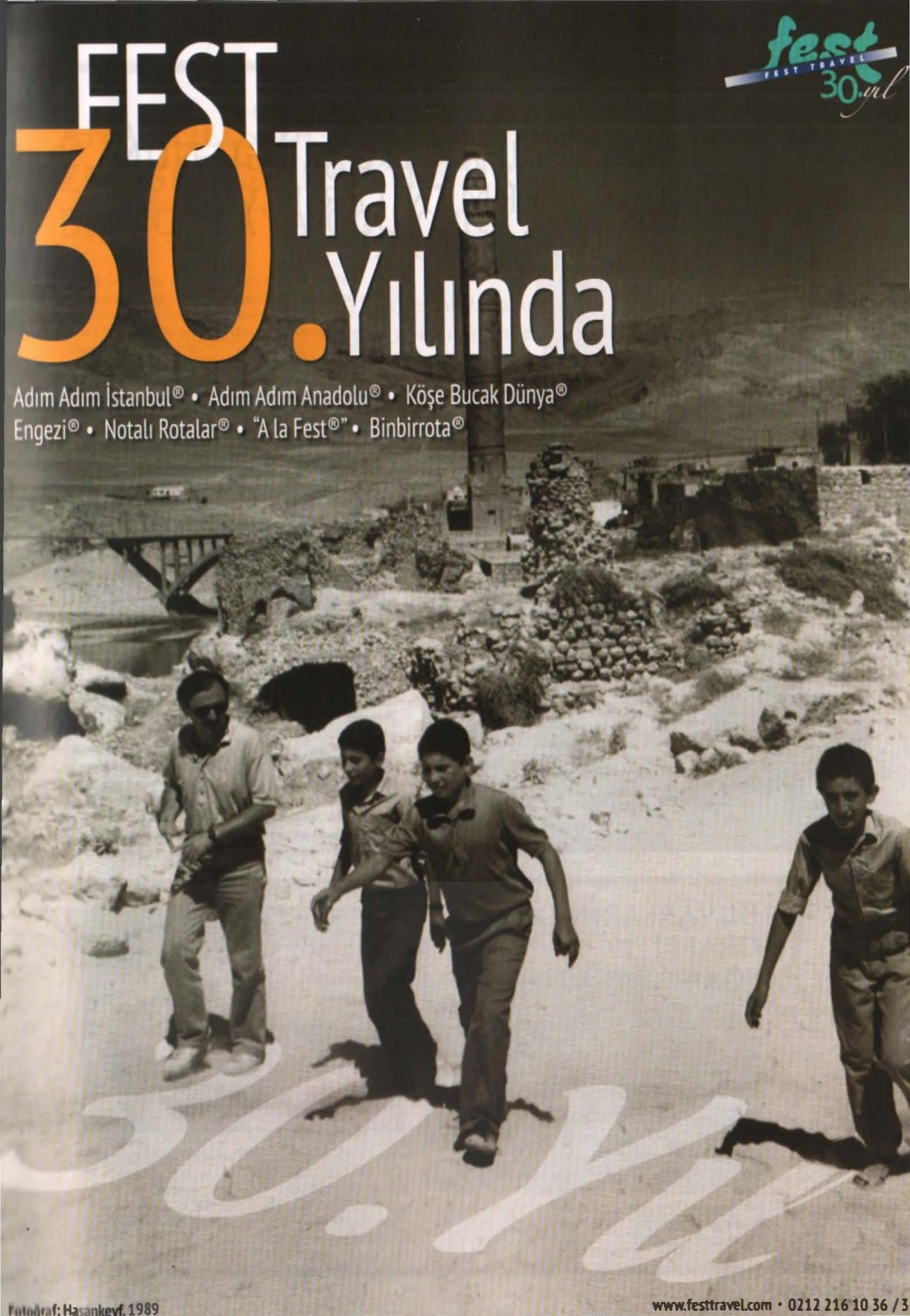
6 Hamilton, *Gallipoli Diary*, c. I, s. 359-360.

7 Bergama ile İzmir arasında bulunan Myrina antik kentindeki ilk kazılar 1880'den itibaren Edmond Pottier'nin kendisiyle Salomon Reinach tarafından gerçekleşmiş, nekropolde Tanagra heykeliklerini hatırlatan çok sayıda pişmiş topraktan heykelcikler bulunmuştur.

8 Maurice Bailloud (1847-1921)

FEST 30. Travel Yılında

Adım Adım İstanbul® • Adım Adım Anadolu® • Köşe Bucak Dünya®
Engezi® • Notalı Rotalar® • "A la Fest®" • Binbirrota®

Fotoğraf: Hasankeyf, 1989

www.festtravel.com • 0212 216 10 36 / 3

SOYKIRIMI AÇIKLAMAK:
OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN SONUNDA ERMENİLERİN VE ASURİLERİN KADERİ

Emek ve Toplum Araştırmaları Merkezi (EMEK-TAR) Beyoğlu'nda Cezayir Restoran'da, 10 Haziran 2014, Salı günü 18.30'da tarihçi Ronald Grigor Suny'yi ağırladı. Suny'nin konuşmasının başlığı "Explaining Genocide: The Fate of the Armenians and Assyrians at the End of the Ottoman Empire" (Soykırımı Açıklamak: Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonunda Ermenilerin ve Asurilerin Kaderi) idi.

AHMET AKŞİT

Ronald Grigor Suny konuşmasının amacının "İttihad ve Terakki Cemiyeti soykırımı niye yaptı?" sorusuna cevap aramak olduğunu belirterek başladı. Soykırımı anlamaya çalışmak durumu rasyonalize etmeye ve sonra haklı çıkarmaya yol açacaktır şeklindeki yaklaşıma katılmadığını söyleyen Suny, devamla Osmanlı Ermenilerinin 1915'e gelene değin 1895-96 olaylarında ve 1909'da Adana'da katliamlardan geçtiklerini belirtti. 1895-96 ve 1909 Adana pogromlarının lokal katliamlar olduğunu; 1915'te tehcir kararını alanların Osmanlı coğrafyasında yaşayan nüfus yapısını değiştirmeyi amaçladığını anlatan Suny, 1915'te sadece bedenlerin değil Ermeni kültürünün de yok olduğunun altını çizdi. Suny 1915'te tehcir kararını alanların nasıl bir motivasyonla hareket ettiklerine bakarsak İTC'yi harekete geçiren motivasyonun İslamiyet'le ve Türkçülükle açıklanamayacağını zira Jön Türklerin o tarihte imparatorluğun çok dinli, çok etnili yapısından vazgeçmediklerini hatırlattı. Suny İTC'nin tehcir kararı almasında Balkanlar'ın kaybedilmesinin yarattığı kızgınlık ve gelecek korkusu ve gayrimüslimlerin Türklerin fakirliği pahasına zenginleşmesi, düşmanla işbirliği gibi tahayyül edilmiş temaların etkili olduğunu söyledi. Suny son olarak bir soru üzerine etnik temizlikle soykırım arasında niyet ve sonuçları açısından önemli farklar bulunduğunu, İTC'nin neden soykırımı tercih ettiği sorusunun hâlâ cevaplanmayı beklediğini söyledi.

DUVARLARIN DİLİ GRAFFİTİ / SOKAK SANATI

Pera Müzesi yaz aylarını, Türkiye'de ilk kez gerçekleştirilecek bir sergiye, son yılların sanat gündemindeki en popüler konularından biri olan "Graffiti ve Sokak Sanatı"na ayırıyor. Amerika ve Avrupa'da daha önce yalnızca birkaç örneği düzenlenen sergi, "graffiti"yi "sokaktan müzeye" taşıyarak en ilginç örneklerini sunmanın yanı sıra bir tartışma platformu oluşturacak. Sergi 13 Ağustos tarihinde ziyaret edilebilir.

Amerika, Almanya, Fransa, Japonya, İspanya gibi ülkelerin yanı sıra Türkiye'den de olmak üzere 20'den fazla sanatçının konuk olacağı sergide, kültürün öne çıkan isimlerinden Futura, Carlos Mare, Cope 2, Turbo, Wyne, JonOne, Tilt, Mist, Psyckoze, Craig Costello (aka KR), Herakut, Logan Hicks, Cazs, Suiko, Evol, Gaia, Tabone, Funk ve No More Lies gibi farklı jenerasyonlardan ve disiplinlerden isimlerin Pera Müzesi'nde boyayacağı duvarların yanı sıra Martha Cooper, Henry Chalfant ve Hugh Holland gibi fotoğrafçıların arşivlerinden ölümsüzleşmiş kareler yer alacak.

ANADOLU'DA GELİŞEN EN ESKİ TARIM KÜLTÜRLERİNDEN BİRİ ORTAYA ÇIKIYOR

Kırklareli'nde 21 yıldır devam eden Aşağıpınar arkeolojik kazılarında, bölgede tarımla uğraşan ilk topluluklara ait yerleşim yerleri araştırılıyor. Kazı Başkanı Prof. Dr. Özdoğan Anadolu'da gelişen en eski tarım kültürünü ortaya çıkardıklarını ifade etti. 6 bin yıl önce insanların süt ürünleri tükettikleri kesin olarak ortaya çıktı.

İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Prehistorik Bölümü Ana Bilim Dalı öğretim üyesi Prof. Dr. Mehmet Özdoğan başkanlığındaki, 45 kişilik ekip bu dönemin kazı çalışmalarına başladı. Bu bölgedeki kazılar uzun yıllardır devam ediyordu. Özdoğan kazıları şöyle değerlendiriyor: "Anadolu da gelişen kültürlerin Avrupa'ya aktarılmasında Aşağıpınar, köprü vazifesi görmüş. Şu ana kadar ulaştığımız en eski tarih MÖ 6 bin 200. Yani günümüzden 8 bin 200 yıl öncesindeyiz. Buraya gelen ilk çiftçilerin yerleşim yerlerini açığa çıkartıyoruz. Anadolu'da gelişen en eski tarım kültürünü ortaya çıkartıyoruz. Buradaki doğal çevrenin nasıl değiştiğini, orman örtüsünün oluşma sürecini, Anadolu'nun yaşam biçimini, köy yaşantısının burada nasıl bir değişim geçirdiğini izleyebiliyoruz. Aşağıpınar, Balkanlar'ı Avrupa'ya bağlayan doğal bir geçit."

Özdoğan, Avrupa kültürlerinin çekirdeğinin kazı yaptıkları alanda oluştuğunu ifade ederek, "Kazı alanı bilim dünyasında ilgi çeken merkezlerden biri haline geldi. Avrupa kültürlerinin çekirdeği burada oluşuyor. Bizim burada aradığımız ilk tarım toplulukları, ilk defa tarımın başlangıcı, köy yaşantısının başlangıcı, çiftçiliğin başlangıcı. Anadolu'da gelişen yaşam" diye konuştu. Ayrıca neolitik dönemdeki doğal yaşamı canlandırmak için proje hazırladıklarını söyledi. MÖ 6 bin 200 öncesinde insanların avladıkları evcil ve yabani hayvanların modellerini yaparak sergileyeceklerini belirtti.

Özdoğan, kazı yaptıkları alanda yaşayan insanların daha çok buğday, arpa, çavdar, koyun, keçi ve sığırla beslendiklerini belirlediklerini ifade etti. Anadolu'dan bölgeye gelen insanların kap yapımına başladığını ve yemeklerin bu kaplarda hazırlandığını dile getiren Özdoğan, şunları ifade etti: "Kaplarda kalan tortuları incelediğimizde, 6 bin yıl önce insanların süt ürünlerini kullandıkları kesin olarak ortaya çıktı. Bu bilim dünyası adına çok önemli bir gelişme. Sütü kaynattıklarını gördük. Çok ilginç bir bulgu oldu."

Kazı çalışmalarının yaklaşık 3 yıl daha süreceği tahmin ediliyor.

Haberin Kaynağı: http://arkeolojihaber.net

GÖBEKLİTEPE KAZI BAŞKANI KLAUS SCHMIDT HAYATINI KAYBETTİ

Dünyanın en önemli arkeolojik alanlarından Göbekli Tepe'nin kazılarını yürüten Prof. Dr. Klaus Schmidt hayatını kaybetti. Değerli arkeolog, Alman Arkeoloji Enstitüsü'nde de görev yapıyordu.

Alman arkeoloji profesörü Klaus Schmidt 11 Aralık 1953'te Feuchtwangen'da doğdu. Prehistorya, Yakın Tarih, Klasik Arkeoloji ve Jeoloji bölümlerinde okuyan Schmidt, Heidelberg Üniversitesi ve Erlangen Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1978 yılında Türkiye'ye gelen Schmidt Şanlıurfa Göbeklitepe'de kazı çalışmalarına başladı. Şanlıurfa Müzesi başkanlığında ve Klaus Schmidt bilimsel danışmanlığında kazılar başlamıştı.

2007 yılından itibaren ise kazı çalışmaları Bakanlar Kurulu kararlı kazı statüsüyle ve yine Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Prof. Dr. Klaus Schmidt'in başkanlığında devam ettirildi. Projeye Alman Heidelberg Üniversitesi Tarihöncesi Enstitüsü de katıldı.

Prof. Dr. Klaus Schmidt.

Hürriyet Arşivi.

Yıllarca sürdürülen ayrıntılı kazı çalışmaları, Neolitik Devrim'i ve hazırlayan koşulları yeniden yazmayı sağlayacak güvenilir bilimsel sonuçlar sağladı.

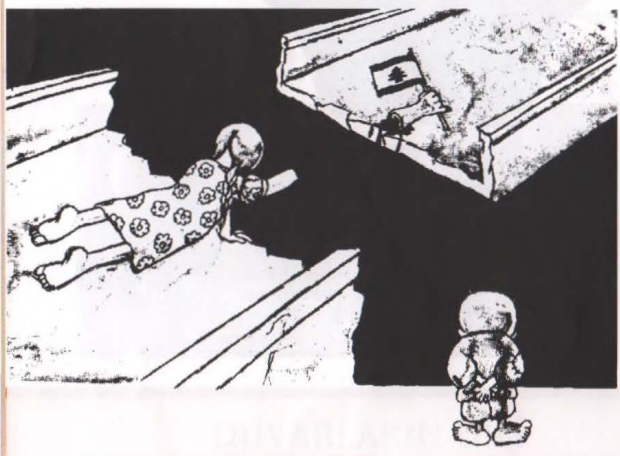
GAZZE'NİN ANLATILMAYAN HİKÂYESİ*

ROBERT FISK

Bu öğleden sonraya** kadar, ilk iki günün ölüm skoru 40'a 0, İsrail'in lehine. Ama şimdi anlatacağım Gazze hikâyesini önümüzdeki saatlerde kimseden duymayacaksınız. Bu mesele, memleket meselesi. Sederot'taki İsrailliler Gazze'deki Filistinlilerin roket saldırısı altındalar ve şimdi Filistinliler hak ettikleri cezayı alıyor. Şüphesiz. Ama bir dakika, tüm bu Filistinliler, bu 1,5 milyon insan nasıl oldu da Gazze'ye tıkıldı? Pekala, bir zamanlar aileleri şimdi İsrail sürdüler. Mülteci hâline geldiler. İsrail'in ilk başbakanı David Ben Gurion bu olay için "vicdansız ve haksız bir davranış" yorumunu yaptı. Çok yazık. Hujlu Filistinlilerin geri dönmesine hiçbir zaman izin verilmedi.

Bugün, Huj (şimdiki adıyla Sederot) kökenli 6.000'den fazla Filistinli Gazze sefaletinde, bir zamanlar Huj olan yere ateş eden ve İsrail'in yok edilmesi gereken "teröristler" olarak gösterdiği insanların arasında yaşıyor. İlginç bir hikâye.

Aynı şey İsrail'in kendini

Filistinli karikatürist Naci el-Ali'nin karakteri Hanzala'nın da yer aldığı bir çizim.

denilen yerde yaşamışlardı, değil mi? Ve İsrail devleti kurulduğunda kapı dışarı edildiler ya da hayatlarını kurtarmak için kaçmak zorunda kaldılar.

Şimdi bir soluk alalım. 1948'in başlarında Sederot'ta yaşayan insanlar İsrailliler değil, Filistinli Araplardı. Huj adı verilen bir köyde yaşıyorlardı. İsrail'e düşman da değillerdi. İki yıl önce, aynı Araplar Yahudi Haganah savaşçılarını Britanya ordusundan saklamışlardı. Fakat 31 Mayıs 1948'de İsrail ordusu Huj'a çıkageldiğinde bütün Arapları Gazze Şeridine kovaladılar/ savunma hakkı için de geçerli. Bunu bugün yine duyduk. Ya Londra halkı İsrail halkı gibi roket saldırıları altında olsa? Karşılık vermez miydi? Aslında evet, ama biz Britanyalılar Hastings çevresindeki birkaç mil-kare mülteci kamplarına, daha önce Birleşik Krallık topraklarında yaşayan bir milyondan fazla insanı hapsetmiş değiliz.

Bu yanıltıcı argüman en son, İsrail'in Gazze'yi işgal edip 1,100 Filistinliyi katlettiği 2008'de kullanılmıştı. (Skor 1.100 Filistinliye 13 İsrailliydi). Ya Dublin roket saldırısı altında olsaydı, diye sormuştu İsrail büyükelçisi. Kuzey İrlanda'daki Birleşik Krallık kasabası Crossmaglen, İrlanda Cumhuriyeti tarafından 1970'lerde roket saldırısı altındaydı. Yine de Kraliyet Hava Kuvvetleri, Dublin'i bombalayıp İrlandalı kadın ve çocukları öldürerek misilleme yapmadı.

2008'de Kanada'da İsrail destekçileri aynı sahtekârlığa başvuruyordu. Vancouver, Toronto ya da Montreal halkı, kendi şehirlerinin varoşları tarafından roket saldırısına maruz kalsaydı? Ne hissederlerdi? Gel gör ki Kanadalılar Kanada'nın asıl yerlilerini mülteci kamplarına göndermemişti.

Şimdi gelin Batı Şeria'ya bakalım. Öncelikle, Benyamin Netanyahu Filistinli "Devlet Başkanı" Mahmut Abbas'la görüşemeyeceğini çünkü onun Hamas'ı da temsil etmediğini söyledi. Daha sonra Abbas ulusal birlik hükümetini kurduğunda, Netanyahu Abbas'la konuşamayacağını onun "terörist" Hamas'la birleştiğini söyledi. Şimdiyse o zaman Hamas'ı temsil edemeyecek durumda olsa da Abbas'la ancak Hamas'la ilişkisini keserse müzakere edebileceğini söylüyor.

Bu arada, 90 yaşında ve neyse ki hala dinç olan ünlü İsrailli solcu felsefeci Uri Avnery ülkesinin en yeni takıntısını fark etmiş: IŞİD'in (Irak Şam İslam Devleti) Irak/Suriye "hilafet"iyle batıya saldırarak Şeria Nehri'nin doğu kıyısına ulaşma tehdidi.

Avnery şöyle diyor, "Netahyahu dedi ki, eğer Şeria Nehri'ndeki yerleşik İsrail garnizonları tarafından durdurulmazsa, Tel Aviv'in kapısına dayanacaklar." Tabii ki işin aslı şu ki IŞİD Irak ya da Suriye sınırından Ürdün sınırını geçmeye kalktığı anda İsrail hava kuvvetleri tarafından ezilecektir.

Her halükârda bunun önemi şu ki, eğer İsrail (kendi topraklarını IŞİD'den korumak için) ordusunu Ürdün'de tutarsa, gelecek "Filistin" devletinin sınırlarının olmayacak; İsrail toprakları tarafından çevrilmiş, İsrail işgaliyle kuşatılmış olacak. Avnery "Tıpkı Güney Afrika'daki Bantustanlar gibi" diyor. Diğer bir deyişle "yaşanabilir" Filistin devleti asla olmayacak. Sonuç olarak IŞİD tıpkı Hamas gibi değil mi? Tabii ki değil.

Ama Netanyahu'nun sözcüsü Mark Regev böyle söylemiyor. El Cezire'ye Hamas'ın "Irak'taki IŞİD, Lübnan'daki Hizbullah ve Boko Haram gibi radikal terörist örgütlerinden fazla bir farkı olmadığı"nı söylüyor. Saçmalık. Hizbullah Suriye içindeki IŞİD üyesi Sünni Müslümanlarla ölümüne savaşan bir Şii milis örgütü. İsrail'den binlerce kilometre uzaktaki Boko Haram ise Tel Aviv'e yönelik hiçbir tehdit oluşturmuyor.

Ama siz mevzuyu anladınız. Lütfen aileleri Sederot topraklarından gelen 6.000 Filistinliyi sonsuza dek unutun. Gazze'deki Filistinliler Bağdat'in Maliki'sini, Şam'in Esad'ını ya da Abuja'daki Başkan Goodluck Jonathan'ı tehdit eden on binlerce İslamcı ile bağlantılı. Daha da önemlisi, eğer IŞİD Batı Şeria'nın kıyısına doğru ilerliyorsa neden İsrail hükümeti kanunsuz bir şekilde Arap toprakları üzerinde İsrailli siviller için yerleşimler inşa ediyor?

Bu sadece işgal edilen Batı Şeria'da iğrenç bir şekilde öldürülen üç İsrailli ya da işgal altındaki Doğu Kudüs'te iğrenç bir şekilde öldürülen Filistinli ile ilgili değil. Ya da Batı Şeria'daki birçok Hamas militanı ve politikacısının tutuklanmasıyla ilgili değil. Ya da roketlerle... Alışıldığı gibi, bu mesele memleket meselesi.

* Makale www.sendika.org adresinden alınmıştır.

** evireninnotu: Yazının İngilizce aslının 9 Temmuz'da yayımlandığı dikkate alınmalıdır.

DEĞERLİ BİR DOST, ANDREW MANGO*

GÜREL TÜZÜN

6 Temmuz 2014 günü yitirdiğimiz Andrew Mango'yla dostluğum 1986 başlarına uzanır. *Encyclopaedia Britannica*'nın (EB) Türkçe olarak yayımlanması gündeme gelmiş, ben de *AnaBritannica* adıyla yayımlanacak ansiklopedinin genel yayın yönetmenliğini üstlenmiştim. O dönemde, 12 Eylül'ün yarattığı baskıcı ortam hâlâ bazı alanlarda, sınırlı da olsa varlığını sürdürüyordu. Kürtlerin aslında "Dağ Türkleri" olduğu ya da bu sözcüğün karda yürürken çıkardıkları "kart, kurt" sesinden kaynaklandığı pek çok çevrede kabul gören görüşlerdi o dönemde. Bir yandan Asala tehdidi öte yandan Kıbrıs sorunu nedeniyle Türkiye'de yaşayan Ermeniler, Rumlar gibi azınlıklar hiç de "makbul vatandaşlar" olarak görülmüyorlardı. 12 Eylül rejiminin kendine özgü "Atatürkçülük" yorumu ve anlayışı durumu daha da güçleştiriyordu. O dönemde ortaya çıkarak güçlenmeye başlayan "Türk-İslam Sentezi" de, tarih boyunca Anadolu'da var olmuş farklı kültürleri adeta yok saymaya varan yaklaşımlara yol açıyordu.

İçinde bulunduğumuz bu koşulların farkında olan EB'nin Amerikalı yayıncıları Türkçe ansiklopedinin içeriği konusunda kuşku ve kaygı duyuyorlardı. Bazı kritik konularla ilgili gerçek ve doğru bilgilerin Türkiye'de dile getirilemeyeceğini ve "Britannica standartları"na uyulamayacağını düşünüyorlardı. Bu kuşku ve kaygılar hem EB'de var olduğu halde elenip *AnaBritannica*'ya alınmayacak maddelerle hem de Kürtler, Ermeniler, Kıbrıs vb. bazı "kritik" maddelerin içeriğiyle ilgiliydi. Örneğin, Anadolu'nun Eski Yunan ve Roma geçmişiyle ya da Hıristiyanlık'la ilgili maddeler konusunda sorun olacağını düşünüyorlardı.[1]

Bu tür sorunları aşmak için, bir uluslararası "Editörler Kurulu" oluşturuldu. Kurulda EB'yi temsilen, o sırada Harvard'da öğretim üyesi olan Prof. Nur Yalman ile BBC Fransa ve Güney Avrupa Yayınları'nın eski başkanı Dr. Andrew Mango ve EB Genel Yayın Yönetmeni Tom Goetz; Türkiye'den ise Prof. Çiğdem Kâğıtçıbaşı ile Prof. İlhan Tekeli bulunuyordu. Ben de *ex officio* üye olarak toplantılara katılıyordum. İşte, Andrew'yla dostluğumuz bu kurulun çalışmaları sırasında başladı.

EB'nin izleme ve denetim süreci şöyle işliyordu: EB'de var olup da *AnaBritannica*'ya almayacağımız maddelerin listesi, gerekçelerini dikkate alarak değerlendiren Editörler Kurulu onayından sonra kesinleşiyordu. Öte yandan EB'nin kritik olarak gördüğü konularla ilgili metinleri hazırlıyor ve kurul üyelerinin değerlendirmesine sunuyorduk. Bu süreçte EB, özellikle Andrew'nun görüş ve önerilerine önem veriyor ve güveniyordu. Bunun temel nedeni, onun EB'nin önerdiği kişi olması yanında Türkiye, insanları ve tarihi hakkındaki engin bilgisi ve çok iyi Türkçe bilmesiydi. Nitekim ilk fasiküllerdeki metinler üzerinde ayrıntılı bir inceleme ve değerlendirme çalışması yürüten Andrew, EB için bir rapor hazırlamış ve hem nesnel hem de övücü olan bu rapor Amerikalıların kuşku ve kaygılarının giderilmesinde ve EB Genel Yayın Yönetmeni Tom Goetz ile aramızda güven ortamının oluşmasında önemli rol oynamıştı.

AnaBritannica'nın bütün hazırlık ve yayım sürecinde Andrew her zaman görüş ve önerileriyle değerli katkılarda bulundu. Özellikle "kritik" maddelerin yazım ve onay sürecinde önemli bir kolaylaştırıcı rolü oynadı. Onunla 1986'da başlayan iş ilişkimiz her yıl iki kez düzenlenen Editörler Kurulu toplantılarında gelişti, zamanla arkadaşlığa, dostluğa dönüştü ve *AnaBritannica* serüveni sonlandıktan sonra da sürdü. Artık seyahat edemediği yakın zamana kadar her İstanbul'a gelişinde haber verir ve mutlaka bir rakı masasında buluşurduk.

Bir Levanten ailenin çocuğu olan Andrew, 1926'da İstanbul'da doğmuş ve ilkgençliğini İstanbul'da geçirmişti. 1947'de Londra'ya giderek BBC'de çalışmaya başlamış ve bu çalışma 1986'da Fransa ve Güney Avrupa Yayınları Bölümü Başkanlığı'ndan emekli oluncaya kadar sürmüştü. İngilizce ve Türkçe yanında Rusça, Yunanca, Fransızca yazar ve konuşurdu. BBC'de Türkçe Yayınlar Bölümü'nü yönettiği yıllarda (1947-61) Bülent Ecevit ve Can Yücel gibi ünlülere orada çalışmaları konusunda yardımcı olmuş, onlarla dostluklar kurmuştu. İlginç dostlarından biri de Prof. Metin And'dı. Bazen ona Londra'dan illüzyon araç gereçleri getirir ya da gönderirdi.

1990'larda çeşitli İngiliz şirketleri için Türkiye'nin siyasi ve ekonomik yaşamıyla ilgili aylık raporlar hazırlıyordu. Kendisinden Türkiye'yle ilgili, gelecek birkaç yıla ilişkin tahminleri de içerecek bir rapor istendiğinde, verdiği yanıt, "Türkiye'de gelecek ay ne olacağını kestirmek zor, nerede kaldı birkaç yıllık kestirim yapmak..." olmuştu. Özellikle, yazdığı Atatürk biyografisi 1999'da yayımlandıktan sonra Türkiye'deki üniversiteler, Andrew'yu keşfetti, ona onur dereceleri verdiler, pek çok kez konuşmacı olarak toplantılarına çağırdılar. Böylece 2000'li yıllarda karım ve ben onu daha sık görmeye başladık. 2013'teki en son buluşmamızı da, yemeğimizin ardından William Hale'in evinde kahve içerek noktalamıştık.

Bir Tarih Vakfı mütevellisi olan Andrew, tam bir eski İstanbul beyefendisiydi. Ağdalı bir Osmanlı Türkçesi konuşurdu; kullandığı bazı sözcükler artık çoktan dolaşımdan kalkmış bile olabilirdi. Bütün olumlu özelliklerine karşılık, bence bir de kötü alışkanlığı vardı. Bu, son yıllarına kadar ağzından düşmeyen piposuydu. Zaman zaman öksürük krizine girer, boğulacak gibi olur, ama geçince gene piposuna sarılırdı. Biz de onun bu krizlerini korku dolu gözlerle izlerdik.

Evet, bu dünyadan arkasında birçok önemli yapıt, pek çok tatlı anı ve dost bırakarak bir Andrew Mango geçti...

(Soldan sağa) İlhan Tekeli, Andrew Mango, Gürel Tüzün ve Vedat Çakmak bir ansiklopedi metni üzerinde çalışıyor (1986).

* Bu kaygıların ne kadar haklı olduğunu kısa bir süre sonra anlayacaktık. *AnaBritannica*'nın 2. fasikülünde yer alan "Adana" maddesinde, 11. yüzyıldaki Adana'da bir Ermeni krallığı bulunduğunu yazmamız nedeniyle hem o fasikül için toplatma kararı verildi hem de yazarları müdürümüz Deviet Güvenlik Mahkemesi'nde yargılandı. Anımsadığım kadarıyla bizi ihbar eden "Sayın Muhbir Vatandaş" o dönemde Boğaziçi Üniversitesi'nde öğretim üyesiydi ve günümüzde de bir başka üniversitede öğretim üyeliğini sürdürüyor.

TARİH VAKFI'NDAN

HABERLER

EĞİTİMDE AYRIMCILIĞIN İZLENMESİ PROJESİ

Mart 2014'te başlayan proje kapsamında, 27-28 Haziran'da İzmir'de ilgili STK temsilcilerinin katıldığı bir çalıştay düzenlendi. Çalıştaya Kafkas Dernekleri Federasyonu, Ermeni Kültürü ve Dayanışma Derneği, Midyat Süryani Derneği, Mezoder, Laz Enstitüsü, İstanbul Kürt Enstitüsü, Akdeniz Göç Der, Protestan Kiliseler Derneği, Sıfır Ayrımcılık, İzmir Roman Kültürü Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Roman Hakları Forumu, Edirne Roman Eğitim Gönüllüleri Derneği, Türkiye Bahai Toplumu, Mazlumder ve Mardin Eğitim-Sen temsilcilerinden oluşan yirmi katılımcı iştirak etti. Çalıştayın ilk gününde Bilgi Üniversitesi SEÇBİR'den Doç. Dr. Kenan Çayır, ayrımcılıkta sosyolojik perspektifi yalın bir dille aktardı. Ardından yine Bilgi Üniversitesi İnsan Hakları Hukuk Uygulama ve Araştırma Merkezi'nden Ulaş Karan eğitimde ayrımcılığın ne olduğunu, ayrımcılık türlerini ve tanımları hukuki çerçevede anlattı. Karan, ayrımcılık türlerinde doğrudan ve dolaylı ayrımcılığın yanı sıra bağlantılı ayrımcılık, mağdurlaştırma ve taciz kavramlarını da açıkladı. Katılımcılarla birlikte gazete haberlerinden faydalanılarak, çeşitli vaka örnekleri üzerinden ayrımcılık türleri tanımları tartışıldı. Çalıştayın ikinci günü Karan, eğitimde ayrımcılık konusunu tartışmaya açtı, vaka örnekler üzerinden hazırladığı izleme formu taslağını sundu ve katılımcılarla taslak form değerlendirildi. Gülay Kayacan sahada izleme sürecinin nasıl olacağı konusunda bilgi verdi ve katılımcılara sorular sorarak; olası sorun alanlarının grupça tartışılmasını kolaylaştırdı. Bunun yanı sıra etnik, dini kimlikleri nedeniyle ayrımcılığa çeşitli alanlar maruz kalan Türkiyeli Protestanlarla ilgili vakaları izleme deneyimi olan Protestan Kiliseler Derneği'ni temsilen Umut Şahin, kendi deneyimlerini aktardı. Benzer bir biçimde Edirne Romanı Eğitim Gönüllüleri Derneği temsilcisi Turan Şallı ve Mezoder üyesi Muzaffer İris de bu alandaki deneyimlerini aktaranlar arasındaydı.
Proje kapsamında Ağustos ayında basılacak Eğitimde Ayrımcılığı İzleme Rehberi'nden hareketle, 2014-2015 Eğitim Öğretim yılında ilk, orta ve lisede okuyan öğrencilerin maruz kaldıkları ayrımcılık vakaları tespit edilerek, izlenecek ve raporlanacak.

TÜRKİYE TURİZM TARİHİ SÖZLÜ TARİH ARAŞTIRMASI

Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında Tarih Vakfı ile Ekin Grubu'nun danışmanlığında yürütülen "Türkiye Turizmi Sözlü Tarih Araştırması" devam ediyor.
Proje kapsamında Temmuz ayında emekli ya da halen çalışan 22 Mengenli aşçıyla sözlü tarih görüşmesi yapıldı.
Türkiye turizminin gelişimine tanıklık etmiş, bakan, müsteşar, yatırımcı, işletmeci, rehber, otel müdürü, aşçı, servis elemanı, önbüro çalışanı, mahalle/köy muhtarı, belediye başkanı, pansiyon işletmecisi, vb. kişilerin tanıklıklarının, anılarının ve deneyimlerinin kayıt altına alınmasını amaçlayan araştırmada bugüne kadar 340 kişiyle sözlü tarih görüşmesi yapıldı ve toplam 500 saatlik görüntü/ses kaydı alındı. Araştırmanın sonunda turizmle ilgili/ilişkili 500 kişinin tanıklık, anı ve deneyimlerinin kayıt altına alınması hedefleniyor.
Anadolu Üniversitesi Turizm Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Nazmi Kozak'ın koordine ettiği projenin, sözlü tarih alan çalışması Tarih Vakfı Projeler Koordinatörü Gülay Kayacan danışmanlığında tasarlandı ve yapılandırıldı. 13 aydır sürdürülen projede Alanya, Side/Manavgat, Antalya, Bodrum, Didim, Kuşadası, Uludağ, Marmaris ve Kapadokya'da görüşmeleri tamamlandı. Ağustos ayından itibaren de Fethiye, Akçakoca ve Erdek sözlü tarih görüşmelerinin yapılması hedefleniyor.
Turizm Fakültesi öğretim ve araştırma görevlilerinden oluşan 23 kişilik ekip; araştırma verilerini yöre, kurum, meslek tarihlerini içeren ve 48 bölümden oluşan dört ciltlik kitap, 5 TV bölümlük belgesel, 20'den fazla makale, ulusal ve uluslararası kongreler için bildirilere dönüştürme çalışmasına başladı.
Araştırma verilerine dayalı olarak şimdiye kadar 21 bildiri çalışması hazırlandı ve ulusal kongrelerde sunuldu.
Bunun yanı sıra sözlü tarih görüşmelerinin transkripsiyon metinleri de kitap halinde yayımlanacak.

YURT YAYINLARI'NIN TEMMUZ KİTAPLARI

Yurt Yayınları Temmuz ayında Nuran Yıldırım'ın *14. Yüzyıldan Cumhuriyete Hastalıklar, Hastaneler, Kurumlar* kitabının yanı sıra Baronne L. De Wrangell'in *Kırım'ın Çehreleri* kitabını yayınladı.
Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bölgeyi gezen ve bir süre Kırım'da yaşayan Baronne L. De Wrangell, *Kırım'ın Çehreleri* eserinde Kırım'ın tarihsel gelişimini antik çağlardan 20. yüzyıl başına dek arkeolojik, askeri, sosyal, etnik ve kültürel şekillenmelere de ışık tutacak şekilde gözlemleriyle birlikte aktarıyor.

TARİH VAKFI DÖRDÜNCÜ DÜNYA ORTADOĞU ÇALIŞMALARI KONGRESİ'NDE

Türk Sosyal Bilimler Derneği ve ODTÜ 18- 22 Ağustos 2014 tarihleri arasında Ankara, ODTÜ'de Dördüncü Dünya Ortadoğu Çalışmaları Kongresi; WOCMES (Fourth World Congress for Middle East Studies) 2014 gerçekleşecek. Bu etkinlik çerçevesinde Tarih Vakfı'nın girişimiyle 22 Ağustos'ta bir yuvarlak masa toplantısı planlanıyor. Bu yuvarlak masa toplantısında, 1915'in öncesinde ve sonrasında yaşananlara da ışık tutacak bir tartışma platformu oluşturulması amaçlanıyor. Türkiye'deki 1915'e dair tarih yazıcılığının görmezden geldiği, ilgilenmediği ya da bir kenara ittiği gelişmeler; Ermenilerin Osmanlı toplumdaki politik ve sosyal yaşamdaki rolleri, Müslümanlaştırılan Ermeniler, tehcirin ve kitlesel kıyımın tarihinin yazılması konusundaki tartışmalar Tarih Vakfı'nın düzenlediği etkinlikte üzerine konuşulması planları başlıklar arasında. Bu kapsamda Chicago Üniversitesi'nden Y. Tolga Cora, 1915 öncesinde Anadolu'daki Ermeni varlığının tarihinin mercek tutulmamış yönlerinden hareketle tarih yazımı üzerine bir tartışma gerçekleştirecek. Bilgi Üniversitesi'nden Ohannes Kılıçdağı 1908 sonrasında Ermenilerin siyasal tutumlarının ve pozisyonlarının analizine ilişkin bir sunum yapacak. ODTÜ'den Oya Gözel Durmaz, son yıllarda yeni yeni tartışılmaya başlayan "tehcir" ve Müslümanlaştırma konusunda bir katkı sunacak. California Üniversitesi'nden Aytek Soner Alpan, yine tarihyazımı kapsamında zorunlu göçün ve kitlesel kıyımların tarihinin ele alınışını konu eden tartışma yürütecek. İstanbul Üniversitesi'nden Güven Gürkan Öztan Ilse Bilgi Üniversitesi'nden Ömer Turan ile ortak bir sunumla üzerinde çalıştıkları Türkiye'deki inkâr söylemleri bağlamında Türkiye'de Ermeni soykırımı özelinde 1980'den sonra devlet merkezli inkârcı söylemin gelişmesini ve değişimini ele alacaklar.

Kürt Tarihi

DERGİSİ İLETİŞİM BİLGİLERİ

0532 173 25 09

www.kurttarihidergisi.org

kurttarihi@yahoo.com

https://twitter.com/kurttarihi

https://www.facebook.com/kurttarihi.org

SALTANAT SEMBOLÜ OLARAK "FARKLI" BEDENLER

OSMANLI SARAYINDA CÜCELER VE DİLSİZLER

A. EZGİ DİKİCİ

Hükümdarın "kendini göstermeden her şeyi görmesi" ve onun yaşadığı ana mekâna yaklaştıkça kademeli olarak artan sessizlik gibi Topkapı Sarayı'nın 16. yüzyıldaki mimarisi ve teşrifâtına yansıyan sembolik unsurlar nasıl çok eski çağlara kadar izleri sürülebilecek bir "hükümdarın kutsallığı" fikrinin erken modern dönemdeki yansımaları olarak görülebilir ise, cüceler ve dilsizlerin Osmanlı sarayında toplanmaları da nadir görülen bedensel özelliklere uzak geçmişte, Osmanlı-öncesi kültürlerde atfedilen doğaüstü niteliğin bir kalıntısı, içi boşaltılarak statü simgesine indirgenmiş hâli olarak düşünülebilir.

Bir saray cücesi ve işaret diliyle konuşan iki saray dilsizi, 1650'ler.

The Rálamb Costume Book.

Bu yazı, monarşik rejimlerde görülen ve onlar kadar eski ve evrensel olan bir geleneğin, bedensel engellere (veya "farklılıklara") sahip insanları saraylarda-genellikle soytarı olarak-istihdam etme geleneğinin Osmanlı versiyonunu ele alıyor.[1] Başka tarihi saraylar gibi Osmanlı sarayında da soytarılık fonksiyonunu icra edenler sadece bedensel engelli kişilerden ibaret olmadığı gibi, bedensel engellilerin saraydaki tek görevi de soytarılık değildi. Ancak, Azteklerden Çin'e, devletin ortaya çıkışından modern zamanlara kadar uzanan çok geniş bir coğrafi ve tarihsel yelpazede saray soytarılarının sıklıkla, kamburluk gibi belirgin fiziksel deformasyonları veya egzotik bulunan ırk farklılıkları olanlardan, ama en çok da cücelerden seçildiği bilinmektedir.[2] Osmanlı sarayında da, en geç 15. yüzyıldan itibaren, sayıları değişen bir "cüceler" kadrosunun yanı sıra, kaynaklarda hep onlarla birlikte anılan bir "dilsizler" (veya "bî-zebânlar") kontenjanı vardı. İşaret dilini kullanarak haber getirip götürmek ve bu dili diğer saraylılara öğreterek padişahın etrafındaki törensel sessizliğe katkıda bulunmak gibi işlevleri ve kan dökülmeden yapılan idamlarda cellatlık etmek gibi ek görevleri olmakla birlikte, doğuştan işitme engelli veya dil öğrenmeden önce sağır olmuş bu insanların saraydaki varlığı muhtemelen cücelerinki ile aynı sebebe dayanır: Her iki grubun da sarayda bulunmaları, hükümdara tanrısallık/Tanrı tarafından seçilmişlik atfedilen monarşik geleneklerde hükümdarın yakın çevresindeki "kusurlu bedenlere" yüklene ge-

len sembolik anlamlarla ilişkili olmalıdır. Burada, bu geniş konuya kısaca değinerek, Osmanlı sarayındaki cüce ve dilsiz istihdâmını özellikle 16. ve 17. yüzyıllardaki şekliyle ana hatlarıyla tanıtmayı ve saraydaki mevcudiyetlerinin gerek olumlu gerek olumsuz şekillerde nasıl anlamlandırıldığını tartışmayı amaçlıyoruz.

CÜCELER VE DİLSİZLER TEŞKİLÂTI

Cüce ve dilsizlerin Osmanlı sarayında en başından beri değilse bile 15. yüzyıldan itibaren varlık gösterdiğini çeşitli kaynaklardan biliyoruz. Örneğin, Bertrandon de la Brocquière 1433'te, Milano elçisini kabulü sırasında II. Murad'ın yanında bir cüce ile soytarılık yapan iki gencin bulunduğunu yazmıştır.[3] II. Mehmed (Fatih) dönemine ait 1478 tarihli bir defterde ise, ikisi padişaha gezilerinde refakat eden rikab ağalarından, ikisi de müteferrikalardan olmak üzere, dört dilsizin adı geçmektedir.[4]

16. yüzyıldan itibaren kaynaklarda daha büyük rakamların zikredildiğini görüyoruz. 1559'da Lorichs, 1580'lerde de Domenico Hierosolimitano saraydaki dilsiz sayısını otuz olarak verir. 1599'da Thomas Dallam'in izlenimi ise sarayda yüz cüce ve yüz dilsiz olduğu yönündedir. Bu bilgi abartılı olabileceği gibi, saray nüfusunun arttığı bilinen bir dönemde cüce ve dilsiz sayısının ulaştığı en yüksek seviyeyi de gösteriyor olabilir. Nitekim sonraki dönemlerde verilen sayılar daha düşüktür: 17. yüzyılın ilk yarısında Sandys saray dilsizlerinin sayısının elli, 17. yüzyıl ortalarında Rycaut ve 18. yüzyıl sonunda Olivier ise kırk civarında olduğunu yazmıştır.[5] On dokuz yıl yaşadığı Topkapı Sarayı'ndan 1657'de ayrılan Wojciech Bobowski (Albertus Bobovius), diğer adıyla Ali Ufki ise, sarayda elli altmış dilsizin olduğunu ve bunların geceleri Büyük Oda ile Küçük Oda'da kaldığını, ayrıca daha kıdemli olan sekiz dokuz musâhib dilsizin de Has Oda'da kalarak padişahı eğlendirdiğini bildirir. Ali Ufki'ye göre, cüceler de padişahın huzuruna çıkmalarına izin verecek görgüyü edinene kadar yine Enderûn odalarında kalırlardı.[6]

1666-7 yıllarına ait çeşitli harcama kayıtlarını içeren bir hazine-i hümâyûn defterinden ise sarayda en az 65 dilsiz ve 21 cüce olduğunu, bunların Enderûn'un dört odasına - hiyerarşik sırayagöre Hazine Odası, Seferli Odası, Büyük Oda ve Küçük Oda'ya - dağıldığını, bazılarının ise "Dârüssaâde ağaları musâhibleri" kategorisine dâhil olduğunu öğreniyoruz.[7] Musâhibler grubunda bulunan dört dilsiz ile yedi cücenin çoğunun taşıdığı "Ağa" unvanı, büyük bir ihtimalle aynı zamanda hadım olduklarını göstermektedir. Burada yalnız Hazine Odası listesinde görülmekle birlikte başka kaynaklarda da karşımıza çıkan "baş dilsiz" ve "baş cüce" unvanları ise, cüceler ve dilsizler arasında -muhtemelen giysilere de yansıyan- hiyerarşik ayrımların olduğuna işaret eder. Hiyerarşinin en altındaki Küçük Oda ve Büyük Oda'nın cüceleri (varsa) bu deftere dâhil edilmemiş, dilsizleri ise sadece sayı olarak verilmiştir.

19. yüzyıl başlarından kalma bazı arşiv belgeleri haremde de bir veya iki dilsiz cariye bulunduğunu gösteriyor.[8] Ancak kaynaklara yansıdığı kadarıyla, sarayın cüce ve dilsiz teşkilâtı esas olarak Enderûn'un içoğlanları ve hadım ağalarıyla bir arada yaşayan erkek cüceler ile dilsizlerden oluşuyordu. Bu yazıda vurguladığım sembolik niteliklerine uygun olarak, cüceler ve dilsizler tek bir yerde toplanmamış, Topkapı Sarayı'nın üçüncü avlu kapısı Bâbüssaade'nin ardında uzanan iç sarayın tamamına yayılmışlardı.

SARAY SOYTARILIĞININ NİTELİĞİ

Aşağıda ele alacağım dilsizlere mahsus bazı görevler bir yana, Osmanlı iç sarayının çeşitli birimlerinde mevcut olan cücelerle dilsizlerin çoğunun sarayda hazır bulunmak dışında net bir görev tanımı yok gibi görünüyor. Belki ara sıra diğer ağalar ile içoğlanlarına çeşitli işlerde yardım ediyor veya haber getirip götürüyorlardı. Ancak aralarından seçilen bazıları -Dârüssaâde (harem) veya Has Oda'ya bağlı ve en azından bir kısmı hadım olanlar- padişahla çok daha yakın bir ilişki kurma şansına erişiyordu. Bu grup içerisindeki cüceler ve dilsizler

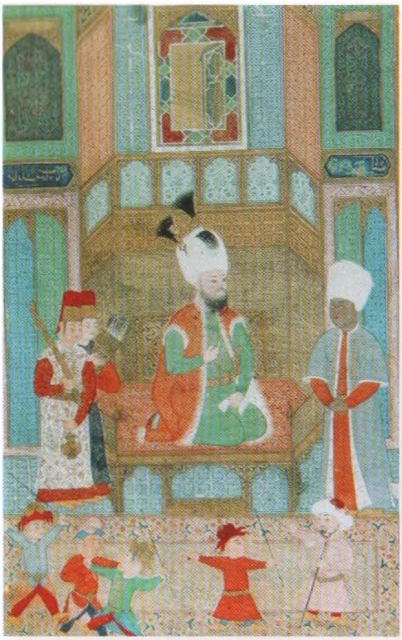
Bir saray dilsizi ve bir saray cücesi.

Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire*, 1670 [Birinci basım: 1668]

padişahın "musâhibi" veya "nedimi," yani sohbet ve eğlence arkadaşı statüsündeydi.

17. yüzyıl başlarında yazdığı *Zübdetü't-tevârîh*'te I. Ahmed'in bazı nedim cücelerinden de söz eden Mustafa Sâfî, Ebu Bekir isimli bir cüceyi akıllı, esprili ve çeşitli kitaplar konusunda bilgili olduğu için över ve III. Murad'ın nedimi Cüce Zeyrek'ten aşağı kalmadığını belirtir.[9] Ebu Bekir gibi bazı cüceler belli ki entelektüel vasıflara da sahipti ve padişahın meclislerinde zekice nükteleriyle dikkat çekiyorlardı. Sâfî ayrıca Habîb isimli bir başka cücenin de hem saray içerisinde hem de saray dışına yaptığı gezilerde padişaha eşlik ettiğini ve "ba 'zı letâif [-latifeler] söyle[yerek]" onu güldürdüğünden bahseder.[10] Gülünç şeyler söyleyerek padişahı eğlendirmek cücelerden özellikle beklenen veya onlarda tercih edilen bir özellik olsa gerek.

Açık ki bu örnekler esasen sözlü şakalara dayalı bir soytarılık türünü ima ediyor. Dünyanın çeşitli kültürlerinde, bu kategorideki saray soyta-

Dövüşerek padişahı eğlendiren cüceler.

TSMK, H 2169.

III. Mehmed'in meclisinde, ortadaki havuzun yanında maskaralık yapan cüceler.

Nâdirî'nin şiirmecmuası (TSMK, H. 889), yk. 8b.-17. yüzyıl başları.

III. Murad Boğaziçi kıyısında; yanındaki saraylılar arasında iki cüce görülüyor.

Şehinşâhnâme, 2. cilt (TSMK, B 200), 1590'lar.

rılarının diğer herkesten farklı olarak hükümdarı yüzüne karşı eleştirebilme hürriyetine sahip olduğunu gösteren ve gerçek mi efsane mi olduğu çoğu durumda anlaşılamayan anekdotlar anlatılır. Geç 15. yüzyıl kroniklerinden başlayarak çeşitli Osmanlı kaynaklarında karşımıza çıkan bu türden bir anekdotta da Yıldırım Bayezid'in soytarısı Mashara Arab tarafından ince ince iğnelenmesi nakledilmektedir.[11] Acaba böylesi bir hürriyet 16.-17. yüzyılın Osmanlı saray cüceleri için de geçerli miydi?

Bu sorunun net bir cevabı yok; çünkü eldeki kaynaklar bize, soytarısının ince dokundurmalarıyla "mağlup" olan değil, soytarısını düşürdüğü gülünç durumlarla eğlenen bir padişah imajı çizmeyi tercih etmektedir. Bu bağlamda, sözlü şakalara dayalı soytarılığın dışında, beden kullanımı gerektiren kaba bir soytarılık türünün de Osmanlı sarayında icra edildiğini görüyoruz. Avrupalı okurlara hitap eden bazı geç 16. ve 17. yüzyıl kaynaklarında, padişahın, taklalar atan, birbirlerini tekmeleyen, itip suya düşüren, yere saçılan altınları kapmak için yerlerde yuvarlanan soytarılarla eğlendiğinden bahsedilir.[12] Genellikle Topkapı Sarayı'nın dördüncü avlusundaki havuz başında yapılan bu tür eğlenceleri anlatanlardan biri de Ali Ufki'dir. Fakat Ufki, bu eğlencelerin başrolünde cücelerin değil, asıl Has Oda'da kalan sekiz dokuz musâhib dilsizin olduğunu, padişahın ancak "bu zaman geçirme uğraşını daha eğlenceli kılmak istediğinde ... hem dilsizleri, hem de cüceleri getirttiğini" belirtir.[13] Osmanlı sarayında bu tür eğlenceler 19. yüzyıla kadar sürmüş, Ilyas Ağa'nın *Letâif-i Enderûn*'una göre, II. Mahmud'un dilsizlerinden biri bir mesire yerindeki su eğlencesi sırasında boğularak ölmüştü.[14]

III. Mehmed dönemine (1595-1603) dair (bu sayfada gördüğümüz) bazı 17. yüzyıl minyatürlerinde de, birbirleriyle dövüşerek padişahı eğlendiren cücelere rastlıyoruz. Önceki dönemde, III. Murad zamanında (1574-95) yapılan minyatürlerde ise, cüceler bu tip gösteriler yaparken değil, çeşitli zamanlarda sarayda padişahın yanında dururken veya bahçe gezintilerinde onun etrafında dolaşırken görülüyor.

Her hâlükârda, minyatürlerin de tanıklık ettiği gibi, artık seferlere çıkmayı bırakmış, zamanını sarayın içinde veya İstanbul çevresindeki çeşitli hasbahçelerde geçiren bu devir padişahlarının gündelik rutinleri içinde cüceler ve dilsizler önemli bir yer tutuyordu. III. Murad döneminde sarayda hekimlik yapan Domenico Hierosolimitano padişahın bir gününün nasıl geçtiğini açıklarken, biri sabah, biri de akşamüstü olmak üzere iki ayrı zaman diliminde padişahın bahçede "cüceler, soytarılar ve diğerleriyle" eğlendiğini yazar. Ayrıca, Hierosolimitano'nun belirttiği akşam sohbetlerinde de, padişahın cüce ve dilsiz nedimleriyle görüştüğü-

nü tahmin edebiliriz.[15] I. Ahmed'in (s. 1603-17) imamı olan Mustafa Sâfî'nin *Zübdetü't-Tevârîh*'de anlattığı bir anekdot da, anlaşılan o ki böyle bir sohbet anında ("meclis-i âlî") geçmektedir ve padişahların gündelik yaşamlarında cücelere ayırdığı payı daha da vurgular. Sâfî'nin bizzat Hüseyin Cüce'den öğrendiğine göre, padişahın huzurunda kendisinin imâmet ve kıraat becerisinden söz açıldığı bir zaman, Hüseyin, padişahın tepkisini ölçmek amacıyla imama küçük bir eleştiri getirir; namazı fazla uzatıp herkesi sıktığını söyler. I. Ahmed cüceye çok kızar; "Hey nâmerd!" der ona, "sen benim nazarıma gelüb, müddet-i tavîle [uzun süre] durursun ve dört beş saat tamâm-ı nişat [tam bir neşe] ile hareket idüb yürürsün, hiç sana bir kesel ü fütur [uyuşukluk ve bezginlik] ve şetâret ü harekâtına [neşene ve hareketlerine] bir noksan u kusur gelmez. Pes [Allah'ın] huzûrunda nim saat durmadan ne içün sana kesel ü fütür ve 'adem-i safâ vü huzûr 'ârız olur?"[16] Böylece, I. Ahmed'in ne kadar dinibütün olduğunu vurgulamak amacıyla aktarılan bu anekdot sayesinde, cücesiyle günde dört beş saat geçirdiğini öğrenmiş oluruz.

Sağ üstte Kanuni Sultan Süleyman Şeyh Abdüllatif ile görüşürken, bahçenin ortasında iki cüce görülüyor.

Hünername, 2. cilt (TSMK, H 1524), 1587-8 civarı.

SARAYDAKİ VARLIKLARININ ANLAMI

İmparatorluğun son yıllarına kadar varlığını koruyan bu kadroya 16. yüzyıl odaklı bakmak, cüce ve dilsizleri Osmanlı sarayının "klasik dönem" teşrifâtı ve sembolizmi bağlamında düşünmemize imkân veriyor. Padişahın sarayda gözlerden uzak, neredeyse inzivâda yaşamasının giderek norm hâline geldiği, padişahla kulları arasındaki hiyerarşik uzaklığı belirten göstergelerin çeşitlenip zenginleştiği bir çağda, imparatorluğun çeşitli yerlerinden gelen/getirilen cüce ve dilsizlerin, tıpkı hadımlar gibi, kısmen yönetici elitin evlerinde,[17] yoğun olarak da padişahın yakın çevresinde toplanmaları, statü sembolü gibi bir işlev gördüklerini düşündürür. Hükümdarın "kendini göstermeden her şeyi görmesi" ve onun yaşadığı ana mekâna yaklaştıkça kademeli olarak artan sessizlik[18] gibi Topkapı Sarayı'nın 16. yüzyıldaki mimarisi ve teşrifâtına yansıyan sembolik unsurlar nasıl çok eski çağlara kadar izleri sürülebilecek bir "hükümdarın kutsallığı" fikrinin erken modern dönemdeki yansımaları olarak görülebilir ise, cüceler ve dilsizlerin Osmanlı sarayında toplanmaları da nadir görülen bedensel özelliklere uzak geçmişte, Osmanlı-öncesi kültürlerde atfedilen doğaüstü niteliğin bir kalıntısı, içi boşaltılarak statü simgesine indirgenmiş hâli olarak düşünülebilir.

Enid Welsford, soytarı figürleriyle ilgili klasikleşmiş eserinde, festival soytarısı ile saray soytarısının farklı kökenlerden geldiğini savunarak, birincinin bir tür günah keçisi görevi gördüğünü, ikincinin ise gözle görülen bedensel farklılığı sayesinde hükümdarı nazardan koruma amacı taşıdığını ileri sürmüştür.[19] Willeford'a göreyse, saray soytarısı her iki fonksiyonu da yerine getirerek hükümdarı korur.[20] En açık örneğini Eski Mısır'da gördüğümüz bir başka olgu da, saray soytarılarında sıkça görülen bir bedensel özellik olan cüceliğin bizatihi olumlu bazı ruhani/dini anlamlarla yüklü oluşudur.[21] Her hâlükârda, soytarının saraydaki varlığı, hükümdarın onu diğer herkesten ayıran ve vurgulanıp korunması gereken olağanüstü ve "kutlu" niteliğiyle doğrudan ilgilidir. Soytarı, hükümdara yakınlığıyla onun biricik ve özel oluşunu vurgularken, kendi bedensel farklılığı da hükümdarın olağanüstülüğü bağlamında anlam kazanır.

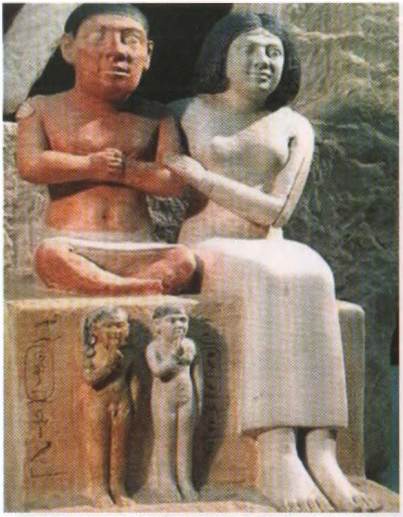
Erken modern dönem Osmanlı sarayının sembolizminde de benzer bir durum söz konusudur. M. E. Meeker'a

Nâbî'nin bir cücenin ağzından yazdığı şiir

Ez-Lisân-ı Cüce Be-Pâdişâh-ı 'Âlem-Penâh Sultân Ahmed Hân

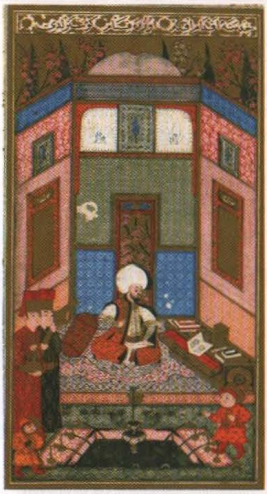
Kim eylemezse pâdişehüm sana ser-fürû
Olsun vücûdı mesh benüm hilkatüm gibi
Fermânına muhâlefete cür'et eyleyen
Olsun dıraht-ı 'ömri benüm kâmetüm gibi
Olsun hulûs ile kapuna bende olmayan
Bâzû-yı iktidârı benüm kuvvetüm gibi
Meydân-ı hıdmetünde uran takla-i nifâk
Olsun şebek-misâl benüm hey'etüm gibi
Olsun esîr-i perde-i bâziçe-i kazâ
Hussâd-ı kukla-çihre benüm sûretüm gibi
Nâ-çîz ü pest ü kemter isem her ne denlü ben
Kendi vücûd-ı hurd u kemin tıynetüm gibi
Rû-mâle lik dergeh-i devlet-penâhuna
Bir kesde yok bu baht-ı kavî himmetüm gibi
NÂBÎ (ö. 1712)

KAYNAK:
A. F. Bilkan, haz., *Nâbî Divanı* (Ankara: MEB, 1997), c. 2, s. 1134. Ayrıca bkz. D. A. Tokel, "Nâbî'den Cüce Diliyle Yazılmış Bir Şiir." *Beden Kitabı* içinde, haz. E. Gürsoy Naskali ve A. Koç (İstanbul: Kitabevi, 2009), s. 267-74.

Eski Mısır saray cücesi Seneb, cüce olmayan karısı ve çocuklarıyla. MÖ 3. binyıl.

Richard Warner, Jimmy Dunn, *Dwarfs and Pygmies of Ancient Egypt*, http://www.touregypt.net/featurestories/dwarfs.htm [erişim 16.07.2014]

Ill. Murad bir kitabı incelerken, önündeki havuzun yanında iki cüce görülüyor.

Menâli'ü's-sa'âde ve Yenâbi'ü'a-sı'yâde, 1582. Bibliothèque Nationale de France, Département des manuscrits, Supplément turc 242.

padişahtan başka fiziksel bakımdan "tam" olan hiçbir yetişkin erkeğin bulunmadığına dikkat çeker.[23] O hâlde, cüceler ve dilsizlerle olan ilişkisi içerisinde padişahın hem onlara benzer şekilde sıradışı, hem de âdeta onların tam zıddı bir mükemmellik timsali olarak algılandığını düşünebiliriz.

Ali Ufki'nin aktardığı bilgiler ise Osmanlı sarayında cüce ve dilsiz istihdâmının farklı bir boyutuna dikkati çekiyor. Ufki'ye göre, bir cüce ne kadar kısa boylu olursa o kadar teveccüh görürdü ve hem cüce, hem dilsiz, hem de hadım olan biri padişaha sunulabilecek en makbul hediyeyi teşkil ederdi. Ufki bir keresinde tam da böyle birinin bulunduğuna şahit olmuştur: Bu dilsiz ve hadım cüce hemen padişahla valide sultanın gözdesi oluvermişti.[24] Bu bilgi, eski Romalılarda, erken modern Avrupa saraylarında ve *freak show*'larda gördüğümüz deforme bedenlere yönelik merakın Osmanlı sarayında da bir ölçüde mevcut olduğunu akla getiriyor. Belki de böylesine nadir ve olağandışı bedenleri sarayında toplayabilmek padişah için bir prestij ve güç göstergesiydi.[25]

Cücelerle dilsizlerin saraydaki varlığının bir başka anlamı da hiç şüphesiz merhamet ve hayırla ilgilidir. 17. yüzyılda Koçi Bey, Sultan İbrahim'e Has Oda'ya çıktığında oradaki dilsiz ve cücelerin "ellerine birer tura verüp, birer altıncık ihsan" etmesini tavsiye ederken bunun gerekçesini "fıkaradırlar, sevindiresiz," diye açıklar.[26] Çalışarak hayatlarını kazanma imkânları bedensel engelleri yüzünden kısıtlı olan bu insanları himaye etmek padişaha merhamet ve cömertliğini gösterme imkânı veriyordu. Bu cömertlik sarayın dışındaki cüce ve dilsizler için de geçerli gibi görünüyor: Hamza isimli bir cüce 1662'de verdiği istidâda çalışamayacak durumda olduğu gerekçesiyle Edirne gümrüğünden kendisine birkaç akçe maaş bağlanmasını istemiş ve isteği kabul edilmişti.[27] Ö. L. Barkan'ın yayımladığı 1555-6 tarihli bir defterde de harc-ı hassadan maaş alanlar arasında "lâl" yani dilsiz olduğu belirtilen beş kişi bulunmaktadır; bunlardan biri için "lâl ve pir" (dilsiz ve yaşlı) denmiştir, bir kadın da "zevce-i lâl" (dilsizin karısı) olarak deftere kaydedilmiştir.[28] 1790'da "köylü ve bî-kes" bir cücenin sadrazam tarafından bulunup "Enderûn-ı Hümâyûn'da terbiye ve istihdâm için" saraya gönderilmesi örneği ise, sarayın cüce ve dilsizlerin toplandığı bir hayır kurumu gibi çalıştığını ima ediyor.[29]

DİLSİZLER, İŞARET DİLİ VE CELLATLIK

Dünyada çok yaygın olan saray cücesi istihdâmının Osmanlıların başka saraylardan görüp öğrendikleri bir âdet olduğu açıktır; oysa Osmanlıların önceli veya çağdaşı (veya ardılı) hiçbir sarayda işitme engellilerin Osmanlı'dakine benzer şekilde istihdam edildiğine dair belgelenmiş bir örneğe en azından ben şimdiye kadar rastlamadım. Dilsizlerin cüceler gibi soytarılık yapmaları ve onlarla birlikte anılmaları her iki grubun da Osmanlılar tarafından esasen aynı kategoride görüldüğüne işaret etse de, dilsizler saray düzeni içerisinde cücelerinkinden çok farklı işlevler görüp bambaşka anlamlar da yüklenmişlerdi.

Dilsizlerin Osmanlı sarayına alınmalarının ilk akla gelen gerekçesi, gizli toplantılarda hizmet edecek ve konuşulanları öğrenemediği için dışarıya aktaramayacak insanlara duyulan ihtiyaçtır. Nitekim günümüzde tam da bu nedenle TBMM'de sağır-dilsiz görevliler istihdam edilmektedir.[30] Oysa erken modern dönem Osmanlı sarayında dilsiz istihdâmı, bundan farklı olarak, yalnızca dilsizlerin iletişim kurmadaki güçlüklerine odaklanmamış, onların *iletişim kurma becerilerinden* de yararlanmıştı.

19. yüzyılda yazan Tayyârzâde Atâ'ya göre, Fatih Sultan Mehmed zamanından beri, padişahla sadrazam arasındaki görüşmelerde dilsizlerin hazır bulunması âdetti. Dilsizler icabında padişahın "bî-zebânlara mahsûs işâret ile" verdiği emirleri diğer saray görevlilerine iletmekle mükellefti.[31] Herhalde böylece hem görüşmenin gizlilik içinde gerçekleştiği varsayı-

lıyor, hem de saray içi haberleşme pratik biçimde yapılabiliyordu.

Günümüzün popüler bilgi dağarcığında pek yer bulamasa da, dilsizlere mahsus işaret dili 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı iç sarayında yaygın olarak kullanılırdı.[32] Bir rivayete göre bu âdet, etrafında sessizce işaretlerle konuşulmasını kendi mahabetine uygun bulan Kanuni Sultan Süleyman'ın dilsiz olmayan saray görevlilerini de bu dili kullanmaya teşvik etmesiyle başlamıştı.[33] Gülru Necipoğlu'nun gösterdiği gibi, sessizlik 16. yüzyılın saray âdâbı içerisinde önemli bir yer tutmaktaydı: Topkapı Sarayı'nın birinci avlusundan ikinciye, oradan da üçüncü avluya geçerken sessizliğin giderek arttığı hissediliyor, padişahın yanında ise sessizlik doruk noktasına çıkıyordu.[34] Kanuni döneminden itibaren yabancı kaynaklarda, elçileri kabulü sırasında padişahın put gibi hareketsiz ve sessiz durduğundan söz edilir.[35] Anlaşılan, hükümdarın olağanüstü ve kutlu niteliği ile sessizlik arasında sembolik bir bağlantı kurulmuş, dilsizlerin kullandığı işaretler de bu bağlamda anlam kazanmıştı.

Burada söz konusu olan, toplumda sağır bireyler arasında kullanılmakta olan bir işaret dilinin saray dilsizleri vasıtasıyla saraya girmesi olabilir. Bu dili bilmeyen insanlarca yazılmış ve bu yüzden ihtiyatla ele almamız gereken dönem kaynakları, Osmanlı saray dilsizlerinin kullandığı işaret sisteminin karmaşık şeyleri anlatmaya imkân veren gelişmiş bir dil olduğunu -çoğu zaman hayretle- belirtmektedir.[36] Dilsizlerin işaret sistemi grameri olan tam bir dil teşkil ediyor muydu gerçekten?[37] İstanbul'da (ve imparatorluk genelinde) birbirleriyle sosyalleşme imkânı bulan ve bu dili çocukluğunda anadili olarak öğrenen bir doğuştan sağır insanlar topluluğu var mıydı? Kaynaklarda bu sorulara tam bir cevap bulamasak da, anlaşılan o ki Osmanlı sarayı çok sayıda doğuştan sağır kişiyi bir araya getirerek muhtemelen saray dışında da kullanılan bir işaret dilinin yüzyıllar boyu kuşaktan kuşağa aktarılmasını kolaylaştırmıştır. 17. yüzyıl ortalarında Topkapı Sarayı dilsizlerinin gündüzleri Ağalar Camii'nin önünde nasıl vakit geçirdiğini anlatırken, Ali Ufkî hem bu aktarım sürecine hem de işaret dilinin zenginliğine bir parça ışık tutmaktadır: "Padişahın maaş bağlatıp ihsanlarda bulunduğu, saraydan çıkmış diğer dilsizler onların ziyaretine gelir; sağır-dilsiz dilinde daha uzman oldukları ve her şeyi işaretlerle ifade edebildikleri için, gençlerle söyleşip çeşitli masallar ve öyküler anlatarak, Kuran okuyarak, peygamberlerin adlarını ve dilsiz dilinin her türlü ilginç sözcüklerini belleterek onları yetiştirirler."[38]

Sadrazam Kara Ahmed Paşa'nın 1555'te muhtemelen dilsiz olan cellatlar tarafından boğulmasını konu edinen minyatürden detay.

Hünernâme, 2. cilt (TSMK, H 1524), 1587 civarı.

Daha erken değilse bile en geç 16. yüzyıl sonlarında, padişahların kendileri de artık işaret dilini kullanır olmuştu. Venedik *bailo*'su Bernardo 1592'de III. Murad'ın dilsizlerle işaret diliyle konuşmayı sevdiğini yazmıştır.[39] Hasan Beyzade'nin bildirdiğine göre, hadım bir dilsiz olan Süleyman Ağa, Eğri seferinden dönmekte olan III. Mehmed'e annesi Safiye Sultan'dan mektup getirdiğinde, valide sultanın "İsipariş ettikleri işleri[l] işârât ile tefhim" eylemiş, yani padişaha işaret diliyle anlatmıştı.[40] 1617'de tahta çıkan I. Mustafa'nın işaret diline bir türlü alışamayıp sıradan insanlar gibi konuşmasının Divân-ı Hümâyûn'da eleştirilere yol açtığı aktarılır.[41]

Mustafa Sâfî'nin cüce veya dilsiz olup olmadığı anlaşılamayan bir soytarının ağzından naklettiği bir anekdot, I. Ahmed'in soytarılarla eğlenirken bile işaret dilini kullandığını gösteriyor. Buna göre, Ahmed, Çatalca'da bir bahçe eğlencesi sırasında soytarısından öyle bir şey yapmasını ister ki, soytarı bunu onur kırıcı bulduğundan reddetmek zorunda kalır ve bu yüzden padişahın yüzünü birkaç gün göremez.[42] Daha sonraki bir eğlencede, padişah ondan başka bir soytarıyı yakalamasını ister ve işini kolaylaştırmak için de öbür soytarıya yakına gelmesini emreder. Ama hileyi fark eden adam uzak durur. Bunun üzerine, hikâyeyi anlatan soytarı padişahın isteğini reddeden arkadaşına güya kızarak, "Bu muhalefeti sen kimden öğrendin?" diye çıkışır. Padişah ise "bî-zebânlar işâreti ile" taşı gediğine koyar ve soytarıya "Çatalca'da senin ettiğin muhalefeti görüp öğrenmiştir!" diye "işâret buyurlur]."[43]

15. ve 16. yüzyıllarda saray dilsizlerine yüklenen şaşırtıcı bir işlev de, padişahın öldürülmelerini emrettiği şehza-

19. yüzyılın ilk yarısına ait bir kıyafet albümünde saray dilsizi, son dönemde dilsizlerin kullandığı dil biçiminde çıkıntılı başlığıyla.

1720'deki sünnet şenliğinde gülünç şeyler söyleyerek gösteri yapan iki cüce.

Levnî'nin Sûrnâme minyatürlerinden.

deler ile bazı paşaları boğma görevidir. Elbette dilsizler bütün idamlarda değil, yalnız ve yalnız Türk geleneğine uygun olarak kan dökülmeden yapılan idamlarda cellatlık yapıyordu. 1482'de Gedik Ahmed Paşa,[44] 1553'te Şehzade Mustafa, 1555'te muhtemelen Kara Ahmed Paşa dilsizler tarafından öldürülmüş, 1574'te III. Murad'ın ve 1595'te III. Mehmed'in cülusları sırasında kardeşlerini boğma görevi de yine dilsizlere verilmişti.[45]

Peki, neden bu görev için dilsizler tercih ediliyordu? Bunun bir sebebi dilsizlerin saltanat sembolizmi içindeki yeri olabilir: Nasıl ki sessizlik ve işaret dili padişahın yaşadığı mekânın bir "işaretiyse," tamamen sultanın hanesine özgü olan bu idam biçiminde dilsizlerin rol oynaması doğaldır belki. Yine de yay kirişiyle boğma eylemi sırasında cellatların duymamaları ve konuşmamalarının ne gibi bir anlamı olduğu açık değildir. Selâniki Mustafa Efendi'nin 1595'teki cülus sırasında on dokuz şehzadeyi boğanlar için "dinsiz ü dilsiz" ifadesini kullanması ve masum şehzadelerin feryâd ü figanlarını işitmediklerini söylemesi belki bir ipucu olabilir.[46] Acaba Osmanlılar dilsizlik ile dinsizlik (ve merhametsizlik) arasında gerçekten bir bağlantı kuruyor muydu? İslam hukukunda, konuşamamalarının yol açtığı pratik sorunlar dışında, dilsizlerin insani veya dini açıdan "eksik" olduklarını ima eden ayrımcı bir tavır görmüyoruz;[47] ancak Osmanlı sarayı (ve toplumu) özelinde dilsizlere yönelik algının böyle bir yönü olması mümkündür. Nitekim Melchior Lorichs 1559'da yaptığı İstanbul panoramalarına eklediği notlarda bu önyargıyı dışa vurmuş, dilsizler için "kimse onlara güvenmez, çünkü Türklerin dediği gibi, Şeytan onlarla konuşur" diye yazmıştır.[48]

"CÜCELER VE DİLSİZLER SALTANATI"?

16. yüzyılın ikinci yarısında padişahların yaşayış biçimlerinde ve ortaya koydukları hükümdar imgesindeki değişim, artık Topkapı Sarayı'nın bir parçası hâline gelen Harem-i Hümâyûn'un kadınları ve tüm nedimlerle birlikte cüce ve dilsizler için de siyasi güç imkânlarını artırırken, onların toplumsal algılanma şekillerinde de önemli değişikliklere yol açtı. Ordunun başında sefere çıkma âdetini terk eden II. Selim'den sonra sarayın içinde büsbütün kapalı bir hayat süren III. Murad dönemine (1574-95) geldiğimizde, padişaha yakın olma ve onunla zaman geçirebilme ayrıcalığı önemli bir siyasi güç kaynağı hâline gelmişti. Böylece, bu dönemde cüce ve dilsizlerin etkinliği gözle görülür biçimde artarken, onlarla ilgili şikâyetler de devrin siyasi literatürüne yansıdı.

Bu konuda en dikkat çekici kaynak Selâniki Mustafa Efendi'nin 1563-

1600 yılları arasında yazdığı kroniktir. Selânikî, III. Murad'ın ölümünün ardından yazdığı bir bölümde, merhum padişahın musâhiblerinin elinde âdeta esir olduğunu onun sağlığında yazamadığı bir netlikte ifade etmiştir. "Nev'-i beni insânun nâkısâtı" [insanoğlunun eksikli, noksan olanları] dediği "cüceler ve dilsizler ve hadımlar ve bulalar [harem kadınları]," Selânikî'ye göre, III. Murad'ı tehditle korkutarak iki yıldan fazla zaman cuma namazı için dışarı çıkmasına bile engel olmuş ve "istedükleri üzre hatt-ı hümâyûn ile rüşvetler alup, maslahatlar gör[müşlerdi]." Burada kötülük kaynağı olarak sunulan musâhiblerin "kusurlu" bedenleri ile âciz padişahın kusurlu imajı arasındaki ilişki aynı dönemden bir başka kaynakta, Mustafa Âlî'nin *Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idi'l-Mecâlis* adlı eserinde de karşımıza çıkar. Bu eserin bir yerinde 'Âlî padişaha yakınlığıyla güç kazanan dört grubun -kadınlar, dilsizler, cüceler ve hadımların- musâhib olmasının sakıncalarını dile getirirken III. Murad dönemindeki reel durumun eleştirisini yapıyor gibidir: 'Âlî'ye göre, kadınların padişaha yakın olması onda akıl eksikliğine, dilsizlerin yakınlığı suskunluk ve şaşkınlığa, cücelerinki mehâbet noksanlığına yol açar, hadımlarınki ise padişahın erkekliğine halel getirir; böylece her bir grup kendi "eksikliğini" âdeta padişaha bulaştırarak onu bozar ve yozlaştırır.[49]

Selânikî *Târih*'inin çeşitli bölümlerinde isim isim örnekler de vererek saray cücelerini -ve onların yanı sıra dilsizleri- şeytanlaştırmış, onların devlet işlerine karışmalarını imparatorlukta gözlemlenen tüm kötü gidişatın ve çürümenin dip noktası olarak sunmuştur. Selânikî'ye göre, devlet yönetimiyle ilgili resmî bir görevleri olmadığı hâlde, cüceler ve dilsizler padişaha yakınlıkları sayesinde kendilerine rüşvet veren veya kendi himayelerine giren kişilerin istedikleri makamlara atanmalarını sağlayabilmektedir. Selânikî özellikle kendi mensup olduğu kalemiye teşkilâtında cücelere ve dilsizlere intisâb edenler olduğunu, mansıbların rüşvet ile alındığını bildirir.[50] 1582'deki bir

Oryantalist imgelemde dilsizler: P.-L. Bouchard'ın 1887 Paris Salonu'nda sergilenen tablosu *Les muets du sérail* (Sarayın Dilsizleri) harem kadınlarını öldürmeye gelen siyahi dilsiz cellatları resmetmektedir.

rüşvet skandalında, "taşra halkıyla" (yani iç sarayın dışındaki insanlarla) bu tarz çıkar ilişkileri olduğu tespit edilen Cüce Nasuh Ağa Yedikule'ye hapsedilip 40.000 akçe zeameti elinden alınırken, skandala karışan bir dizi defterdar da azledilmişti.[51] 1592'de Anadolu muhasebeciliğinden alınan Selânikî'nin yerine kötülediği bir rakibinin atanmasında ise Cehûd Cüce'nin nüfuzu etkili olmuştu.[52] Cehûd Cüce'nin 1594'te vezirler ve harem kadınlarına "hürmetsizlik eyleyüp bi-edebâne ağzına düşmez söz söylelmesi[l]" yüzünden saraydan kovulmasını Selânikî herhalde bu kişisel hınzı sebebiyle sevinçle karşılar.[53] Kovulduktan sonra mallarına el konulup annesi ve akrabalarının yaşadığı (muhtemelen İstanbul'daki Yahudi semti) Hasköy'e gönderilen bu Yahudi ("Cehûd") cücenin aralarında Sivas defterdarı ile Ayasofya ve Fatih vakıflarının mütevellileri de olan birçok "tevâbi' ve mensûbâtı" da derhal azledilmiştir.[54]

III. Murad 1595'te ölüp de yerine oğlu III. Mehmed geçince, merhum padişaha bağlı saray cüceleri ile dilsizleri ulufe verilerek saraydan çıkarılır. Selânikî yine sevinçlidir; "El-hamdü li'llâhi te'âlâ dâmen-i saltanat anların vücûd-ı habâset-âlûdlarından tathir olundı [saltanat eteği onların kötülüğe bulanmış vücutlarından temizlendi]," diye yazar.[55] Saraydan çıkarılanlar arasında, hadım cüceler Zeyrek Ağa ile Cafer Ağa da vardır. Muhtemelen Zeyrek'in nüfuzu sayesinde 1593'te Rakka, daha sonra da Tiflis beylerbeyliğine getirilen kardeşi, onun saraydan çıkmasıyla birlikte azledilir.[56] Aynı şekilde, Cafer'in akrabası olan Bosna beylerbeyi de mazul olur.[57] Rüşvet aldıkları ortaya çıkan Zeyrek ile Cafer'in şehirde edindikleri evlere el konularak memleketleri olan Malatya ile Bosna'ya gitmeleri emredilir; bu arada Zeyrek -herhalde geçici bir süre- hapsedilir.[58]

III. Murad'ın gözde nedimlerinden olan ve adı başka kaynaklarda da karşımıza çıkan Zeyrek Cüce'nin özellikle kitap sanatlarına yönelik hâmiliği dikkat çekicidir.[59] Hazırlanmasına ön ayak olduğu *III. Murad Divanı*'nın lüks bir nüshasının cildinde yer alan şiirde adıyla anılarak, kitabın derlenmesi, yazılması ve ciltlenmesinin onun sayesinde olduğu belirtilir.[60] Şehzade Mehmed'in 1582'deki sünnet şenliğini anlatan İntizâmî'nin *Sûrnâme*'si de Dârüssaâde Ağası Mehmed Ağa ile birlikte Zeyrek Cüce'nin hâmiliğinde hazırlanmış, bu iki hâmi kitaptaki bir minyatürde karşı karşıya oturup kitabı incelerken resmedilmiştir.[61] Malatyalı olduğunu bildiğimiz Zeyrek'in Habeşi olan harem ağasıyla aynı ten rengine sahip görünmesi ilginçtir (acaba Zeyrek'in annesi Afrikalı bir köle miydi?)

Cüce ve dilsizlerin mimari eserler inşa ettirerek bir tür kamusal görünürlük kazanma denemeleri de

Soldan sağa: Enderûn-ı hümâyûn iç ağaları, cüce ve enderûn-ı hümâyûn dilsizi.

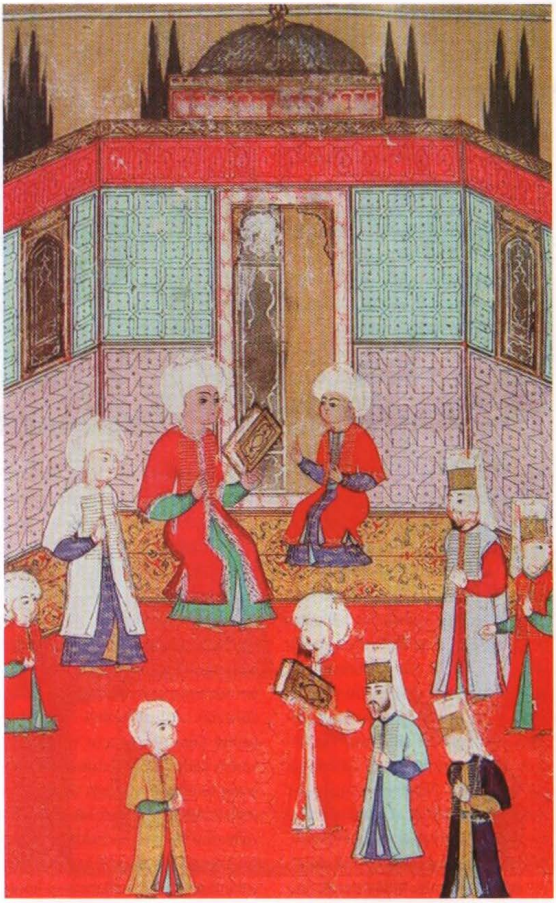
Jean Brindesi'nin illustrasyonu, *Élbicei atika: Muséedes anciens costumes turcs de Constantinople*, 1855.

Şehzade Mehmed'in 1582'deki sünnet şenliği için hazırlanan *Sûrnâme*'den bir minyatür: Kitabın hazırlanmasına ön ayak olan Darüssaade Ağası Mehmed Ağa ile Cüce Zeyrek Ağa ortada karşılıklı otururken.

Sûrnâme-i Hümâyûn (TSMK, H 1344). 1580'ler.

III. Murad döneminde başlamış gibi görünüyor. Örneğin, Cüce Mehmed Ağa'nın İstanbul Kumkapı'da 999 (1590-1) tarihli bir çeşmesi vardır.[62] Hadım dilsiz Süleyman Ağa da İstanbul'da yaptırdığı iki çeşmeden başka,[63] 1594'te memleketi Yakova'da (Đakovica, Kosova) cami, kütüphane ve sıbyan mektebinden oluşan bir külliye inşa ettirmiştir.[64]

Koçi Bey de bu devirden yıllar sonra, 1630'da IV. Murad için yazdığı ünlü risâlesinde nedimlerin devlet işlerine karışmaya III. Murad zamanında başladıklarını yazar. Kendi döneminde de devam eden bu soruna dair Koçi Bey'in üzerinde durduğu temel bir nokta, saray cüceleri ile dilsizlerine timar ve zeamet verilmesinin yanlışlığıdır. "[S]efere eşmeyen ve kılıca kâdir olmayan cüce ve dilsiz tâ'ifelerine kânûn-ı kadîm üzere ulûfeler ta'yîn olunub ze'âmet ve timârı erbâbına verile," diyen Koçi Bey, "Idevlet düzeninin temel direğini teşkil eden timarlarl dilsiz ve cüce ve ekâbir tevâbi'ine ve sâ'ir sefer uçar bilmez, varsa da elinden iş gelmez nâkıs ve ebter l-eksikl, âciz ve fürûmândelere [-gücü yetmeyen âciz kişilerel verilmek ve arpalık ve paşmaklık olmak Allâh'dan revâ

mıdır?" diye sorar.[65] 200.000 akçe zeameti olan Ağa Dilsüz[66] ile 40.000 akçe zeameti olan Cüce Nasuh Ağa örneklerinde gördüğümüz gibi bu uygulama gerçek olmakla birlikte, Koçi Bey'in tımarların ehil olmayan kişilere verildiği argümanını çarpıcı kılmak için cüce ve dilsizleri özellikle öne çıkarmış olması mümkündür.

SONUÇ

Görüldüğü gibi, 16. yüzyıl sonu ve 17. yüzyıl başlarında saraydaki konumları sayesinde siyasi ve iktisadi güç imkânlarına kavuşan cüceler ve dilsizler, aynı zamanda Osmanlı yönetici sınıfı içerisinde bir miktar nefret ve önyargının hedefi oldular. Resmi devlet mekanizmasının dışında olmalarına rağmen ayrıcalıklar elde etmelerine karşı yapılan eleştiriler çoğu zaman doğrudan onların bedensel farklılıklarını vurgulamış, bu farklılıklara "kötülük" ve "eksiklik" çağrışımları yükleyerek bunları âdeta imparatorluktaki olumsuz gidişatın simgesi gibi sunmuştur.

Halbuki cücelerle dilsizleri bu konuma getiren Osmanlı saray kültüründe bu bedensel farklılıkların bambaşka bir anlamı vardı. Pek çok başka kültürde olduğu gibi, Osmanlı sarayında da "farklı" olarak kodlanan bedenler hükümdarın olağanüstü niteliğini vurgulayan kut sembolleri gibi işlev görüyordu. Cüceler bizatihi görünüşleriyle, "dilsiz" diye adlandırılan

işitme engelliler ise hem işaret dilini kullanmalarıyla görsel olarak, hem de sağladıkları sessizlikle işitsel olarak hükümdarın yarı-kutsal varlığının göstergesi oluyordu.

Karşılaştırmalı tarih açısından esas şaşırtıcı ve sıradışı olan, dilsizlere Osmanlı sarayında verilen payedir. Sessizlik prensibi sayesinde, dilsizlerin işaret dili padişaha ve onun yakın çevresine özgü bir prestij diline dönüşürken, bu dilin devamlılığı için hayati önemde olan sosyalleşme imkânları da bir sağır-dilsizler merkezi hâline gelen saray tarafından desteklenmiş oluyordu muhtemelen. Osmanlı sarayındaki dilsiz istihdâmı, şu anki bilgilerimiz çerçevesinde, dünya tarihinde eşine rastlanmayan bir olgu gibi görünmektedir. Dilsizler ve cüceler, Osmanlılarca tanımlanmış iki bedensel kategori olarak, kendilerine yüklenen bütün olumlu ve olumsuz anlamlarla birlikte, Osmanlı saray kültürünün temel unsurlarından biridir.

DİPNOTLAR

1 Bu yazı büyük ölçüde 2006'da Sabancı Üniversitesi'nde Y. Hakan Erdem'in danışmanlığında yazdığım "Imperfect Bodies, Perfect Companions? Dwarfs and Mutes at the Ottoman Court in the Sixteenth and Seventeenth Centuries" başlıklı yüksek lisans tezime dayanmaktadır.

2 Bu konudaşu kaynaklara bakılabilir: E. Welsford, *The Fool: His Social and Literary History* (Lundra: Faber and Faber, 1935); B. K. Otto, *Fools Are Everywhere: The Court Jester Around the World* (Chicago: Univ. of Chicago Press, 2001).

3 Bertrandon de la Broquiere, *Le Voyage d'Outremer de Bertrandon de la Broquière*, haz. C. Schefer (Paris: Leroux, 1892), s. 188. Bkz. aşağıda n. 5.

4 R. E. Koçu, *Fatih Sultan Mehmed (1430-1481)* (İstanbul: A. H. Yaşaroğlu, 1953), s. 253-255.

5 Lorichs, Hierosolimitano, Dallam, Sandys, Rycaut ve Ollivier referansları için bkz. M. Miles, 2009-06, "Deaf People. Sign Language and Communication, in Ottoman and Modern Turkey: Observations and Excerpts from 1300 to 2009," URL: "www.independentliving.org/miles200907.html". Bu sayfa Türkiye tarihinde sağır-dilsizlik ve işaret dili hakkındaki kaynakların kapsamlı bir dökümünü vermektedir.

6 Ali Ufki, *Topkapı Sarayı'ndaYaşam: Albertus Baburus ya da Santuri Ali Ufki Bey'in Anıları*, haz. S. Yerasimos ve A. Berthier, çev. A. Berktay (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2002), s. 29-30.

7 TSMA. D. 127, 358-360. Hazineliler listesinde mükerrer yazılmamış üç musâhib dilsiz Küçük ve Büyük odalara ait değilse toplam 68 dilsiz ediyor. Varsa Has Oda dilsizleri ve cüceleri bu defterde yer almamıştır. II. Mustafa dönemine (1695-1703) ait ve muhtemelen yine eksik bir toplam veren (21 dilsiz, 5 cüce) defter için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı* (Ankara: TTK, 1945 [1988]), s. 330, n. 1.

8 Ç. Uluçay, *Harem II* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1971), s. 15, n. 30 (n. 31'deki "maskara" kadının cüce olması mümkündür); İ. Baykal (haz.), "Selim III. Devrinde 'İmdad-ı Sefer' İçin Para Basılmak Üzere Saraydan Verilen Altın ve Gümüş Avanî Hakkında," *Tarih Vesikaları* 1/6 (1941-2): 42.

9 Mustafa Sâfî, "Zübdetü't-Tevârîh," *Mustafa Sâfî'nin Zübdetü't-Tevârîh'i* cilt 1 içinde, haz. İ. H. Çuhadar (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), s. 38. Bz, 90 (Üveyrî Cüce), s. 33, 61, 69, 139 (Cüce Yusuf Ağa); s. 56 (Ebü Bekr Cüce).

10 A.g.y., s. 23-24.

11 Geniş bir tartışma için bkz. Dikici, "Imperfect Bodies," s. 25-31.

12 Mesela bkz. Ottaviano Bon, *The Sultan's Seraglio: An Intimate Portrait of Life at the Ottoman Court*, haz. G. Goodwin (Londra: Saqi Books, 1996), s. 30- 31.

13 Ali Ufki, *Topkapı*, s. 29- 30.

14 Hafız Hızır İlyas Ağa, *Tarih-i Enderun / Letaif-i Enderun* (1812-1830), haz. C. Kayra (İstanbul: GüneşYayınları, 1987), s. 98-100.

15 Domenico Hierosolimitano, *Domenico's Istanbul*, çeviri, giriş ve notlar M. Austin, haz. G. Lewis (Warminster: E.J.W. Gibb Memorial Trust, 2001), s. 30-32.

16 Mustafa Sâfî, "Zübdetü't-Tevârîh," s. 38.

17 Gerçi bu konudaki veriler 16. yüzyıldan sonraki dönemlere aittir: Bkz. Ö. Nutku, "Cüce," *TDVİA*, c. 8, s. 105; Miles, "Deaf People" içinde d'Ohsson, d'Arvieux ve Rolland alıntıları.

18 Bkz. G. Necipoğlu, "Framing the Gaze in Ottoman, Safavid and Mughal Palaces," *Ars Orientalis* 23 (1993): 303-306.

19 Welsford, *The Fool*, s. 61-75.

20 W. Willeford, *The Fool and His Sceptre* (Evanston, IL: Northwestern Univ. P., 1969) 158-159.

21 Bkz. V. Dasen, *Dwarfs in Ancient Egypt and Greece* (Oxford: Oxford Univ. P., 1993), 5.-10. bölümler.

22 M. E. Meeker, *A Nation of Empire: The Ottoman Legacy of Turkish Modernity* (Berkeley: Univ. of California Press, 2002), s. 133.

23 L. P. Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire* (Oxford: Oxford Univ. Press, 1993), s. 11.

24 Ali Ufki, *Topkapı*, s. 15. Rycaut'da aynı bilgiyi tekrar eder; Paul Rycaut, *The Present State of the Ottoman Empire* (Westmead: Greek International Publishers, 1972), s. 35.

25 19. yüzyılda bu nadir ve olağandışı bedenlere Afrika'danözel olarakgetirtilen siyahî dilsizler de eklenmişti, bkz. Miles, "Deaf People" içinde Marcellus, Nachtigal ve Gaden alıntıları.

26 A. K. Aksüt, haz., *Koçi Bey Risalesi: Şimdiye Kadar Elde Edilememiş Olan Tarihi Eserin Tamamı* (İstanbul: Vakıf Kütüphanesi, 1939), s. 83.

27 BOA, İE.HH 44.

28 Ö. L. Barkan, "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri," *Belgeler* 9/13 (1979): 1-380, bkz. s. 40-4. Bukışıler herhalde hâlihazırdasarayın kadrolu dilsizlerinden olmadıkları için "bî-zebân" yerine "lâl" kelimesi tercih edilmiş olsa gerek.

29 BOA, İHAT.179/8077.

30 M. Yüksel, "Mechs'in 11 Kara Kutusu," *Hürriyet Pazar*, 8 Kasım 2003; "http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2003/11/08/369041.asp".

31 Tayyâr-zâde Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi: Târih-i Enderûn*, haz. M. Arslan (İstanbul: Kitabevi, 2011), s. 271. Atâ yazı okuyabilen dilsizlerden söz etmektedir; ancak 16. yüzyılda Lorichs, okuyamadıkları için padişahın mektuplarını raşıma görevinin dilsizlere verildiğini ima eder; bkz. Miles, "Deaf People" içinde "1559."

32 Necipoğlu, *Architecture, Ceremonial, and Power: The Topkapı Palace in the Fifteenth and Sixteenth Centuries* (Cambridge, MA: The MIT Press, 1991), s. 26-9. Kadın dilsizler sayesinde işaret dili haremde de bilinıyordu.

33 Bkz. Miles, "Deaf People" İçinde "The "Two Brothers" story."

34 G. Necipoğlu, *Architecture*, s. 50, 90.

35 A.g.y., s. 25.

36 Mesela bkz. Miles, "Deaf People" içinde "1608 Beauvau" ve "1610 Sandys."

37 Bukonudu bir tartışma içinbkz. M. Miles, "Signing in the Seraglio: Mutes, Dwarfs and Jesters in the Ottoman Court, 1500-1700," *Disability & Society* 15/1 (2000), s. 115-34; URL: "http://www.independentliving.org/docs5/milles2.html"

38 Ali Ufki, *Topkapı*, s. 20.

39 Miles, "Deaf People" içinde "1592."

40 Hamza Bey-zâde, *Hamza Bey-zâde Tarihi*, c. 1, haz. Ş. N. Aykut (Ankara: TTK, 2004), s. 544.

41 Necipoğlu, *Architecture*, s. 28-9.

42 "İğlâka bi tarîki'l-imtihân bir nesne teklîf buyurdılar ki, beşeriyyet muktezâsı üzre anı tahammül nev'an müşkil ve nefs-i cemûh râh-ı imtisâlinde pâ der-gil idi," Mustafa Sâfî, "Zübdetü't-Tevârîh," s. 68.

43 A.g.y., s. 68-9. Ayrıca bkz. Bon, *Seraglio*, s. 95-6.

44 İbn Kemâl, *Tevârîh-i Âl-i Osmân, VIII. Defter (Transkripsiyon)*, haz. Ahmet Uğur (Ankara: TTK, 1997), s. 43.

45 Miles, "Deaf People" içinde "1553 Busbecq;" Necipoğlu, *Architecture*, s. 107-8; Hierosolimitano, *Domenico's Istanbul*, s. 37; Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, 2 cilt, haz Mehmet İpşirli, (İstanbul: İ. Ü. Ed. Fak., 1989), s. 435-6.

46 Selânikî, *Tarih*, s. 436; s. 441'de yine "dinsiz dilsizler."

47 Bkz. S. Öğüt, "Dilsiz," *TDVİA*, c. 9, s. 303-4; Sara Scalenghe, "Being Different: Intersexuality, Blindness, Deafness, and Madness in Ottoman Syria," doktora tezi (Georgetown Üniv., 2006), s. 169-89; a.y., *Disability in the Ottoman Arab World, 1500-1800* (New York: Cambridge Univ. Press, 2014), birinci bölüm.

48 Miles, "Deaf People" içinde "1559."

49 "Zenlerün takarrubu 'akl eksikliğini mücibdür. Bî-zebânlarun yakın olması dâyimâ mülzem ve mebhût olmasını müstevcibdür. Niteki cücelerün tılfetinakş-ı mehâbeti ve tavâşîlerün mücâleseti noksân-ı recûliyyeti müstelzimdür." Mustafa Âlî, *Gelibolulu Mustafa 'Âli ve Mevâ'idü'n-Nefâis fî Kavâ'idi'l-Mecâlis*, haz. M. Şeker (Ankara: TTK, 1997), s. 346.

50 Selânikî, *Tarih*, s. 258.

51 A.g.y., s. 136.

52 A.g.y.,s. 266.

53 A.g.y.,s. 353.

54 A.g.y., s. 353.

55 A.g.y., s. 441.

56 A.g.y., s. 338, 447.

57 A.g.y., s. 487.

58 A.g.y.,s. 485,487.

59 Bkz. Z. Tanındı, "Topkapı Sarayı'nın Ağaları ve Kitaplar," *Ü. Ü. Fen-Ed. Fak. Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2002), 41-56.

60 F. Çağman, "Serzergerân Mehmet Usta ve Eserleri," *Kemal Çığ'a Armağan* (İstanbul, 1984), s. 57-8.

61 N. Atasoy, *1582 Surname-i Hümayun: An Imperial Celebration* (İstanbul: Koçbank, 1997), s. 15.

62 İ. H. Tanışık, *İstanbul Çeşmeleri*, c. 1 (İstanbul: Maarif Matbaası, 1943), s. 46.

63 A.g.y., s. 36, 48. Ayrıca Dilsiz Ali Ağa'nın 1029 (1619-20) tarihli çeşmesi için bkz. a.g.y., s. 66.

64 Bkz. Said Zulficar, "Mosques in the Balkans," *Cairo Times*, 18 Mart 2001, E. H. Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimarî Eserleri: Yugoslavya*, cilt 3, haz. G. Ertürk and A. Yüksel (İstanbul: İstanbul Fetih Derneği, 1981), s. 313-4.

65 Koçi Bey, *Koçi Bey Risâlesi*, haz. Y. Kurt (Ankara: Ecdad Yayınları, 1994), s. 80, 104.

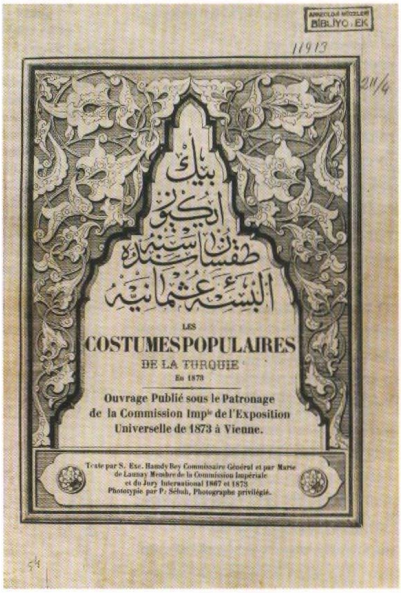
66 C. Orhonlu, haz., *Osmanlı Tarihine Âid Belgeler: Telhisler (1597-1607)* (İstanbul: İ. Ü. Ed. Fak., 1970), s. 9.

ELBİSE-İ OSMANİYE'Yİ TEKRAR ELE ALMAK

EDHEM ELDEM

Elbise-i Osmaniye'yi daha iyi incelemek ve anlayabilmek için yapılması gerekenlerin uzun bir listesini oluşturabiliriz. Burada yapmaya çalışacağım ise, meseleyi sadece belirli bir açıdan deşmek olacaktır. Bu açı ise, kitabın oluşum süreci ve ortaya çıkışından farklı olarak sonrasıyla sınırlı kalacaktır. Daha kaç adet basıldığını bile bilmediğimiz ve ne şekilde dağıtılıp tüketildiği konusunda pek fikrimiz bulunmayan bu kitabın yıllar sonra garip bir akıbeti bulunduğu, Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi'ndeki bir belge serisinden ortaya çıkmaktadır.

Tarihçiliğimizin en büyük zaaflarından biri, yüzeyde kalmaya meyyal olmasıdır. Önemli olan veya en azından addedilen bazı olaylar, kişiler, eserler, belirli bir amaca hizmet ettikleri, belirli bir merakı giderdikleri, belirli bir soruya cevap verdikleri nispette incelenir ve kullanılırlar, ama bu fayda elde edildikten sonra daha derinlemesine, daha sorgulayıcı bir şekilde ele alınmadan bir kenara bırakılırlar. Tipik olarak, bir eser söz konusu olduğunda bu eserin nasıl ortaya çıktığı, nerelerden ilham aldığı, nasıl ve ne kadar üretildiği, kimlerin bu süreçte ne şekilde yer aldığı, üretildikten sonra nasıl dağıtıldığı, kullanıldığı, tüketildiği, algılandığı gibi son derecede önemli birçok noktanın üzerine gidilmeyip, onun yerine en bariz unsurlarla bunların temsil ettiği varsayılan olgularla yetinilip, bunlar ise sorgulanmadan tekrarlanan bir gerçek olarak algılanır. Geçenlerde yıllardır kaynak olarak kullanılan ve çalışılan Şanizade'nin Tarih'inin mukaddimesinin aslında Voltaire'den kötü bir intihal olduğunu ve bunun şimdiye kadar akla bile gelmemiş olduğunu göstererek bu yüzeyselliğin bir veçhesini göstermiş olduğumu sanıyorum.[1]

Elbise-i Osmaniye'nin Türkçe iç kapağı. Bu ve diğer görüntüler İstanbul Arkeoloji Müzeleri Kütüphanesi'nde bulunan nüshadan alınmıştır.

Bu defa benzer bir şekilde ele alacağım eser, geç dönem Osmanlı kültür tarihinde çok önemli bir rol biçilmiş olan meşhur *Elbise-i Osmaniye* isimli kitaptır. *Usul-ı Mimari-i Osmani* isimli eserle beraber 1873'teki Viyana Sergisi'nde Osmanlı bölümünün ürünleri arasında yer alan Bin İki Yüz Doksan Senesinde Elbise-i Osmaniye'nin metinleri Osman Hamdi Bey ile Victor-Marie de Launay tarafından kaleme alınmış, fotoğrafları Sebah Stüdyosu tarafından hazırlanmış, baskı ise Levant Times and Shipping Gazette Matbaası tarafından sağlanmıştı. İç kapaklarından birinde yer alan Türkçe başlık dışında tamamı Fransızca yayınlanan bu eserin tam künyesinin tercümesi epeyce mutantandı: "1873'te Türkiye Halk Kıyafetleri. Viyana Dünya Sergisi için Osmanlı Komisyonu'nun himayesinde yayınlanmış eser. Metin genel komiser Hamdi Bey hazretleriyle komisyon üyesi ve 1867 ile 1873 uluslararası jürisi üyesi Marie de Launay'nindir."[2]

Elbise-i Osmaniye'nin 1872'de tasarlandığı, o yüzden de kitabın tamamlanmasının 1874'e kalıp sergiye sadece göstermelik nüsha yollandığı bilinmektedir. Kasım 1872'de bu kitabın "Memalik-i Mahrusa-i Şahane'nin her cihetinde mütevat-

Yasaklanan levhalardan (s. 22): Kısım I - Levha IV - Dersaadet (soldan sağa): İslam kadınının hane elbisesi; İslam mekteb çocuğu; İslam kadınının sokak elbisesi.

Yasaklanan levhalardan (s. 120): Kısım II - Levha VI — Cezayir-i Bahr-ı Sefid Vilayeti (soldan sağa): Rodos İslam kadını sokak elbisesi; Rodos ahalisi kıyafeti; Rodos İslam kadını hane elbisesi.

tın (yaşayan) tebaa-i Müslime ve Gayrimüslime zükûr ve inas (erkek ve kadın) kıyafetlerini cami (bir araya getiren)" bir eser olacağı söylenmekte, *Usul-ı Mimari-i Osmani* ile birlikte iki kitabın üretim masrafının ise 120.000 kuruşu, yani 1.200 lirayı bulacağı tahmin edilmekteydi.[3] Kitabın sergideki önemli bir rolü de, içerdiklerine benzeyen kıyafetleri giymiş çok sayıdaki cansız mankenden oluşan bir sergiye eşlik etmekti; ama bunun dışında da daha genel bir anlamda modern(leşen) bir imparatorluğun kendi topraklarında etnik, dini ve kültürel çeşitliliği bir tür antropolojik merakla inceleyip sergilemesinden bu çeşitliliği tek ve meşru bir çatı altında tutma iddiasını taşıyan Osmanlıcılık fikrini savunmaya kadar uzanan geniş bir ideolojik ve siyasi görevin de yüklendiği aşikârdı. Kısacası *Elbise-i Osmaniye*, Batılılaşırken kendi değerlerini korumayı da bildiğini iddia eden bir devletin bir tür manifestosu niteliğindeydi. Fakat aynı zamanda da bu devletin ve elitinin Oryantalizme kadar varabilen derin çelişkilerini de ele veren bir ürün olarak görülmesi şarttır.[4]

Ne var ki geç Osmanlı dönemindeki bu ilginç ve önemli olguları ortaya koymaya imkân veren bu belgeden hareketle çıkarsadıklarımız ve varsaydıklarımıza nispetle, bu eser hakkında gerçekten bildiklerimiz şaşırtıcı derecede azdır. Bu konuda bazı örnekleri sıralamak bir fikir verecektir. En başta bu kitabın nasıl meydana getirildiği, olası ilham kaynakları ve üretim süreci konusunda bildiklerimiz yok denebilecek derecede azdır. Daha somut olarak, kitabın nasıl hazırlandığı konusunda elle tutulur tek tanıklık Osman Hamdi'nin kardeşi Halil'in (Halil Edhem Eldem), 1913'te *Şehbal* dergisinde Ahmed Midhat Efendi'nin vefatı münasebetiyle yazmış olduğu makaledeki bir pasajdır: "Bu aralık, yani 1290'da hükümet tarafından Viyana Sergisi'ne mahsus olmak üzere " Usul-ı Mimarî-i Osmanî " ve " Elbise-i Osmaniye " namlarıyla iki büyük kitab tab etdiriliyordu. Usul-ı Mimarî kitabının resim levhaları Hamdi Bey'in nezareti altında olarak bizim evde birkaç ressam tarafından ihzar edildiğinden Midhat Efendi'yi her gün onların yanında görürdüm. Bu vesile ile Mösyö Montani, Mösyö Barborini, Köçeoğlu Kirkor Efendi, Şaşyan Bogos Efendi, Mösyö Mayyar ve saire gibi İstanbul'un o zamanki erbab-ı sanatı bize gelüb gitdiklerinden Midhat Efendi onlar ile sıkı fıkı görüşür, hatta kurşun kalem ile yapdığı bazı resimleri onlara gösterirdi. Metni Fransızca olan *Elbise-i Osmaniye* albümünde o zaman Memalik-i Osmaniye'ye dahil bulunan bi'l-cümle vilayat ahalisinin milli elbisesi eşhas üzerine giydirilerek Sebah fotoğrafhanesinde tersim ve tab etdirilmiş idi. Bu eşhas meyanında birçok maruf zevatın resimleri görülür. İşte buraya derc eylediğimiz Bedevi kıyafetindeki Lübnanlı Ahmed Midhat Efendi'dir."[5]

Ne var ki bu bilgiler dahi gayet afaki ve yetersiz kalmaktadır. Kitapta yer alan "birçok maruf zevat" kimdi? Ahmed Midhat Efendi'yi kendisi ele vermişti; Marie de Launay'yi iki yerde Bahattin Öztuncay tespit

Yasaklanan levhalardan (s. 202): Kısım III - Levha XIV — Trabzon Vilayeti (soldan sağa): Trabzon civar ahalisinden İslam kadını; Trabzonlu İslam; Laz.

Yasaklanan levhalardan (s. 206): Kısım III - Levha XVIII — Trabzon Vilayeti (soldan sağa): Trabzon İslam kadınının hane elbisesi; Trabzon kadınının sokak elbisesi.

edebildi;[6] bense Ciyaddeleli kıyafetinde Osman Hamdi zannettiğim kişinin[7] aslında Pietro Montani olduğundan şüpheleniyorum. Fakat bunlardan başkaları yok muydu? *Elbise-i Osmaniye*'deki 74 adet fotoğrafta yer alan 200 kadar insanın görüntülerinin yan yana getirilip mukayese edilmesi, bazı kişilerin nerelerde ve kaç kere kullanıldığı, pösteki saymaya benzer bir uğraş da olsa belki de kitabın oluşumu hakkında ilginç ipuçları verebilecektir. Garip ve henüz bir anlam veremediğim bir ayrıntı da aynı şekilde fotoğraflarla ilgilidir: Kitabın üçüncü bölümünün 38. levhası olan Bağdat levhasının iki farklı türüne rastlamak mümkündür. Bu fark iki farklı baskı olduğuna mı işarettir? Eğer öyleyse nedeni ne olabilir? Bu fark sadece Bağdat levhasında mı mevcuttur?

Tasarım ve üretimin daha iyi anlaşılabilmesi için mevcut olan bütün imkânlardan yararlandığımızı sanmıyorum. Bu konuda ne basının, ne de arşiv serilerinin sistematik bir şekilde tarandığını hiç zannetmiyorum; oysa üretim süreci, bazı editoryal seçimler, ya da maliyet hesapları ve ödemelerle ilgili belgelerin olmaması imkânsızdır. Keza, işin Avusturya tarafında da bütün kaynakların taranıp elendiğinden hiç emin değilim. En basitinden, *Elbise-i Osmaniye*'nin eşlik etmesi düşünülen kıyafet sergisinde hangi kıyafetlerin yer aldığı, bunların kitaptaki kıyafetlerle ne derecede örtüştüğü ilginç bir araştırma konusu olabilirdi. Bu konuda kaynak eksikliği de söz konusu değil. Viyana sergisinin resmi katalogunda yer alan Additionelle Ausstellung von Figuren, darstellend die Costüme des türkischen Reichen, yani "Osmanlı Imparatorluğu'nun kıyafetlerini temsil eden mankenler ek sergisi" başlıklı üç sayfalık listede tam 258 adet kıyafet, niteliği, yöresi ve üreticisi bilgisiyle yer almaktadır.[8]

Bundan daha da önemlisi, *Elbise-i Osmaniye*'nin metninin her ele alındığında kapağında yer alan Osman Hamdi ile Marie de Launay'nin kaleminden çıkmış olduğu bilgisinin sorgusuz, sualsiz bir şekilde kabul edilmesidir. Oysa bu metin üzerinde biraz araştırma yapıldığında meselenin hiç de o kadar basit olmadığı hemen anlaşılmaktadır. Bu konuda henüz sistematik bir inceleme yapabilmiş değilsem de muhtelif vesilelerle karşılaştığım bilgiler, *Elbise-i Osmaniye*'nin metninin pek de özgün olmadığını, muhtemelen de başka kaynaklardan derlenmiş olduğunu düşündürmektedir. İstanbul'a ayrılmış kısım bunun bir örneğidir: Buradaki metnin büyük bir kısmı, 1867'deki Paris Sergisi'nde Marie de Launay'nin "İstanbul Halk Kıyafetleri" adı altında kaleme aldığı yazıdan olduğu gibi alınmıştır.[9] Pek tabii ki bu bilgi *Elbise-i Osmaniye*'de yer alan ve metni Osman Hamdi ile Marie de Launay'ye bağlayan ifadeyle çelişmiyor. Fakat en azından bu kısmın Osman Hamdi'nin kaleminden çıkmamış olduğunu ve 1873'teki girişimin kısmen de olsa 1867'deki daha kısıtlı bir denemenin tekrarı niteliğinde olduğunu bilerek Viyana'daki sergiyi daha iyi anlamamız mümkün olabilecektir. Bundan daha vahimi, kitabın farklı bir bağlamda incelediğim Bağdat bölümüyle ilgili ortaya çıkmaktadır.[10] Buradaki metin, neredeyse kelimesi kelimesine Ferdinand Hoefer adındaki bir seyyahın 1852'de yayınlamış olduğu bir kitaptan alınmıştır.[11] Bu bilgiden hareketle, kitabın muhtelif kısımlarının — hatta belki de çoğunluğunun — bu şekilde derlenmiş olduğu kuvvetle muhtemel olduğundan bu durumu tam olarak ortaya çıkarmak iyice önem kazanmaktadır. Tabii ki başkalarından aparmış olsalar da Osman Hamdi ile Marie de Launay'nin eninde sonunda bu metinleri seçmiş, onaylamış ve dolayısıyla benimsemiş oldukları düşünülebilir. Ne var ki bu meseleyi bu kadarla geçiştirmek, aslında çok daha ilginç ve çetrefilli bir durumu göz ardı etmek olabilir. Hangi kaynakları seçtiklerini, neleri dâhil edip etmediklerini, hangi kısımlarda özgün metin oluşturduklarını görebilirsek, kitabın arkasında yatan süreci ve zihniyeti çok daha net ve ayrıntılı bir şekilde anlamak ve genelleyici tahminlerin ötesine geçmek mümkün olabilecektir.

Görüldüğü gibi *Elbise-i Osmaniye*'yi daha iyi incelemek ve anlayabilmek için yapılması gerekenlerin uzun bir listesini oluşturabiliriz. Burada yapmaya çalışacağım ise, meseleyi sadece belirli bir açıdan deşmek olacaktır. Bu açı ise, kitabın oluşum süreci ve ortaya çıkışından farklı olarak sonrasıyla sınırlı kalacaktır. Daha kaç adet basıldığını bile bilmediğimiz ve ne şekilde dağıtılıp tü-

ketildiği konusunda pek bir fikrimiz bulunmayan bu kitabın yıllar sonra garip bir akıbeti bulunduğu, Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi'ndeki bir belge serisinden ortaya çıkmaktadır. Maliye ve Maarif nezaretleri arasında tezkire teatisiyle başlayıp ardından Sadaret'in de dahil olduğu bu süreç sayesinde, Fransızca adından menkul *Kostüm* adıyla tarif edilen *Elbise-i Osmaniye* ile aynı vesileyle yayımlanmış olan ve her nedense "usul" kelimesinin "fen" ile değiştirilmesiyle *Fenn-i Mimari-i Osmani* kitabının ilginç bir öyküsü ortaya çıkmaktadır.

Bu öyküyü tetikleyen olay, Pascal Sebah'ın ölümü ve bunun neticesinde Maliye Nezareti'nin meşhur fotoğrafçının kendisine olan borcunu tahsil etmek için çare arayışıdır. Sebah'ın devlete borcunun nasıl oluştuğunu, bu meselenin neden 1886'daki ölümünden on üç sene sonra gündeme geldiğini ayrıca araştırılması gereken bir konu olarak kenarda tutarsak, ilk belgemiz 13 Temmuz 1899 günü Maliye Hukuk Müşavirliği'nden Maarif Nezareti'negönderilen bir tezkireydi. Tezkirenin konusu ise, Sebah'ın borcuna mahsup edilmek için *Kostüm* ve *Fenn-i Mimari-i Osmani* kitaplarından elinde kalanların haczedilip müzayedeye sokulması söz konusu olduğunda bunların satışında herhangi bir mahzur olup olmadığının bilinmemesiydi.[12] Neşriyat üzerinde çok sıkı bir denetim ve sansürün uygulandığı II. Abdülhamid döneminde öngörülen mahzurların içerikle ilgili olacağını tahmin etmek zor değildir. Nitekim Maarif Nezareti de iki gün sonra söz konusu kitaplardan birer nüshayı inceletmek üzere Vafir Bey adında bir kişiye yollamıştı.[13] Vafir Bey de bu konudaki görüşlerini 25 Temmuz tarihli bir raporda kaleme almıştı: "Birinci kitab fenn-i mimariye dair şayan-ı tab ü temsil (basılıp gösterilmeye layık) birtakım resimleri havi olub (içerip) ikinci kitabın yirmi ikinci ve yüz yirminci ve iki yüz altıncı ve iki yüz otuzuncu ve iki yüz otuz yedinci ve üç yüz on dördüncü sahayifinde (sayfalarında) mevcud bulunan muhadderat-ı İslamiyenin (namuslu Müslüman kadınlarının) eşkâl ü iktisalarını musavvir (vücut ve kıyafetlerini gösteren) resimler nazar-ı dikkati celb" ediyordu.[14] Maarif Nezareti de bu rapora dayanarak Maliye'ye iki aydan fazla bir süre geçtikten sonra 9 Eylül tarihinde cevap vermişti: *Fenn-i Mimari-i Osmani*'nin "mahzurdan selameti", yani sakıncası bulunmamasına karşın, *Kostüm*'ün ancak raporda sakıncalı bulunan sayfaların çıkarılmasından sonra satışı mümkün olabilecekti.[15]

Müslüman kadınların eşkâli göründüğü için sansüre takılan altı adet levha bulunuyordu. 22. sayfadaki levhada "Dersaadet" başlığı altında ferace ve yaşmaklı "İslam kadınının sokak elbisesi" ve daha da kötüsü yüzü tamamen açık olarak "İslam kadının hane elbisesi" yer almaktaydı. 120. sayfada "Cezayir-i Bahr-ı Sefid" yani Ege Adaları başlığıyla gene ferace ve yaşmaklı "Rodos İslam kadını sokak elbisesi" ile yüzü açık "Rodos İslam kadını hane elbisesi" bulunmaktaydı.[16] 206. sayfaya tekabül eden "Trabzon Vila-

Yasaklanan levhalardan (s. 230): Kısım III - Levha XXII — Diyarbekir Vilayeti (soldan sağa): Palulu Kürd kadını; Diyarbekirli İslam kadını; Diyarbekirli Hıristiyan kadını.

Yasaklanan levhalardan (s. 237): Kısım III - Levha XXIV — Diyarbekir Vilayeti (soldan sağa): Siird kadınının hane elbisesi; Siird kadınının sokak elbisesi; Ilarputlu Kürd kadını.

Yasaklanan levhalardan (s. 263): Kısım III - Levha XXVII — Suriye Vilayeti (soldan sağa): Beyrut Hıristiyan kadınının kış elbisesi; Beyrut Hıristiyan'ının yaz elbisesi; Beyrut İslam kadınının yaz elbisesi.

Yasaklanan levhalardan (s. 314): Kısım III - Levha XLI — Hicaz Yemen ve Trablusgarb Vilayetleri (soldan sağa): Hudeyde uleması; San'alı İslam kadını; Hudeyde ahalisi.

Maarif Nezareti'nin bu tezkiresine üç hafta kadar sonra 28 Eylül 1899 tarihli cevabından Maliye Nezareti'nin biraz hayal kırıklığına uğradığı anlaşılıyor. "Mezkûr kitabların tab ü tertibi için Hazine-i celileden mebaliğ-i külliye (büyük meblağlar) sarf" olunduğunu hatırlatarak, şimdi de bazı sayfaların çıkarılmasıyla "kitabın tamamiyetine halel gelerek evvelki raddede rağbet edilmeyeceği ve hukuk-ı Hazinenin zayi olacağı" konusundaki endişesini dile getiriyordu. Fakat sakıncalı resimlerin çıkartılması şart idiyse, o zaman o nüshalara bu durumu belirten bir şerh ve mühür basılarak kitapların sağlam ve sorunsuz görünen Fenn-i Mimari ile birlikte satılması yoluna gidilmeliydi.[18] Maliye'nin asıl derdi kendi alacaklarını tahsil için bir yol bulmak olduğuna göre, birden bire sansür nedeniyle bir kaybın söz konusu olabileceğini anlayınca, bu zararı asgari düzeye indirmenin yollarını arıyordu. Belki de Maliye Nazırı Reşad Bey daha ilk baştan bu konuyu Maarif'e sormuş olduğuna pişman bile olmuştu. Ne var ki sansürün çarkları bir kere dönmeye başlamış, geri adım atılamayacak bir duruma gelinmişti.

Nitekim Maarif Nezareti Maliye'ye 25 Aralık 1899 günü — yani üç ay sonra — yolladığı cevapta değil yumuşamak, tam aksine bir sertleşme hissediliyordu. "Kostüm kitabı tekrar bi't-tedkik mezkûr yirmi ikinci ve yüz yirminci ve iki yüz ikinci ve iki yüz altıncı ve iki yüz altmış üçüncü sahifelerinde münderiç muhadderat-ı İslamiye resimleri pek açık saçık ve şerait-i celile-i İslamiyeden olan tesettür kaide-i mühimmesine gayr-ı muvafık suretde tasvir olunmuş" olduğu ifadesinden kitabın tekrar muayeneye tabi tutulduğu anlaşılıyor. Bu sayede daha önce gözden kaçmış olan iki resim daha eklenmişti: 202. sayfadaki "Trabzon Vilayeti" levhasında yüzü apaçık "Trabzon civar ahalisinden İslam kadını" ile 263. sayfadaki "Suriye Vilayeti" fotoğrafında, yanı başındaki "Beyrut Hıristiyan kadınının kış elbisesi" kadar açık bir "Beyrut İslam kadınının yaz elbisesi." Bu defa meselenin vahameti daha da açık ifade edilmişti: Bu resimlerde

yeti" levhasında gene bu yörenin kadınlarının sokak ve ev kıyafetleri yan yana verilmişti. Buradaki sokak kıyafeti kadının gözleri dâhil her tarafını tamamen örttüğünden pek bir sorun yoktu, fakat "hane elbisesi" altında bir kez daha bir kadın yüzü ve bağrı açık olarak gösterilmişti. 230. sayfadaki "Diyarbekir Vilayeti" fotoğrafında üç kadın yer almaktaydı. Sağdaki "Diyarbekirli Hıristiyan kadını" olduğuna göre sorun yoktu, ama ortadaki "Diyarbekirli İslam kadını"nın gözleri ile burnu, soldaki "Palulu Kürd kadını"nın ise yüzü açıktaydı. 237. sayfada gene Diyarbekir'den üç kadına yer verilmişti. Sağdaki "Harputlu Kürd kadını"nın yüzü açıktı; solda ve ortada ise "Siirt kadını" hane elbisesiyle yüzü açık, sokak elbisesiyle ise sadece gözleriyle burnu açıkta olarak temsil edilmişti.[17] Nihayet mahzurlu bulunan son görüntü, 314. sayfada yer alan "Yemen" levhasında iki erkeğin arasında "San'alı İslam kadını" yer almaktaydı. Epeyce örtülü olan bu kadının görünen yerleri gözleriyle burnunun bir kısmı, elleri ve çoraplı ayaklarıydı.

Müslüman kadınlar "pek açık saçık" bir şekilde ve İslam'ın yüce şartlarından olan tesettür kuralına uygun olmayan şekilde görüntülenmişlerdi. Maarif Nezareti neredeyse Maliye Nezareti'ne nazire niteliğinde sözler de ekleyerek "canib-i hükümetden hal-i hazırıyla satılığa çıkarılub enzar-ı umumiyede teşhir olunması fiat-ı hakikiyesince tasavvur edilen tenezzülden daha muzırr" olduğunu hatırlatarak adeta karşı tarafın birkaç kuruş kâr için İslami ilkeleri göz ardı etmeye hazır olabileceğini ima eder gibiydi.[19]

Neredeyse altı aylık bir süre içinde gelinen nokta bundan ibaretti. Maliye Nezareti sorduğuna soracağına pişman, Maarif Nezareti ise kitabın sakıncalı sayfalarının ayıklanmasında ısrarlı, Sebah'ın haczedilen kitapları ise depoda beklemeye devam etmekteydi. Bu inanılmaz ataletin kırılıp meselenin tekrar hareketlenmesine ancak 1902 yılının sonuna doğru, yani ilk yazışmadan neredeyse üç buçuk yıl sonra tanık oluyoruz. Bu defa da ilk adımı atan bu işte en çok menfaati bulunan Maliye Nezareti olmuş, ama bu defa doğrudan doğruya Sadaret'i muhatap almaya karar vermişti. 31 Ekim 1902 tarihinde bir tezkireyle olayın geçmişini özetleyen nezaret, Sadaret'ten müzayede için gerekli iznin çıkmasını talep etmekteydi. Fakat bu talep sadece "mahzurdan selameti tebeyyün etmiş" olan *Fenn-i Mimari* için söz konusuydu ve ilk defa da olası bir fiyat konusunda bilgi verilmekteydi: Bu kitabın tanesine müzayedede 23 kuruş teklif edilmiş olduğundan bu bedel üzerinden satılmasına müsaade istenmekte, bu amaçla da Sadaret'e kitabın bir nüshası gönderilmekteydi.[20]

Üç seneden uzun bir müddettir süregelen bu meseleden herhalde pek fazla haberdar olmadığından olsa gerek Sadaret, Maliye Nezareti'ne bizim de merak ettiğimiz önemli bir soruyu sorarak cevap vermişti: "*Fenn-i Mimari-i Osmani* kitabının kaç nüshadan ibaret bulunduğunun inbasına ve siyak-ı işar-ı devletlerine nazaran başka olduğu anlaşılan *Kostüm* kitabının dahi kezalik mikdar-ı adedinin izbarıyla beraber bir nüshasının irsaline himmet", yani her iki kitaptan Hazine'de kaç adet mevcuttu?[21] Maliye çok geç de olsa – 10 Nisan 1903 günü, yani beş ay sonra – ayrıntılı bir cevapla "Kostüm kitabından dokuz adedi perakende ve bakisi tam olmak üzere iki yüz on yedi ve Fenn-i Mimari-i Osmani'den dahi yüz seksen üç adedi forma ve dört adedi perakende ve mütebakisi tam olarak üç yüz yirmi aded Hazine-i celile evrak mahzeninde mevcud olduğu"nu bildirdi.[22] Hazine'nin elinde 217 adet *Elbise-i Osmaniye* ve 320 adet *Usul-ı Mimari-i Osmani* bulunuyordu; bu kitapların ilk baskı adedini bilmedikçe bir şey söylemek zor olabilir, ama bu miktarda satılmamış nüsha kalmış olması bu iki kitabın büyük ölçüde başarısız bir girişim olduğunu düşündürmektedir.

Sadaret ile Maliye arasındaki bu yazışma devam ederken ilginç bir tesadüfle *Elbise-i Osmani*'nin sakıncaları konusunda yeni iddialar birden bire tekrar ortaya çıkmıştı. Bu defa olaya müdahil olan ne Maliye ne de Maarif Nezareti'ydi; harekete geçen, vergi ve gümrüklerden sorumlu olan Rüsumat İdaresi'ydi. Müdahalenin nedeni de özellikle ilginçti: Budapeşte'deki "Akademi Oryantal" (Keleti Akadémia)[23] müdür ve öğrencileri *Elbise-i Osmaniye*'nin bir nüshasını satın almış, fakat kitap alıkonarak geçişine izin verilip verilmeyeceği konusunda görüş istenmişti.[24] "Kitab muayene ve tedkik memuru" Mehmed Kemaleddin adındaki kişinin[25] 2 Mayıs 1903 tarihli raporu gayet ilginçti: "Budapeşte'de "Akademi Oryantal" namına imrar edilmek istenilen musavver kıyafetnamede Memalik-i Şahane'de mütemekkin bi'l-cümle İslam ve Hıristiyan akvam ve kabailin kıyafetinin ziyy ü kıyafetleri meyanında muhadderat-ı İslamiyenin dahili ve harici kıyafetleri gösterildiği gibi Rumeli vilayat-ı şahanesi ahali-i İslamiyesi başdan

"Silahlı" levhalardan: Kısım I - Levha VI — Edirne Vilayeti (soldan sağa): Hıristiyan esnaf; Süvari Müslüman; Müslüman.

ayağa müsellah tersim edildiği halde Bulgar ve Hıristiyanların silahsız olarak tersim edilmiş bulunması cihetiyle bu kitabın şu aralık Avrupa'ya imrarı münasib görülememiş olduğu maruzdur."[26]

Raporun ilginç bir yönü, daha önceki yazışmaların aksine kitabın içeriği konusunda gayet açık bir tanım vermesiydi: İmparatorlukta yaşayan bütün Müslüman ve Hıristiyan kavim ve kabilelerinin giysi ve kıyafetlerini içeren resimli bir kıyafet albümü. Ne var ki bu memur da daha öncekiler gibi bu resimlerin arasında Müslüman kadınların da yer aldığına dikkat çekmekteydi. Ne var ki bu defa tesettür veya açık saçıklık gibi ifadeler kullanılmayıp, sadece Müslüman kadınların iç ve dış kıyafetlerinin mevcudiyetine işaret edilmişti. Fakat şüphesiz raporun en ilginç özelliği, daha önce hiç zikredilmemiş, hatta akla bile gelmemiş bir sakıncadan bahsetmesiydi. O da Rumeli vilayetlerini konu alan fotoğraflarda yer alan bütün Müslümanların "baştan aşağı silahlı", Bulgar ile Hıristiyanların ise tam aksine silahsız olarak gösterilmiş olmalarıydı.[27]

Kendileri fark edemedikleri için "imaj okuması" konusunda uzmanlaşmış olan sanat ve kültür tarihçilerimizi hayıflandıracak derecede ilginç bu tespitin nasıl ortaya çıktığını anlamak o kadar zor değil. Kemaleddin Bey'in müthiş bir hassasiyet ve kritik okuma kabiliyeti neticesinde bu durumun farkına varmış olduğunu varsaymak yerine olayın tarihi bağlamına bakmak yeterlidir. 1903 yılı, Bulgar komitacıların faaliyetinin doruğa ulaştığı, Bulgaristan'dan Makedonya'ya uzanan bir bölgede adam kaçırma, öldürme, bombalama olaylarının vuku bulduğu, Avrupa devletlerinin bu istikrarsızlık ortamı karşısında müdahaleye yeltendikleri, uluslararası bir jandarma kuvvetinin oluşturulmasının planlandığı, genel olarak ise Abdülhamid yönetiminin bir kez daha kabiliyetsizlikten barbarlığa uzanan yakıştırmalarla Avrupa basın ve kamuoyunda itham edildiği bir döneme tekabül ediyordu. Zaten şüpheciliğiyle şöhret kazanmış bir idarenin bu dönemde iyice depreşen paranoyasının yarattığı bir ortamda, işgüzar olduğu muhtemel bir sansür memurunun eline geçen bu kitabın sayfalarını çevirdikçe Rumeli vilayetlerinin isimlerinin, Bulgar, Hıristiyan gibi tanımların ve bunlara eşlik eden fotoğrafların sıralandığını gördüğünde "hassasiyet" kazanarak gerekirse öküzün altında buzağı aramaya başlaması kadar tabii bir şey olamazdı. Hele ki biraz dikkat edildiğinde söyledikleri hakikaten göze çarpıyordu. Edirne levhalarının birinde kuşaklarına sıkıştırılmış silahlarla epey ürkütücü bir hava verilmiş olan iki Müslüman'ın yanında silahsız bir hâlde hazır olda duran "Hıristiyan esnaf" ya da gene Edirne'de iki silahsız Bulgar arasında belinde en az iki tabanca ve bir kılıçla duran Müslüman hassasiyet kazanmış gözlere bir çağrışım yapabiliyordu.

"Silahlı" levhalardan: Kısım I - Levha VIII — Edirne Vilayeti Filibe Sancağı (soldan sağa): Bulgar erkek; Müslüman erkeği; Bulgar erkeği.

Gerçi kabul etmek gerekir ki memurun bu tespiti biraz abartılıydı. Fotoğraflarda yer alan bütün Hıristiyanların silahsız oldukları doğru idiyse de, bütün Müslümanların silahlı olduğu doğru değildi. Tek bir örnek vermek gerekirse, İşkodralı hoca kıyafetindeki kişi — üstelik Marie de Launay'nin kendisi! — silah taşımıyordu. Rumeli sayfalarında resmedilen kişilerin cinsiyet (♂♀), din (☪✠✡) ve silah taşıyıp taşımadığı (🎖) bakımından dağılımı incelendiğinde ilginç bir tablo (aşağıdaki tablo) ortaya çıkmaktadır.

Burada kullanılan tabir seçimleri (karı, kadın, nisvan), yazım hataları ("sad" ile süvari), geliştiren bazı kavramlar (zengin, orta, adi ahali; Müslüman Bulgar) ya da Fransızca metinlerle uyuşmazlıklar gibi son derecede ilginç ama her biri ayrıca incelenmesi gereken meseleleri bir kenara bırakıp sadece bizi ilgilendiren konuya bakacak olursak, Rumeli sayfalarında yer alan 49 kişinin 23'ünün kadın ve silahsız olduğu (6 Müslüman, 16 Hıristiyan, 1 Yahudi), geriye kalan 26 erkeğin ise hepsi Müslüman sadece

5'inin silahlı, kalan 21'inin ise silahsız olduğu anlaşılıyor (10 Müslüman, 10 Hıristiyan, 1 Yahudi). Başka bir deyişle, Kemaleddin Bey'in dikkat çektiği olgu objektif bir tespitten çok, sübjektif bir algılamadan ibaretti. Bu sübjektiflik ise meseleyi daha az gerçek kılmıyordu. Bütün mesele, aynı belgenin, aynı kitabın, aynı imajın değişik zaman ve bağlamlarda farklı algılanabiliyor olmasıdır. 1873'te, yani ilk önemli Bulgar isyanından üç yıl önce basılmış bir kitapta sık sık Bulgar tabirinin geçmesi, hatta "Müslüman Bulgar" gibi bir ifadenin kullanılması mümkün hatta tabii iken, otuz sene sonra aynı ortam tekrar karışmaya başladığında göze batan, rahatsız eden, hatta tehlikeli addedilen bir meseleye dönüşmüştü.

Avusturya sefareti tercümanı kitabı geri alabilmek için Rüsumat Emaneti'ne müracaat ederek bu nüshanın "Avusturya Müzehanesi"ne konmak üzere iki liraya satın alındığını beyan etmişti. Emanet ise bunun üzerine Maarif Nezareti'ne müracaat ederek hem Hazine'de saklı tutulan bir kitabın nüshasının nasıl ele geçtiğini, hem de raporun sonucunda geçişine izin vermenin doğru olup olmayacağını sormaktaydı.[28] Maarif'in bu konudaki 15 Mayıs tarihli kararı menfiydi: "Le Kostüm Popüler dö la Türki" nam kitabın muhadderat-ı İslamiyenin suver-i muhtelifede resimlerini havi olmakdan naşi gümrükden imrar veya Avrupa'ya ihracı münasib olamayacağından tevkifi iktiza edeceğinin cevaben işar ve kitabın iade buyurulması kararlaşdırılmışdır".[29] Anlaşılan Maarif'in gözünde masum Hıristiyanların karşısında eli silahlı Müslümanların yaratabileceği etkiden çok, gene çeşitli Müslüman kadın görüntülerinin varlığı asıl sorunu teşkil ediyordu.

"Budapeşte krizi" ancak bir ay sonra çözülebildi. 17 Haziran 1903 günü Sadaret'e yazılan bir tezkirede Rüsumat Emaneti meseleyi özetliyordu. Macarlar, "hükümet-i seniyyece resmen tab edilen kitab-ı mezkürun imrarında bir mahzur olamayacağı" mantığından hareketle kitabın sefarete teslim edilmesini, yoksa da bedelinin iade edilmesini talep ediyorlardı. Konu Hariciye Nezareti'ne intikal etmiş ve oradan gelen tezkirede de sansür memurunun raporuna dayanarak özellikle Müslüman kadınların görüntülerinin varlığının sakıncası teyit edilerek kitabın iade edilmemesi uygun görülmüştü. Bunun üzerine de Rüsumat Emaneti Sadaret'ten Avusturya sefaretine iki liralık ödemenin yapılabilmesi için müsaade talebinde bulunuyordu.[30] Sadaret cevabını dört gün sonra verdi: Avusturyalılara iki lira Müze-i Hümayun gelirlerinden ödenecekti.[31]

Kriz bir şekilde çözülmüştü; ama ödeme neden Müze-i Hümayun'a yüklenmişti? Bunun sebebini anlamak için Maliye, Maarif ve Sadaret arasında aynı kitabın stoklarıyla ilgili başlamış olan yazışmaya dönmek gerekir. Hatırlanacağı üzere

Levha	Şahıs 1	Şahıs 2	Şahıs 3
VI – Edirne	Müslüman ♂☪⚷	Süvari Müslüman ♂☪⚷	Hıristiyan esnaf ♂✞
VII - Edirne	Manastır Rum'u ♂✞	Manastır Rum karısı ♀✞	Bulgar karısı ♀✞
VIII - Filibe	Müslüman erkeği ♂☪⚷	Bulgar erkeği ♂✞	Bulgar erkek ♂✞
IX - Filibe	Bulgar karısı ♀✞	Hıristiyan karısı ♀✞	Hıristiyan karısı ♀✞
X - Tuna	Sofya Bulgar erkeği ♂✞	Sofya Bulgar karısı ♀✞	
XI - Tuna	Bulgar karısı ♀✞	Vidin Bulgar'ı ♂✞	Müslüman Vidin Bulgar'ı ♂☪
XII – Prizren	Prizren İslam nisvanı ♀☪	Prizren köylü erkeği ♂☪	Matefseli Hıristiyan nisvanı ♀✞
XIII - İşkodra	İşkodra hocası ♂☪	İşkodra Hıristiyan papazı ♂✞	
XIV - İşkodra	İşkodra İslam nisvanı ♀☪	İşkodra Hıristiyan nisvanı ♀✞	Malisor nisvanı ♀
XV – İşkodra	İşkodra erkeği ♂☪	İşkodra İslam nisvanı ♀☪	
XVI - İşkodra	İşkodra Hıristiyan erkeği ♂✞	İşkodra Hıristiyan nisvanı ♀✞	
XVII - İşkodra	Malisor çobanı ♂✞	Malisor kadını ♀✞	
XVIII - Yanya	Yanya zengin ahalisi ♂☪	Yanya zengin ahali nisvanı ♀☪	Yanya zengin ahali çocuğu ♂☪
XIX – Yanya	Arnavud orta ahali erkeği ♂☪⚷	Arnavud adi ahali erkeği ♂☪	Yanya civarında köylü ahali erkeği ♂☪
XX – Yanya	Yanya Ulah kadını ♀✞	Preveze Hıristiyan kadını ♀✞	Tırhala köylü kadını ♀✞
XXI - Selanik	Selanik hocası ♂☪	Selanik hahambaşısı ♂✡	Manastır ahalisi ♂✞
XXII - Selanik	Selanik Müslüman kadını ♀☪	Selanik Yahudi kadını ♀✡	Pirlepe Bulgar kadını ♀✞
XXIII - Bosna	Mostarlı ♂☪⚷	Bosnasaray ahalisi ♂☪	Bosnasaraylı kadın ♀☪

Maliye Nezareti Sadaret'in istediği döküm bilgilerini beş aylık bir gecikmeyle 10 Nisan 1903 günü vermişti. Bir kısmı perakende olmak üzere toplam 217 adet *Elbise-i Osmaniye* ve 320 adet *Usul-i Mimari-i Osmani* mevcuttu.[12] Bunun üzerine Sadaret de bir çözüm üretmeye çalışmıştı. Bir taraftan kitapların sakıncaları, ahziyle (alınarak) Maarif Nezaret-i behiyesine teslimi" çözümüydü. Maarif Nezareti'nin ise bunları teslim aldıktan sonra da "bunların fersudeleri (bozuk olanları) tamir ve teclid etdirilerek (ciltlettirilerek) cümlesinin suret-i mahsusada (özel olarak) hüsn-i muhafazasıyla (iyi korunmalarıyla) zayi olmamaları es-

"Silahsız" levhalardan: Kısım I - Levha XIII — İşkodra Vilayeti (soldan sağa): İşkodra hoca kıyafeti; İşkodra Hıristiyan papaz kıyafeti.

diğer taraftan da bir borcun tesviyesi söz konusuydu. Fakat asıl tehlike, bunların ucuza satılıp ziyan olmasıydı: "*Kostüm* ve *Fenn-i Mimari-i Osmani* namlarındaki kitablar mukaddema (geçmişte) pek çok masraf ve külfetle vücuda gelmiş asar-ı nadireden (nadir eserlerden) olduğu cihetle satılması ve hususile ehven (ucuz) fiat ile verilmesi katiyyen gayr-ı caiz olduğundan" yapılacak en doğru şey, onları korumanın yolunu bulmaktı. Sadaret'in aklına gelen ise "hiç birisi satılmayarak perakende ile beraber Müze-i Hümayun'da hıfz (muhafaza) edilmek üzere sened babının istikmali (şartlarının yerine getirilmesi) zımnında (konusunda) Müze-i Hümayun müdiriyetine tebligat" yollaması gerekecekti.[13] 29 Mayıs 1903 günü bildirilen bu kararın hemen akabinde Budapeşte krizini çözmek için Avusturyalılara yapılacak olan iki liralık ödemenin Müze-i Hümayun'un varidatından ödenmesi yönündeki karar da bu yüzden alınmıştı. Aynı mantıkla da Maliye Nezareti müzayede yoluyla satarak paraya tahvil etmeyi ve Sebah'ın borcuna mahsup etmeyi düşündüğü bu kitapların bedelini Maarif Nezareti'nden talep etmek durumundaydı. Bu yönde Sadaret'e yazan Maliye Nezareti, her iki kitabın takdir edilen bedelleri üzerinden hesaplanacak karşılıklarının kendilerine teferrug edilmesini 24 Ağustos 1903'te talep etmiş,[14] altı gün sonra da bunun onayını almıştı.[15] Fakat bundan neredeyse iki ay sonra henüz herhangi bir işlem yapılmamış olduğunu gören Sadaret bunun nedenini Maliye Nezareti'ne sorduğunda[16] denenen müzayede ulaşılan fiyatların düşük olduğu türünden muğlâk bir cevap almıştı.[17] Bunun üzerine 31 Ekim 1903 tarihinde tekrar nezarete yazarak daha önce müzayede yoluyla bir fiyat oluşmuş olduğuna göre tekrar müzayede yapmanın ya da yeni bir takdire gitmenin yanlış olacağını belirterek kitapların bir an evvel Maarif Nezareti'ne teslimini emretmişti.[18]

Bu tezkire-i samiyeden sonraki suskunluktan meselenin halledildiğini ve kitapların nihayet teslim edildiğini tahmin etmek mümkündür. Nitekim bundan iki buçuk sene sonraki bir yazışma da bu tahmini kısmen teyit etmektedir. 2 Şubat 1906 günü Maarif Nezareti Maliye Nezareti'ne bir yazısında "Müteveffa Mösyö Sebah'ın tab etdiği Fenn-i Mimari-i Osmani ve Kostüm nam kitabların bedeli olan üç bin altı yüz otuzsekiz kuruş yirmi paranın sene-i haliye (bu sene) büdcesinde akçe kalmamasına mebni meblağ-ı mezburun üç yüz yirmi iki senesi tahsisatından icra-yı mahsubuna" karar verildiğini bildiriyor,[19] birkaç gün sonra da Müze-i Hümayun'u bu durumdan haberdar ediyordu.[20] Anlaşılan kitapların teslimi gerçekleşmiş, ama iki seneden fazla bir zaman geçtiği halde gereken ödeme yapılmamıştı. Fakat asıl garip olan, ödenemediği söylenen meblağdır: 3638 kuruş 20 para, yani 36 liradan biraz fazla. Söz konusu olan toplam 537 kitabın tek fiyattan takdir edildiği düşünülse, tanesi yedi kuruştan az bir bedelden hesaplanmış olmalıydı. İlk müzayededede *Usul-i Mimari*'ye biçilen 23 kuruşluk fiyat zaten çok düşüktü; hele Macarların *Elbise-i Osmaniye*'ye vermek istedikleri 2 lira yani 200 kuruşa nispetle gülünç seviyedeydi. 1873'te büyük iddialar-

la gerçekleştirilen bu eserlerin otuz sene sonra düştükleri durum epey acıklıydı.

Müze-i Hümayun'a teslim edildiği anlaşılan kitapların akıbeti, daha önce zikrettiğim birçok mesele gibi araştırılması gereken bir konudur. Bu aşamada burada ortaya koyduğum hikâyeyle ilgili varılabilen birkaç sonucu ve vurgulanması gereken birkaç noktayı sıralamakla yetineceğim.

1. Gerek *Elbise-i Osmaniye* ve gerek *Usul-ı Mimari-i Osmani* genellikle Osmanlı devletinin son dönemdeki ilginç ve etkileyici girişimleri arasında sayılırken, bunun ne derecede başarılı olduğu ciddi bir şekilde sorgulanmalıdır. Bu tür "prestij" kitaplarının birkaç yüzlük satıl(a)mamış, dağıtılmamış bir stokunun seneler sonra keşfedilmiş olması izah edilmesi gereken bir olgudur.

2. Pascal Sebah'ın bu girişimdeki rolü, süreç boyunca devlet ile olan ilişkileri ve ardından iflasıyla neticelenen kariyeri konusunda ciddi bilgi eksikliğinin giderilmesi elzem bir hal almaktadır.

3. 1873'te bir iftihar ve propaganda aracı olarak düşünülmüş *Elbise-i Osmaniye*'nin otuz sene sonra (ve belki de daha evvel) kısmen de olsa bir utanç sebebine dönüşmesi dönemin siyasi, ideolojik ve kültürel değişimlerinin ne kadar önemli olduğunu hatırlatan ilginç bir vakadır.

4. Gerek tutucu İslami bir bakışla, gerek savunmacı siyasi gerekçelerle kitabın tabi tutulduğu sansürün nitelik ve seyri, aynı belgenin değişik zaman ve ortamlarda ne kadar farklı algılanabildiğinin somut bir örneğidir. Sansür veya yayın girişimleri üzerinden benzer çalışmaların artmasıyla basmakalıp ve indirgemeci yorumlar yerine daha hassas değerlendirmelerin yapılabileceği muhtemeldir.

5. En başta söylendiği gibi, belirli bir belgeyi/olayı/kişiyi kendinden menkul manası ve nitelikleri bulunan bir olgu olarak almaktansa zaman ve mekân içinde karmaşık ve bazen çelişkili süreçlerden oluşan bir bütün parçası olarak görmeye başlarsak çok daha fazla soru sorabileceğimiz, bunların bazılarına da yeni cevaplar bulabileceğimiz aşikârdır. *Elbise-i Osmaniye* gibi bazı önemli kaynakları tekrar tekrar ele aldıkça, deştikçe ve sorguladıkça çok farklı boyut ve sonuçlara varabilen bir tarihçilik anlayışına doğru yol alabileceğimizi ümit ediyorum.

EDHEM ELDEM
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Edhem Eldem, "El-hayretü'l-azime fi'l-intihalati'l-garibe: Voltaire ve Şanizade Mehmed Ataullah Efendi", *Toplumsal Tarih*, 237 (Eylül 2013), s. 18-28.

2 *Les Costumes populaires de la Turquie en 1873. Ouvrage publié sous le patronage de la Commission impériale de l'Exposition universelle de Vienne. Texte de Son Excellence Hamdy Bey, commissaire général et par Marie de Launay, membre de la Commission impériale et du jury international 1867 et 1873. Phototypie par P. Sébah, photographe privilegié* (Constantinople: Imprimerie du Levant Times & Shipping Gazette, 1873).

3 BOA, İ. DH. 659/45907, 27 Ramazan 1288 – 16 Teşrin-i Sani 1288 (28 Kasım 1872).

4 Bu konudaki en ayrıntılı çalışma için bkz. Ahmet Ersoy, "A Sartorial Tribute to Late Tanzimat Ottomanism: The Elbise-i Osmaniyye Album", *Muqarnas*, 20 (2003), s. 187-207.

5 Halil Edhem [Eldem], "Teracim-i Ahval. Ahmed Midhat Efendi. Tarih-i vefatı 18 Muharrem 1331", *Şehbal*, c. III, n8 70, 15 Şubat 1328 / 28 Şubat 1913, s. 428-429.

6 Bahattin Öztuncay, *Bersaadet'in Fotoğrafçıları, 19. Yüzyıl İstanbul'unda Fotoğraf, Öneriler, Stüdyolar, Sanatçılar* (İstanbul: Aygaz, 2003), s. 266-271.

7 E. Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü* (İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010), s. 199.

8 *Welt-Ausstellung 1873 in Wien. Officieller General-Catalog* (Viyana: Verlag der General-Direction, 1873), s. 703-705.

9 Marie de Launay, "III. Costumes populaires de Constantinople", *L'Exposition universelle de 1867 illustrée. Publication officielle autorisée par la commission impériale* (Paris: E. Dentu, 1867), c. II, s. 133-135; Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü*, s. 199.

10 E. Eldem, *Un Ottoman en Orient. Osman Hamdi Bey en Irak (1869-1871)* (Paris: Actes Sud, 2010), s. 64-66, 201-211.

11 Ferdinand Hoefer, *Chaldée. Assyrie, Médie, Babylonie, Mésopotamie, Phénicie. Palmyrène* (Paris: Firmin Didot, 1852).

12 Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi (BOA), MF. MKT. 466/1, Maliye'den Maarif'e tezkire, 5 Rebiyülevvel 1317 / 1 Temmuz 1315.

13 Vali[f] Bey, salise, Maarif-i Umumiye Nezareti Encümen-i Teftiş ve Muayene azası, *1318 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye* (İstanbul: Mahmud Bey ve Şerikleri Matbaaları, 1316/1900), s. 336.

14 MF. MKT. 466/1, Vali[f] Bey'in raporu, 13 Temmuz 1315.

15 MF. MKT. 466/1, Maarif'ten Maliye'ye tezkire müsveddesi, 4 Cemaziyülevvel 1317 / 24 Ağustos 1315.

16 Eserde sıkça rastlanan hatalara örnek olarak bu levhada "Rodos" adı "Rados" olarak yazılmış, sokak ile hane kıyafetlerinin yazıları ise birbirinin yerini almıştır.

17 Bu kadınların Siirt'ten olduğunu anlamak epey zordur, zira Türkçe metinde "Sârid kadını" gibi anlaşılmaz bir ifade. Fransızcada ise en azından bir ayın harfinin olabileceğine işaret eden "Sa'rit" ifadesi kullanılmıştır. Bu garip adlarla kastedilenin S'ird (Siirt) olduğu tahmin edilebiliyorsa da, bu eserde bu derecede gariz hataların yer alabilmesi ayrıca incelenmesi gereken ilginç bir olgudur.

18 MF. MKT. 466/1, Maliye'den Maarif'e tezkire, 22 Cemaziyülevvel 1317 / 16 Eylül 1315.

19 MF. MKT. 466/1, Maarif'the Mal'iye'ye tezkire, 23 Şaban 1317 / 13 Kânun-ı Evvel 1315.

20 BOA, BEO 1945/145814, Maliye'den Sadaret'e, 30 Receb 1320 / 19 Teşrin-i Evvel 1318.

21 BOA, BEO 1945/145814, Sadaret'ten Maliye'ye, 3 Şaban 1320 / 22 Teşrin-i Evvel 1318.

22 BOA, BEO 2060/154458, Maliye'den Sadaret'e, 13 Muharrem 1321 / 29 Mart 1319.

23 Tam adıyla Magyar Királyi Kereskedelmi Akadémia, yani Macar Kraliyet Şark Ticaret Akademisi. Budapeşte'de diplomatlara ve ticaret erbabına Şark dillerinde eğitim veren kurum. Bu bilgiler için Adam Mesiyan'a teşekkür ederim.

24 BEO 2098/157282, Rüsumat Emaneti'nden Sadaret'e, 22 Rebiyülevvel 1321 / 5 Haziran 1319.

25 Kemaleddin Bey, salise, Rüsumat Emaneti Heyet-i Teftişiye-i Rüsumiye Muayene-i Kütüb Müfettişi, *1318 Sene-i Hicriyesine Mahsus Salname*, s. 370.

26 BOA, MF. MKT. 709/23-1, Kitap muayene raporu, t.y., BEO 2098/157282, Kitap muayene raporu sureti, 21 Nisan 1319.

27 "Budapeşte'de Akademi Oryantal namına imrar edilmek istenilen musavver kıyafetnamede Memalik-i Şahane'de mütemekkin bi'l-cümle İslam ve Hıristiyan akvam ve kabailin kıyafetinin ziyy ü kıyafetleri meyanında muhaddesat-ı İslamiyenin dahili ve hariçi kıyafetleri gösterildiği gibi Rumeli vilayat-ı şahanesi ahali-i İslamiyesi başdan ayağa müsellah tersim edildiği halde Bulgar ve Hıristiyanların silahsız olarak tersim edilmiş bulunması cihetle bu kitabın şu aralık Avrupa'ya imrarı münasib görülememiş olduğu maruzdur" (BOA, MF. MKT. 709/23-1, Kitap muayene raporu, t.y.).

27 BOA, MF. MKT. 709/23, Rüsumat Emaneti'nden Maarif Nezareti'ne, 15 Safer 1321 / 30 Nisan 1319.

29 BOA, MF. MKT. 709/23, 19 Safer 1321 / 3 Mayıs 1319.

30 BEO 2098/157282, Rüsumat Emaneti'nden Sadaret'e, 22 Rebiyülevvel 1321 / 5 Haziran 1319.

31 BEO 2098/157282, Sadaret'teri Rüsumat Emaneti'ne müsvedde, 26 Rebiyülevvel 1321 / 9 Haziran 1319.

32 BOA, BEO 2060/154458, Maliye'den Sadaret'e, 13 Muharrem 1321 / 29 Mart 1319.

33 BOA, BEO 2079/155921, Sadaret'teri Maliye ve Maarif'e tezkire müsveddeleri, 1 Rebiyülevvel 1321 / 15 Mayıs 1319; BOA, MF. MKT. 712/43, Sadaret'ten Maarif'e tezkire, 3 Rebiyülevvel 1321 / 17 Mayıs 1319.

34 BOA, BEO 2156/161680, Maliye'den Sadaret'e tezkire, 2 Cemaziyülahir 1321 / 12 Ağustos 1319.

35 BOA, BEO 2156/161680, Sadaret'ten Maliye'ye müsvedde, 8 Cemaziyülahir 1321 / 18 Ağustos 1319.

36 BOA, BEO 2195/164609, Sadaret'ten Maliye'te müsvedde, 23 Receb 1321 / 2 Teşrin-i Evvel 1319.

37 BOA, BEO 2210/165721, Maliye'den Sadaret'e tezkire, 7 Şaban 1321 / 14 Teşrin-i Evvel sene 1319.

38 BOA, BEO 2210/165721, Sadaret'ten Maliye'ye müsvedde, 11 Şaban 1321 / 19 Teşrin-i Evvel 1319.

39 BOA, MF. MKT. 912/21, Maarif'ten Maliye'ye tezkire, 21 Kânun-ı Sani 1321.

40 BOA, MF. MKT. 912/21, Maarif'ten Müze-i Hümayun'a telegraf müsveddesi, 25 Zilhicce 1323 / 6 Şubat 1321.

İKİNCİ MEŞRUTİYET YILLARINDA
"HUKUK-I NİSVÂN" YA DA

OSMANLI KADIN HUKUKU

ZAFER TOPRAK

Demokrat ve ileri kanatta olan siyasal örgütler kadınlara siyasal hakların tanınmaması için biri maddi, diğeri fikrî iki nedeni gerekçe gösteriyorlardı. Maddi neden işçiler arasında revaçtaydı. Kadın işçilere erkeklerden çok daha düşük ücret veriliyordu. Bu da ücretlerin genel düzeyini düşürüyordu. Her ne kadar çalışan kadın evin rızkını sağlamada erkeğe yardımcı oluyor ve hanenin refahı artıyorsa da, evde güç dengeleri değişiyor, kadın eskisi gibi kocasının karşısında el pençe divan durmuyor, evin hâkimi erkek güç yitiriyordu.

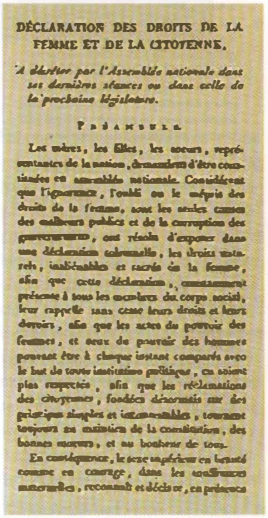
II. Meşrutiyet yıllarının gündeme getirdiği özgürlük ortamında tartışmaya açılan sorunlardan biri yurttaşlık kavramıydı. Anayasal monarşi seçim gerektiriyordu ve bu seçimlere kimler katılacaktı? Yurttaş ile seçmen arasında ne tür bir ilişki olacaktı? Yurttaşlar topluluğu kimlerden oluşacaktı? Anayasacılardan çözüm beklenen sorunların başında bu geliyordu.

Her ülke yurttaş topluluğunu, "millet"ini oluşturan bireyler topluluğunu kendi tarihsel evrimi sonucu belirliyordu. Anayasal düzene geçen ülkelerde doğrudan ya da temsili olarak yurttaşlar topluluğu siyasal gücü oluşturuyordu. Ya da bu siyasal güç monarşilerde olduğu gibi tek bir kişinin uhdesinde toplanabiliyordu. 20. yüzyılla birlikte hemen hemen tüm uygar ülkelerde millet mensuplarının, ülke vatandaşlarının siyasal gücü tanınmaya başlanmıştı. Genel seçimlere ve genel oy hakkına doğru bir eğilim gözleniyordu. Ancak bu aşamada seçmenler kimlerden oluşacaktı! Genel seçmen topluluğu sırf erkeklerden mi oluşacaktı, yoksa her iki toplumsal cinsiyeti de kapsayacak mıydı! Fransa'da 1848'den beri genel seçim ilkesi benimsenmişti. Ama bu sırf erkeklerin oy kullanması anlamına geliyordu.

Başlangıç evresinde, kimi ülkelerde yurttaşlar topluğunun, yani oy veren kesimin siyasal işlevleri bilfiil üstlenmesi, ya da en azından yasama ve yargı işlevlerini doğrudan yönlendirmesi söz konusu olmuştu. Bu Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'ne uygun bir anlayıştı. Diğer bir dizi ülkede ise, yurttaşlar topluluğu sadece seçmenlik işlevini görüyordu; seçme hakkı olmayan yurttaşlar topluluğuna dâhil olmuyordu. Yurttaşlar topluluğu temsilciler meclisini ya da

Allan Ramsey'in fırçasıyla Jean-Jacques Rousseau, 1766.

DÉCLARATION DES DROITS DE LA FEMME ET DE LA CITOYENNE.

A décréter par l'Assemblée nationale dans ses dernières séances ou dans celle de la prochaine législature.

Fransız Devrimi sırasında "Kadın Hakları ve Fransız Kadın Yurttaşları Bildirgesi"nin ilk sayfası.

bir devlet reisini seçiyor, yönetimi belirliyordu. Bu seçenekte yurttaşlar topluluğu aynı zamanda seçmen topluluğu olarak niteleniyordu.

Seçme ve seçilme hukuku bağlamında kilit terim millet egemenliğiydi. Rousseau'nun gündeme getirdiği bu kavram Fransız Devrimi sırasında 1789 tarihli Haklar Beyannamesi'nde yer almıştı. Millet egemenliği başlangıçta milletin tüm bireylerinin yurttaşlar topluluğuna mensup olmasını öngörmüştü. Ama Fransız Devrimi'nin ilk yıllarında bu anlayış sorgulanmış, milletin bireyi olunmasının seçmen olma hakkını verip vermediği yoğun bir şekilde tartışılmıştı. Rousseau'dan kaynaklanan millet egemenliği özünde onu oluşturan bireylerin ötesinde bir kimliğe sahipti. Egemenlik ayrı ayrı bireylere değil millete aitti. Bireyler tek başlarına egemenlik ve siyasal güç talebinde bulunamazlardı. Milli iradenin en etkin bir biçimde oluşmasını sağlayacak olan yasa koyucu bu iradeyi ifade edecek kişileri de belirlemekle yükümlüydü. Belirlenen kişiler seçmenlerdi ve seçmen topluluğunu oluşturuyor ve seçim işlevini üstleniyorlardı. Bu işlev anayasaca belirlenecek ve milli iradenin oluşumunu sağlayacaktı.

Seçmen topluluğu için seçmek bir haktı, seçim onlar için aynı zamanda bir işlev ya da görevdi. Fransız anayasa normlarına göre, kişiliği olan millette (nation-personnel) seçmen hem bir hakka, hem de bir görev ya da işleve sahip addolunuyordu. Seçme ile sonuçlanan hak yurttaşın niteliğiyle yakından bağlantılıydı. Seçmen olabilmek için millete mensup olmanın dışında pozitif yasanın belirlediği başka niteliklere de sahip olmak gerekiyordu. Bir bireye verilen görev ya da işlev bireyin yurttaş olma niteliğiyle bağlantılıydı; oy kullanma diye nitelenebilecek bir kamusal görevi yerine getirebilme yeteneğine sahip olmayı gerektiriyordu.

Adhémar Esmein Fransa'da anayasa hukuku ve hukuk tarihi üzerine ün salmış bir hukuk adamıydı.

Atatürk'ün de kadın hukuku reformları sırasında başvurduğu temel kaynak Léon Duguit idi.

Seçim kamusal alana özgü bir olguydu. Oysa kadınlara kamusal alan kapalıydı. Geçmişten gelen bir dizi geleneksel inançlar doğrultusunda kadının mekânı evdi, görevi ev ekonomisiydi; kadının kamusal yaşamda yeri yoktu. Romalılar döneminden kaynaklanan bu batıl inanç Hıristiyanlık'ça da benimsenmişti Bu tür ayrımcı anlayış o sıralarda hâlâ özellikle Latin ülkelerinde revaç buluyordu.

KADINLARIN SİYASAL HAKLARI

20. yüzyılın başlarında ülkelerin büyük çoğunluğu kadınlara bu hakkı tanımamıştı. Bir diğer deyişle kadınlar milletin bireyiydi ama henüz yurttaşı olamamıştı. Seçim kamusal alana özgü bir olguydu. Oysa kadınlara kamusal alan kapalıydı. Geçmişten gelen bir dizi geleneksel inançlar doğrultusunda kadının mekânı evdi, görevi ev ekonomisiydi; kadının kamusal yaşamda yeri yoktu. Romalılar döneminden kaynaklanan bu batıl inanç Hıristiyanlık'ça da benimsenmişti. Bu tür ayrımcı anlayış o sıralarda hâlâ özellikle Latin ülkelerinde revaç buluyordu. Anayasa hukukçuları 20. yüzyılın başında bile bu konuda farklı görüşlere sahiptiler. Ünlü anayasacı Adhémar Esmein'in (1848-1913) kadının seçmen olamayışını doğal yasalara, tarihin derinliklerinden gelen her iki toplumsal cinsiyet arasındaki iş bölümüne bağlıyordu. Esmein'a göre kadınlara oy hakkı tanımak onlardan askerlik görevi beklemek kadar saçmaydı. Oysa diğer ünlü bir anayasacı Léon Duguit' (1859-1928) farklı düşünüyordu. Ona göre oy hakkından mahrum bırakmak için kadınların fizik ve entelektüel kapasitelerinin siyasal işlevler üstlenmelerine elverişsiz olduğunu kanıtlamak gerekiyordu. Oysa kadınları dışlayanlar bu tür bir kanıt getiremiyordu. Tarihin derinliklerinde, kadının evi çekip çevirdiği, kamusal ekonomiyle bağlantısının olmadığı bir evrede belki bu anlamlı olabilirdi. Ama 20. yüzyılda durum çok farklıydı. Kadın atölyelerde, fabrikalarda, büyük mağazalarda, her türlü kamu hizmetinde bilfiil çalışıyordu. Ülke ekonomisinde kadın eli değmeyen herhangi bir uğraş kalmamıştı. Kadın vergi veriyordu. Askere gitmese bile ülkenin beşeri sermayesini doğuruyordu ve yetiştiriyordu. Yakında kadınlar erkekler gibi sendikalarda bir araya gelecekler, kendilerini siyasetin ortasında bulacaklardı. Léon Duguit'ye göre, kadınları siyasetten dışlamak anlamsızdı; çağdaş toplum-

lar kadınların siyasal işlevleri yüklenmelerini gerekli kılıyordu.

Léon Duguit, Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiyesi anayasacıları için ayrı bir önem arz ediyordu. Zira onun yazdığı anayasa kitabı II. Meşrutiyet'ten itibaren hazırlanan Hukuk-ı Esasiyye kitapları için temel başvuru kaynak-

yardım etmişti.[4] Bu çeviride 18 sayfa dolayında bir yer "Kadınlıktan dolayı adem-i ehliyyet" başlığını taşıyordu.

RAUL DE LA GRASSERIE VE KADIN HAKLARI

"Kadınlıktan dolayı adem-i ehliyyet" başlıklı bölümde kadınların hemen

mayesinin yarısını oluşturan kadınları siyasi haklardan mahrum bırakmak anlamını yitirmişti. Geçmişte, bir zamanlar evli kadının oyunu kocası aracılığıyla kullanımı kabul görmüştü. Oysa kadının çıkarı kocasınınkine değilse bile, genel olarak erkeklerin çıkarlarına ters düşebilirdi. Bu durumda kocası aracılığıyla oy kullan-

Muhafazakârların ve ilericilerin kadınlara siyasal hak tanımama konusunda kendilerine özgü gerekçeleri vardı. Özellikle muhafazakâr parti mensupları bu katılıma şiddetle karşı koyuyorlardı. "Uyuyan kediyi uyandırmamalı" muhafazakârların temel umdesiydi. Kadınlar siyasal haklara sahip olurlarsa hemen konutlarında da "mutlakiyet" talep edeceklerdi. Bu durumda aile kurumu çökerdi.

ğıydı. Nitekim Cumhuriyet'in ilan edildiği yıl Toulon Üniversitesi'nden doktora almış olan Menemenlizade Edhem Bey Léon Duguit'nin anayasa kitabını, *Hukuk-ı Esasiyye* başlığı altında iki cilt olarak yayınlamıştı.[2] Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti neşriyatı olarak çıkan bu kitap Atatürk'ün de okuduğu ve yararlandığı bir eserdi. Kitapta yer alan Kadınların Seçme-Seçilme Hakkı (Le suffrage des femmes) Osmanlı ve Cumhuriyet anayasacıları tarafından dikkatle okunmuştu. Kadınlara seçme seçilme hakkı tanınana kadar Osmanlı ve Cumhuriyet anayasa kitaplarında kadınlar ve siyasal haklar ayrı bir konuyu oluşturmuştu.

Léon Duguit'nin kitabı 1923'te çevrilmişti. Ama onun *Hukuk-ı Esasiyye* kitabından on yıl önce Fransızcadan Türkçeye kazandırılan bir başka çeviri kadınların siyasal hakları konusunda Osmanlıları uyarmıştı. Yazarı Raul de la Grasserie idi. Eser seçim sistemleri üzerineydi. Başlığı *Usul-i İntihab - Milel-i muhtelifede cari olan intihab usulünün mukayesesiyle tedkikat-ı ilmiyye ve siyasiyyeyi havidir (Memâlik-i Osmaniyye'deki usul-i intihab dahi gösterilmiştir)* idi.[3] Çevirmenleri Islâh-ı Maliye Komisyonu üyelerinden Mehmed Ata idi. Çeviride kendisine oğlu Doktor Galib Naima

hemen bütün ülkelerde seçme-seçilme hakkından mahrum bırakılmakta olduğu, ancak bazı ülkelerde toprak sahibi ya da derebeylik malikânesine sahip kadınlara seçmek ya da temsil edilmek hakkı verildiği kaydediliyordu. Ortaçağ'a özgü bu tür kadın haklarını ileride vergi verme koşuluyla yerel yönetimlerde de kullandıkları görülüyordu. Nitekim Fransa, Belçika, Lüksemburg, İtalya ve Rusya'da bu uygulama görülmüştü. Ama yine de ülkeden ülkeye farklı uygulamalar vardı. Fransa'da kadınlar yerel seçimlerde ne bizzat ne de vekilleri aracılıyla oy kullanabiliyorlardı; fakat kadının verdiği vergi kocası hesabına ve ona seçme hakkı olarak sayılıyordu. Ayrıca Fransa'da dul kadın verdiği vergiden doğan hakkını, sınırlı bir düzeyde aile fertlerinden birine devredebiliyordu. İtalya'da 1882 mevzuatı gereği kadınlara vekâleten Ulusal Meclis'e katılma hakkı tanınmıştı. Ama bu vekâlet ancak çocuklu ve dul kadınlar için geçerliydi. Kitaba göre kadınlar için en ileri seçme seçilme hakkının geliştiminde İngiltere'de başı çekmişti.

Raul de la Grasserie'ye göre, artık ne derebeylik malikânesi, ne seçme-seçilmeye hak veren vergi, ne de yerel yerleşim yerlerinde iktisadi faaliyet kadınların siyasal hakları için anlam taşıyordu. Yeryüzü beşeri sermayesi anlamsızlaşıyordu. Ayrıca kadın evli değilse oyunu kullanamıyordu.

Kadınların siyasal haklarına muhalif olanlar hemen her siyasal partide görülüyordu. Muhafazakârların ve ilericilerin kadınlara siyasal hak tanımama konusunda kendilerine özgü gerekçeleri vardı. Özellikle muhafazakâr parti mensupları bu katılıma şiddetle karşı koyuyorlardı. "Uyuyan kediyi uyandırmamalı" muhafazakârların temel umdesiydi. Kadınlar siyasal haklara sahip olurlarsa hemen konutlarında da "mutlakiyet" talep edeceklerdi. Bu durumda aile kurumu çökerdi. Öte yandan kadın kamusal alana açılınca ahlak sorunları doğardı. Raul de la Grasserie bu görüşü de anlamsız buluyordu. Kadınlar eskiden de kamusal alanda varlık göstermişlerdi. Toplumda kaçgöç kalktığında bilakis toplumda ahlak daha da pekişmişti.

Muhafazakârların bir kısmı tolerans gösterip kamusal alanın bazı kesimlerinde kadınların iştirakini kabul ediyorlardı. Mesela kilise meclislerinde, hayır kurumlarında, görüşmeleri alenî olmayan belediye meclislerinde kadınlar bulunabilecekti. Ancak siyasetin tepe noktasında kadınları görmek düşünülemezdi. En ileri düşüncede olanları evdeki işleri aksatmamak ve bilfiil aday olup se-

çilmemek koşuluyla kadınlara sınırlı seçme hakkı verilmesinden yana gözüküyorlardı. Ancak bu durumda bile kadınların öncelikle siyasi terbiye görmeleri gerekiyordu. Ve bu uzun sürecekti.

Öte yandan muhafazakârlara göre kadınlara siyasal haklar parça parça verilmeliydi. Feminizmin galebesi kıyametin habercisi olacaktı. Muhafazakârlar kopacaksa da kıyametin kendi zamanlarında olmamasına özen gösteriyorlardı. Kıyamet gününü mümkün olduğu kadar ertelemek için onları "tezyinat"la, süsle oyalamak gerekiyordu. Moda kadının neyine yetmiyordu ki!

İleri kanatta olan diğer siyasal örgütler ise kadınlara siyasal hakların tanınmaması için biri maddi, diğeri fikri iki nedeni gerekçe gösteriyorlardı. Maddi neden işçiler arasında revaçtaydı. Kadın işçilere erkeklerden çok daha düşük ücret veriliyordu. Bu da ücretlerin genel düzeyini düşürüyordu. Her ne kadar çalışan kadın evin rızkını sağlamada erkeğe yardımcı oluyor ve hanenin refahı artıyorsa da, evde güç dengeleri değişiyor, kadın eskisi gibi kocasının karşısında el pençe divan durmuyor, evin hâkimi erkek güç yitiriyordu. Fikri olan diğer neden ise genel olarak demokrat çevrelerde yaygındı. Toplumsal cinsiyetin din açısından büyük bir önemi vardı. Kadınlar ruhban sınıfın etkisi altında sayılıyordu. Genellikle mütedeyyin idiler ve erkeklerin serbest düşüncelerini paylaşmıyorlardı. Kadına oy hakkı tanımak siyasal dengeleri bozmak anlamına geliyordu. Erkeklere tanınmış olan ve kadınları dışlayan genel oy kilisenin gücünü sınırlıyordu. Kimi çevrelerde bu "dinsizliğe doğru" bir gidiş sayılıyordu. Kadına siyasal hak tanımaktan yana olan çevreler erkeklerin bu meylini kadınlarla düzeltmekten yanaydı. Ancak, bu demokratların hesabına gelmiyordu. Demokratları alt etmek için kadın oyu kullanmak muhafazakârlar tarafından da sakıncalı bulunuyordu. Kimse kadınlara güvenmiyordu. Kadın sebatsız, kararsızdı. Ona güvenilmezdi. Siyasal hakları elde edince birden yenilikçi olabilirdi. Bazen çok cüretkâr olabiliyor, ahlak kaideleri hususunda bile erkeği yarı yolda bırakabiliyordu.

Kadınların siyasal hakları konusunda son kertede bilim devreye giriyordu. Bilim insanları işe karışarak kadınların dimağını, beynini ölçmeye koyulmuşlardı. Brihof erkek ile kadın beyni okkaya vurulunca aralarında ortalama yüzde on oranında bir fark bulmuştu. Kadının beyni erkeğinkinden daha küçüktü. Ama bu ölçümü anlamlı bulmayanlar da vardı. Kadın beyni daha hafif olabilirdi; ama cüssesine oranla çapı ve kıvrımları daha fazlaydı. Bu açıdan kadın erkeğe üstün bile sayılabilirdi.

Kimi kadın hakkı savunurları kadınların küçük yaştaki çocuklar gibi seçimlere sokulmamasını anlamsız buluyorlardı. Kadınların çocuklardan daha gelişmiş bir mantığı vardı. Bu nedenle yarım, ya da dörtte bir oy sahibi olmaları gerekmez miydi! Ama her şey bir yana kadın beşeriyetin bir parçasıydı; kanunlar onlar için de geçerliydi. Bu nedenle onlar kadar hukuka sahip olmaları gerekirdi.

Kadın aleyhtarlığının diğer bir boyutu evli kadınlara dönüktü. Evli kadının oy kullanması aile içinde dengeleri bozacaktı. Kadın siyasal bağımsızlığını elde edince aile reisinin hâkimiyeti haleldâr olacaktı. Bu nedenle Mösyö Villey siyasal hakların evlenme öncesi kızlara ve dul kadınlara verilmesinden yanaydı. Bu anlayış ise pronatalist görüşlere ters düşüyordu. Evliliği caydırıcı bir anlayıştı ve kabul görmesi zordu. Bu arada kadınların aybaşları, hamilelikleri ve loğusalıkları da oy vermelerine engel nedenler arasında sayılıyordu. Ve nihayet şunu da itiraf etmek gerekiyor, diyordu Raul de la Grasserie, kadınlar da o güne kadar seçme-seçilme hakkı konusunda pek talepkâr davranmamışlardı.

KADINLARIN HAKLI TALEPLERİ

Böylece Raul de la Grasserie, kadınlara siyasal hak tanınmamasına odaklanan tezleri teker teker savdıktan sonra kişisel görüşlerine yer veriyordu. Raul de la Grasserie'ye göre burada ele alınması gereken belli başlı meseleler şunlardı. İlki kadınların seçimlere katılım talebi haklı görülebilir miydi? İkincisi kadınların siyaseti katılımı toplum için yararlı olabilir miydi? Bir diğeri kadınların genel seçimlere katılımı her alana teşmil edilmeli miydi? Dördüncüsü kadınlara seçilme hakkı da verilmeli miydi? Ve sonuncusu kadınlar için ayrı bir meclisin açılması uygun düşer miydi? Bu soruları cevaplamak için feminizmi en geniş şekilde kuşatmak gerekiyordu. Her ne kadar kitabın ana konusu bunlar değilse de esas noktalarda Raul de la Grasserie görüşlerini açıklamaktan geri kalmıyordu.

Her şeyden önce kadınların seçimlere katılmaları haklı bir talepti. Cahil ve sarhoş bir erkeğe tanınan hak neden yüksek bir zekâya sahip kusursuz bir kadından esirgeniyordu! Seçim kanunu genel nitelikte bir düzenlemeydi. Bu tüm vatandaşların bundan yararlanmalarını gerektiriyordu. Kadınlar tercihlerini pekâlâ dile getirebilirlerdi; oylarını bilerek kullanırlardı; belki erkeklere oranla ahlaka uygun bir tercih ortaya koyabilirlerdi. Kadınların seçimlere katılımı sonucu yasalardaki düzenlemeler sonucu Yeni Zelanda'da alkolizm ortadan kalkmıştı. Kadınlar erkeklere oranla daha muhafazakâr görülebilirdi; ancak toplumsal konumları yükseldikçe asla "mürteci", ya da gerici bir çizgiye düşmezlerdi.

Kadınların seçimlere katılımı toplum için da yararlı olacaktı. Zira kadın erkeğin siyasi eğilimlerindeki çarpıklıkları düzeltirdi. Kadınlar seçilince parlamentoya zarafet gelirdi. Daha da ötesi kadınlar her zaman barıştan yanaydılar. Kadınlar sayesinde parlamentolarda barış anlayışı hükümran olacaktı. Ayrıca kamu harcamalarında daha tasarrufkâr bir tavır alacaklardı. Vakıa kadınların kişisel harcamalarında müsrif görüntüleriyle kamu işlerinde tasarrufa riayetkâr olacaklarına pek inanılmıyordu. Ancak, birçok kadın varlık sahibi değildi ve evli olmayanlar iktisadi önemsiyorlardı. Bu nedenle bütçeye de

çeki düzen verebilirlerdi. Son olarak kadının erkeği tamamladığı, onun "mütemmim"i olduğu çok sık söyleniyordu. Bu anlayış siyasi hayata da uygulanmalıydı: Kadınlara siyasal hakları tanınarak siyasette ahengin oluşumuna hizmet edilmiş olunurdu.

Görüldüğü gibi kadınlara siyasal hakların tanınması yalnız kendi cinslerini için değil, en geniş anlamıyla toplumsal çıkar açısından da gerekliydi.

Feyhaman Duran fırçasıyla Celâleddin Arif Bey'in portresi, 1907. Celâleddin Arif Mekteb-i Sultanî'nin ardından Fransa'da hukuk ve siyaset bilimi öğrenimi gördü. Kahire'de avukatlık yaptı. 1908'de İstanbul'a dönerek Hukuk ve Mülkî'ye mekteplerinde anayasa hukuku okuttu.

Bu görüşe karşı ortaya konan itirazlar eski ve batıl fikirlerdi. Feminizmin tezleri bu açılardan anlamlıydı. Vakıa feminizmin geçmişi pek kısaydı; ya da hiç yoktu. Fakat bu önemsizdi. Birçok toplumsal yenilikler böyle olmuştu. Artık bir adım atmak için bir yüzyıl beklemenin zamanı değildi.

Kimi çevrelerde kadınların siyasal özgürlüklerini elde etmeleri sonucu kadınlıktan doğan doğal hassalarını kaybetmekten korkuluyordu. Oysa olan olmuştu. Kadınlar zaten tuvaletleriyle, takılarıyla, ziynetleriyle, giyim kuşamlarıyla özgür olmuşlardı ki bu tür "özgürlük" ahlâk açısından daha sakıncalı olabilirdi. Bundan başka kadınlar sırf gösterişten ibaret ve uygulama alanı olmayan eğitimle de "özgür" kılınmışlardı. Bu koşullarda kadına seçme seçilme hakkı tanınmamasının bir anlamı kalmıyordu.

Acaba kademeli bir şekilde hareket ederek, kadınlara önceleri hayır ve din işlerinde, daha sonra nahiye, daha sonra eyalet işlerinde ve en sonra hükümet işlerinde seçme-seçilme hakkı vermek ve bu suretle lüzumlu işlerde, bazı memuriyetlerde, sonra diğerlerinde deneyim kazanmalarını sağlamak ve nihayet bütün bu evrelerde siyasi hakları önce evli olmayan kadınlara, sonra evli kadınlara teşmil etmek daha doğru olmaz mıydı? Raul de la Grasserie'ye göre buna gerek yoktu. Kadınlar kamu gücünü, kanun gücünü seçmen sıfatıyla bilfiil yaşayacak, menfaatlerini ve hukuklarını tanıyabileceklerdi. Bundan ötesi bir aldatmaca olurdu; kadınların erkeklerin tabiiyetinde yaşamlarını sürdürmeleri anlamına gelirdi. Bunun gibi siyasal haklardan yalnız bekâr kadınları yararlandırmak, çok daha etkin olabilecek kadınları yani evli kadınları mağdur etmek demekti.

Peki, kadınlara seçme hakkı yanı sıra seçilme hakkı da verilmeli miydi? Raul de la Grasserie'ye göre feminizm fikirlerinin savunulduğu ülkelerde en cesur kadınlar bile işi bu raddesine vardırmıyorlardı. İngiltere'de, Amerika'da kadınların üst siyasal organlara seçilmeleri engelleniyordu. Ancak küçük meclislerde, eyalet meclislerinde kadınlara seçilme hakkı verilmişti. Yerel meclislerden ulusal parlamentoya uzanmak için cesur adımlara ihtiyaç vardı. Kadınlar bu adımları atacaklar mıydı? Raul de la Grasserie bu adımın da atılmasından yanaydı. O gün için yadırganacak bir şey yarın doğal karşılanacaktı. Toplumsal olayların gidişatı böyleydi. Bu fikirler başta hayal gibi görülürdü; ancak insan zamanla gerçeği görecekti. Nitekim haremden ilk çıkan kadına adeta erkek gözüyle bakılmıştı. Kadın kimliği zamanla tanınmıştı.

Raul de la Grasserie için daha da önemli bir sorun kadınlar mebus olurlarsa oturacakları yerdi. Erkek mebusların yanında mı, yoksa ayrı bir yerde mi oturacaklardı? Vakıa birçok ortamda, salonlarda erkek ile kadın ayrı ayrı oturmuyorlarsa da Millet Meclisi'nde erkek kadın birlikte oturmaları edebe aykırı görülebilirdi. Daha da ötesi mecliste erkek ve kadın mebuslar arasında ilişki oluşabilecek ve bu ülkenin selameti için sakınca oluşturacaktı. Bundan başka karma mecliste herkesin bireysel hassaları ya da kimlikleri [havâss-ı şahsiyyesi] kaybolacaktı. Kadınların ayrı bir meclis oluşturmaları doğru olacaktı. Ayrı bir mecliste kadınlar davranışlarıyla ve kararlarıyla erkek unsuruna örnek olacaktı. Hatta kadın meclisi Meclis-i Ayan'ın, senatoların yerine kaim olarak erkek meclisiyle birlikte "büyük bir hükümet meclisi"nin oluşmasını sağlayabilirdi.

Raul de la Grasserie bu görüşleriyle geleceği örten perdenin bir ucunu kaldırma cesareti gösterdiğini söylüyordu. İnsanlığın yarısını genel oydan mahrum etmek adil bir tutum olamazdı. Kadınlar yanı sıra azınlıklara ve diğer bazı zümrelere oy hakkı tanınmayarak 20. yüzyıl başında milletin ancak sekizde, ya da onda biri temsil edilmiş sayılıyordu.

MEHMED ATA'NIN ŞERHİ

O dönemde birçok çeviride olduğu gibi çevirmen kitaba bir şerh eklemeyi ihmal etmiyordu. Mehmed Ata da buna girişecekti. Mehmed Ata'nın şerhi İslam hukukuyla ilgiliydi. İslam hukukunda kadının durumunu ele alacaktı. Ona göre İslam'da "hukuk-ı nisvân" Avrupa mevzuatından birçok açıdan daha ileriydi. İslam'da kadının malı, mülkü, emlaki erkeğinkinden ayrıydı. Erkeğin üzerine kayıtlı değildi. Kocanın karısının emvali üzerinde herhangi bir hakkı yoktu. Kadın mal varlığını istediği gibi yönetir, evli olduğu kocası aleyhine bile dava açabilirdi. Şahadetleri de bakiydi. Mescid-i hilafette, bulunan herkes kamu meseleleri tartışılırken görüş belirtebilirdi; orada kadınların da söz hakkı vardı. İslam'da kadınların örtülü olması onların dışarıda her türlü sanayi ile uğraşmalarına mani değildi. Geçmişte binlerce öğrenciye ders veren "efâzıl-ı nisvân", kadın bilginler görülmüştü. Henüz Osmanlı'da kadınların seçimlere katılımı gündeme gelmediyse de ayrı meclislerde bulunmak koşuluyla kadınların da seçilmek hakkına sahip

olabilmeleri gerekiyordu. Mehmed Ata'ya göre, kadınların parlamentolarda oy sahibi olmaları sayesinde savaşlar ortadan kalkacaktı. Ancak, parlamentolara seçmek ve seçilmek, her türlü seçime katılmak için "ehliyyet-i maneviyye" yani bilgi şartı aranmalıydı. Yoksa büsbütün cahil bir kadını seçimlere sokmak fayda getirmezdi. Bu anlayış erkekler için de geçerliydi. Bu nedenle sorunun Osmanlı ülkesinde ciddiyetle ele alınabilmesi ve kadınların lehine çözüm üretilebilmesi için her şeyden önde kadınların bilgi düzeyinin, "seviye-i irfan"ının yükseltilmesi gerekiyordu.

Mehmed Ata'nın bu görüşleri o dönem için epey ileri sayılabilirdi. Raul de la Grasserie'nin kitabını Türkçeye çevirmesi anayasal düzende genel anlamda seçim hukuku yanı sıra kadın hareketi için de anlamlıydı. Ancak, o tarihlerde anayasa hocalarımızı özellikle kadın hukuku bağlamında ikna etmek o kadar da kolay değildi. Dönemin iki önemli hukuk bilgini bu konuda görüş serd etmişlerdi. Bu iki ünlü hukuk bilgini Babanzade İsmail Hakkı ve Celâleddin Arif idi. Her ikisi de Hukuk-ı Esasiyye kitaplarında kadın hukukuna geniş yer vermişlerdi. Her ikisi de hukuk kitaplarını yazarken o sırada Fransa'da Bordeaux Üniversitesi hukuk profesörü Léon Duguit'nin *Manuel de droit constitutionnel: Théorie générale de l'Etat. Libertés publiques - Organisation politique* adlı eserinden esinlenerek Mülkiye'de ve Hukuk Mektebi'nde okutulmakta olan ders kitaplarını kaleme almıştı. Léon Duguit'nin eserleri uzun yıllar Türk kamu hukukunu yönelimlerini belirleyecekti. Bu kitapta yer alan bir başka yazımızda Atatürk üzerindeki etkilerini ayrıca ele alıyoruz.

BABANZADE İSMAİL HAKKI VE KADIN HUKUKU

Öncelikle Babanzade Ismail Hakkı'nın *Hukuk-ı Esasiyye*'sinde kadın hukukunu ele alalım. Babanzade, kitabında seçim sorununu üç alt bölümde inceliyordu. Bunlar "Efrâd-ı millet ve intihabât" (bölüm 41), "İntihab hak mıdır, vazife midir?" (Bölüm 42), ve "İntihab vazife olduğuna göre netâïci: Kadınlar ve intihab" (Bölüm 43) idi.[5]

Kadının siyasal hakları konusunda temel felsefe sorun seçimin bir hak mı yoksa bir görev mi olduğuydu. Burada önemli olan yukarıda belirtildiği gibi yurttaşlar topluluğunun kimlerden oluşacağıydı. Léon Duguit'nin hak ve vazife için kullandığı terimler *droit* ve *fonction* idi. Kendi başına bir toplumsal gerçek olan millette seçmenin hem seçme hakkı olmalıydı hem de bu işle görevlendirilmesi gerekiyordu. Bireyin seçmen olabilmesi için bu hak sahibi olması yeterli değildi; seçmen pozitif yasanın (*loi positive*) belirlediği niteliklere de sahip olmalıydı. İşte bu anlayış Babanzade'de de hâkimdi. "İntihab bir hak mıdır, yoksa bir vazife ve memuriyet midir (*fonction*)?" sorusuna verilecek cevap kadınların siyasal kaderini belirliyordu. O sıralarda hukuk terimleri yeni yeni oluştuğu için birçok kez türetilen terimin yanına Fransızcasının da konması ihmal edilmiyordu. Léon Duguit'nin *fonction* terimi Osmanlıcaya "vazife" ya da "memuriyet" olarak çevrilmişti.

Sorunun çözümünde temel referans noktası Rousseau'nun egemenlik kuramıydı. Milli egemenliğin kabulüyle milleti oluşturan bireylerin her biri ayrı ayrı genel iktidarı, "kuvve-i umumiyye"yi belirlemekte yetkili olamıyordu. Babanzade'ye göre "böyle bir zaruret-i akliyye ve mantıka" düşünülemezdi. Milletin bireylerinin toplamı özel bir egemenliği, milli egemenliği oluştururdu ve bu egemenlik bireylerin haiz olduğu egemenlikten ayrı bir şeydi. Bu bağlamda bireyin milli egemenlikte hiçbir payı yoktu. Zira milli egemenlik bireylerin egemenliğinin basit bir toplamı değildi. Kanun koyucu milli egemenliği oluştururken milletin milli iradesi (*volonté national*) açısından en uygun olan koşulları ve bu iradeyi oluşturacak kimseleri belirlemekle mükellefti. Seçilecek bu kişilere seçmen, o günkü terimle "intihapçı" adı veriliyordu. Böylece seçme işlevi bir tür "vazife" ya da "memuriyet" oluyordu. Anayasa tarafından belirlenmiş olan bu "memuriyet" milletin arzusunu yansıtmaktan başka bir şey değildi. Kısaca milli egemenlik kaidesinden çıkarsanacak mantıkî sonuç bundan ibaretti.

Babanzade daha sonra tam eşitlikten yana olanların, "musavat-ı müfrite" taraftarlarının görüşlerine yer veriyordu ve özellikle Rousseau'nun ve de Montesquieu'nünkileri, ayrıntılı bir biçimde tartışıyordu. Böylece ortaya oy kullanan *citoyen actif* ve bundan yoksun olan *citoyen passif* çıkıyordu. Bu bağlamda kadınlar *citoyen passif* kategorisine giriyordu. Bu tasnife tabii "musavat-ı tamme" tam eşitlik taraftarı olan feministler ve sosyalistler karşı çıkıyorlardı.

دونيما

بابان زاده مرحوم اسماعيل حقى بك

Babanzade İsmail Hakkı Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Bağdat mebusluğu yapmış bir siyasetçiydi. Kürt asıllı Babanzade ailesine mensuptu. Mülkiye Mektebi'nde anayasa hukuku okuttu.

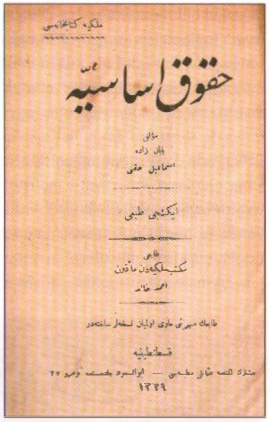
Babanzade kadınların siyasal haklarının aleyhindeydi. Kadınlara siyasal hakların tanınmaması için ortaya konan gerekçelere kitabında geniş yer veriyordu: Bu gerekçler fizyolojik olduğu kadar siyasal yetenekle de bağlantılıydı. Fizyolojiye kendi alanı dışında kaldığı için girmeyen yazar ikinci hususta sözünü esirgemiyordu. Kadın insaniyette her ne kadar erkekler oranında ve hatta bazı alanda, mesela çocuk büyütme, eğitme, hayır işleri, ev yönetimi gibi hususlarda erkekten üstün bir konumdaysa da diğer birçok ağır işte,

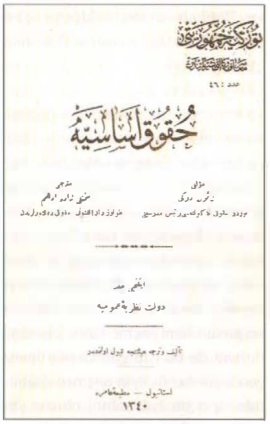
Babanzade İsmail Hakkı, *Hukuk-ı Esasiyye*, ikinci tab'ı, Kostantiniye: Mülkiye Kütüphanesi, Müşterek'ül-menfa'a Osmanlı Matbaası, 1329.

Léon Duguit, *Hukuk-ı Esasiyye*, 2 cilt ; birinci cilt: Kalde-i Hukukiyye - Devlet Meselesi; ikinci cilt: Devlet nazariyye-i umumiyye, mütercimi Menemenlizade Edhem, İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1339. Telif ve Tercüme Hey'etince kabul olunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekaleti neşriyatından: aded: 46 - Léon Duguit: Bordeaux Hukuk Fakültesi reis-i müderrisini.

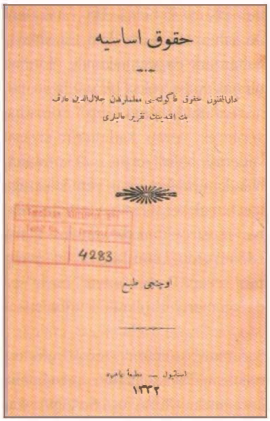
Raul de la Grasserie, Usul-i İntihab - Milel-i muhtelifede cari olan intihab usulünün mukayesesiyle tedkikat-ı ilmiyye ve siyasiyyeyi havidir (Memâlik-i Osmaniyye'deki usul-i intihab dahi gösterilmiştir) mütercimi: Islahat-ı Maliye Komisyonu azasından Mehmed Ata, İstanbul: Kanaat Kütüphane ve Matbaası, 1329.

Celaleddin Arif, *Hukuk-ı Esasiyye*, üçüncü tab'ı, İstanbul: Matbaa-ı Amire, 1332.

mesela vatan savunmasında erkekten geri kalıyorlardı. Nimet külfete göre olacağına göre erkeğin askerlik hizmetinde gördüğü zahmet ve külfet ülke yönetiminde de onu ayrıcalıklı kılmayı gerektiriyordu.

Akıl ve zekâ açısından erkek ortalaması ile kadınınkini karşılaştırmak için güvenilir istatistikler mevcut olmadığından erkeklerin daha âkil oldukları iddiası kadınlar ve kadın taraftarlarında tepkiyle karşılaşacaktı. O nedenle bu konuda söz söylenemez ise de kadınların özellikleri nedeniyle ülke savunmasına yönelik görevlerde erkekler oranında katkıda bulunamayacakları bir gerçekti.

Babanzade'ye göre kadınla erkeği bu tür karşılaştırmalara tabi tutarak iki karşıt güç gibi göstermektense kadın ve erkek arasında insani görevler açısından bir işbölümü olduğunu iddia etmek ve her iki tarafa isabet eden görevlerin yüceliğini ve topluma katkısını vurgulamak daha anlamlı olurdu. Bu tür bir anlayış her iki tarafın yaratılış yapılarına ve izzetinefsine daha uygun olurdu. Hilkat erkeğe ayrı kadına ayrı yol çizmiş, görevler yüklemişti. Böylece her ikisi de ortak saadete aynı oranda hizmet etmiş oluyorlardı. Ne erkeğin kendisinin üstlendiği zahmetli işlerden şikâyet ederek ben de kadın gibi "istirahat" etmek isterim demeye, ne de kadının ben de erkek gibi kılıç kuşanacağım ve erkek gibi siyasetle ve hükümet işlerine karışacağım demeye hakkı vardı. Çok eski zamanlardan beri devlet işleri ve siyaset erkeğin, ev işleri ve çocuk bakımı ise kadının ihtisası olarak belirmişti. Bu iki toplumsal cinsiyetin arasında doğal bir işbölümü vardı. Uygarlık bu iş bölümü üzerine kuruluydu.

Babanzade bu görüşlere de itiraz geldiğini belirtiyor ve "kadınlar da erkek kadar iyi idare olunmak salahiyetine malik değil midirler?" sorusunu soruyordu. Kadın "cins-i zayıf" olmak hasebiyle ezilmek tehlikesiyle karşı karşıya geliyordu. Bu nedenle daha fazla yetkilerle donatılmaları gerekmez miydi? Bu tür bir görüş kabul edilemezdi. Nispeten zayıf olma sonucu daha fazla salahiyet ve ülke yönetiminde daha etkin katılım gerekçesi kabul edilirse çocukları başa geçirmek, ülke yönetimini onların ellerine vermek de son derece meşru olurdu.

Eşitlikten yana olanlar hukukun diğer alanlarında erkek derecesinde ehil iken siyaset hukukunda ve bu nedenlerle seçimlerde kadın niye aynı oranda ehil olmadığını sorguluyorlardı. Babanzade'ye göre bunun cevabı pek kolaydı: Çünkü kadın vatanın savunulması hususunda aynı külfete katlanmıyordu. Hatta vergi verme hususunda dahi erkeğin gerisindeydi. Nitekim İngiltere'de erkeklerin seçimlere katılımı için az çok kira ya da vergi vermek koşulu vardı. Aynı koşullarda kadınlara da hak tanınsa bu haktan pek az kadın yararlanacaktı. Zira İngiltere'de kadın maişetçe erkeğe tabi ve ona bağımlıydı.

Kadınlar aleyhine gösterilen gerekçelerden bir diğeri de eğitimlerinin yetersiz oluşuydu. Peki, bu engeli kaldırmak mümkün değil miydi? Kadınları eğittikten sonra onlara siyasal haklar vermek doğru olmaz mıydı? Evet, kadınları eğitmek, onları terbiye etmek mümkündü. Fakat Babanzade'ye göre, kadının tabiat ve hilkatini değiştirmek olanaksızdı. Hatta kadının tabiat ve hilkatini değiştirmek mümkün olsa dahi bunu yapmamak gerekiyordu. Çünkü kadın kadınlık hassesini kaybedince insanlık bundan büyük zarar görür, felakete uğramış sayılırdı. O nedenle kadın yine evin ziyneti kalmalı, iyi bir eş, iyi bir anne, iyi bir mürebbiye,

iyi bir "sahabetü'l-beyt", yani evin koruyucusu kalmalıydı. Bütün bu vasıflar "mâ-bih-il-iftihâr-ı nisvân" yani kadınlığın kendisiyle övünüleceği vasıflardı.

Bir sonraki soru kadının seçilmesiydi. Kadınlara seçme hakkını tanımanın ardından kaçınılmaz olarak mebusluğa seçilmek gelecekti. Kadın erkek karışık bir mebusan meclisi tasavvur edilebilir miydi? Görüşmeler ne hâl alırdı? Sonuç olarak Babanzade "kadını çirkinleştirmek isterseniz siyasiyat âlemine atınız..." diyordu. Hâl böyle iken bazı ülkelerde kadınların seçimlere katılımına cevaz verilmişti. Bu daha çok Anglo-Sakson ırkına mensup olan ülkelerde görülüyordu. Bağımsızlık ve özgürlük hareketleri bu ırka mensup olan erkekler kadar kadınlarda da görülüyordu. Kuzey Amerika'da, Colorada, Wyoming, Idaho, Otah eyaletlerinde kadınlar seçimlere katılıyorlardı. Babanzade ardından kadınlara siyasal haklarını veren ülkeleri teker teker sayıyor ve bu ülkelerdeki gelişmeleri veriyordu. Ve son olarak seçimlere katılma hakkı olmayan diğer toplum katmanlarına değiniyordu: Bunlar çocuklar, az çok ikametgâh sahibi olmayanlar, cünha ve cinayetle mahkûm olanlar ve son olarak asker ve bazı memurlardı.

CELÂLEDDİN ARİF BEY VE KADIN HUKUKU

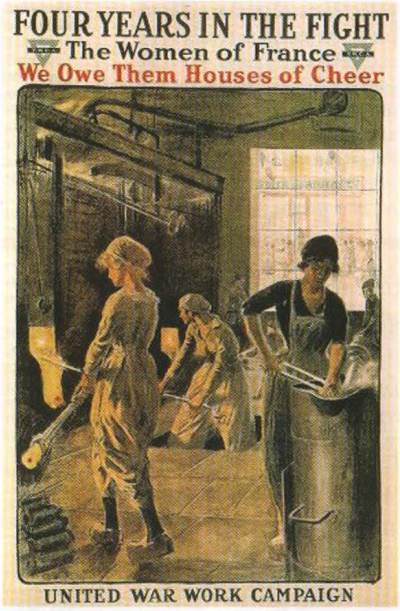
Celâleddin Arif Bey Darülfünun Hukuk Fakültesi'nde okuttuğu *Hukuk-ı Esasiyye* kitabının ilk iki baskısında kadın hukukuna yer vermemişti. Ama Cihan Harbi yıllarında basılan üçüncü baskıda kadın hukuku geniş yer tutuyordu.[6] Aynen Babanzade İsmail Hakkı gibi Celâleddin Arif Bey de Léon Duguit'den esinleniyor ve onun çizdiği yoldan gidiyordu. 1789 Fransız Devrimi ile Ulusal Meclis Rousseau'nun ulusal egemenlik kavramını benimsemişse de ayrıntıda Rousseau'dan ayrılarak daha "mantıkî" bir esasta karar kılmıştı. Milli egemenlikten söz edildiğinde burada söz konusu olan seçmenin iradesi değil, milletin iradesiydi. Seçmen milletin iradesini ortaya koyacak bir "memur"du ve milletin bütün bireyleri bu sıfatla seçme hakkına haiz olamazlardı. Celâleddin Arif Bey de Babanzade gibi seçmenlik görevi, "vazife-i intihab"ı kullanıyordu. Bu görevi yerine getirmek için bireyde bazı nitelikler aranıyordu ve bunu kanun koyucu belirlemişti. İhtilal sonrası Fransası Millet Meclisi'nde bu çok tartışılmış ve sonunda seçmen olma bir hak değil, daha doğrusu hak olmanın yanı sıra görev olarak tanımlanmıştı.

Kadınların siyasal hakları sırf düşünürler arasında tartışma konusu olmamış, İngiltere'de sufrajet hareketinde olduğu gibi sokağa kadar yansımıştı. Kadınların safında yer alan yazarlar bu durumun tarihin derinliklerinden gelen bir toplumsal konumdan kaynaklandığını ileri sürüyorlardı. Eski zamanlarda kadın yalnız ev işi görüyor, ev dışı hayatın akışına seyirci kalıyordu. Bu anlayış Roma İmparatorluğu aracılığıyla Hıristiyan dünyasınca da benimsenmişti. Oysa artık bu görüşler geçerli değildi. Romalılardan tevarüs edilen bu fikirler daha çok Latin ırkına mensup Katolik ülkelerde revaç buluyordu. Nüfusu Protestan olan Anglo-Sakson ırkına mensup olan ülkelerde ise kabul görmüyordu.

İstenilsin, istenilmesin, bilhassa harpten sonra, kadın iktisadi ve siyasi hayata gittikçe artan bir faaliyetle iştirak etmektedir; bugün kadın tezgâhlarda, fabrikalarda, büyük mağazalarda, bankalarda, bilumum amme hizmetlerinde çalışmaktadır. Bugün kadının iştirak etmediği iktisadi hayat mekanizmasının hiçbir çarkı yoktur. Harp esnasında amme hizmetlerinin işlemesine ve iktisadi hayatın devamına kadınlar yardım etmiştir. Diğer taraftan, kadınlar vergi vermektedirler; her ne kadar askerlik yapmıyorlarsa da memlekete çocuk yetiştirmektedirler. Binaenaleyh, bu hususta kadınları amme hayatından uzak tutmak için hiçbir sebep yoktur. **Léon Duguit**

Celâleddin Arif Bey de, aynen Babanzade gibi bu durumun keyfi olmadığını, doğa kanunu olarak algılanması gerektiğini söylüyordu. İki cins arasında bir işbölümü vardı. Bu "kanun" insaniyet kadar değilse bile uygarlık kadar eskiydi. Kadınlardan askerlik hizmeti beklemek ne kadar abes ise seçimlere katılmalarını da beklemek o denli anlamsızdı.

Kadınların seçme ve seçilme hakları yazar kesimi arasında birbirine zıt tezlerin kanıtlanmasına dönüşmüştü. Beden yapıları açısından erkekle kadın bir ölçüde eşit oldukları düşünülebilir ise de bu konuda elde edilecek bilgi bizleri sonuca götürmeyecekti. Kadınların kafaları muayene edilmiş ve beyinlerinin ağırlıkları ölçülmüştü. Aynen Babanzade gibi Celâleddin Arif de Brihof'a atıfta bulunuyordu. Kadın ile erkek beyni arasında erkeklerin lehine ortalama yüzde on bir fark vardı. Kadının beyni erkeğe oranla daha hafifti. Ama bu tür bir görüşe karşı tavır koyan bir diğer görüş, ağırlığı daha hafif olsa da kadın beyninin doku üstünlüğü olduğunu ileri sürüyordu. Bu da kadın beyninin erkeğe oranla daha üstün olduğunun kanıtı olabiliyordu.

Jan Dark - Amerika Kadınları - Ülkelerini Kurtarın - Savaş Tasarruf Pullarını Satın Alın - Birleşik Devletler Hazine Bölümü.

Sorunu "bilim" çözemeyince iş kadının siyasi yeteneğine kalıyordu. Kadınları bu konuda bir kalemde dışlamak doğru olmazdı. Mesele açıklığa kavuşturulmalıydı. İnsanlığa kadınların erkekler kadar katkıda bulundukları inkâr edilmiyordu. Ev idaresi, çocuk doğurma, emzirme, büyütme, terbiye etme yanı sıra kadının hayır işlerinde topluma büyük katkıda bulunduğu gözden ırak tutulamazdı. Bundan da öte birçok ülkede kadın ülke ekonomisinde, hayatın değişik alanlarında, tezgâhlarda, fabrikalarda, büyük mağazalarda, kamu hizmetlerinde, hatta laboratuarlarda çaba sarf ediyordu. İktisadi hayatın her bir çarkında kadın görünür olmuştu ve toplumun gelişimine katkıda bulunuyordu. Kadın vergi veriyor, vatan savunmasına bilfiil katılıp silah kuşanmasa da eli silah tutanları dünyaya getiriyor, büyütüyor ve terbiye ediyordu. Demek ki kadın da erkek gibi "vazife-i vataniyye"sini yerine getiriyordu. Ama bu seçme ve seçilme hakkı için yeterli görülmüyordu. Evet, kadın vatan hizmeti görüyorsa da erkeklere nefsini feda eylemek gibi bir görev düşüyordu. Bu görev kutsaldı ve toplumsal yararı çok yüksekti. Bu nedenle siyasal haklar bağlamında kadın ve erkek arasında bir fark olmalıydı.

Celâleddin Arif Bey'in kadın hukuku alanında hersatırı Babanzade'ninkileri anımsatıyordu. "Kadınlar da erkekler gibi kendilerini sevk ve idare eden alakadar oldukları umur-ı idareye iştirak eylemek salahiyetine malik değil midir? Bahusus kadınlar cins-i zayıf olduklarından ezilmek tehlikesine maruz kalmalı mıdırlar? Ezilmemek için kadınlara daha vasi salahiyet verilmek icap eylemez mi?" Tüm bu sorular Babanzade'nin *Hukuk-ı Esasiyye* kitabında da yer almıştı. Ve verilen cevaplar da aynıydı: Kadınlara zayıf oldukları için hak tanınırsa çocuklar kadınlardan daha zayıf oldukları için buluğ çağına gelmemiş, rüştünü ispat etmemiş, hatta emzikteki bebeklere bile aynı hakkın tanınması gerekiyordu.

Kadınların parlamentoya girmeleri sonucu savaşların ortadan kalkacağı tezine karşı ise Celâleddin Arif'in cevapları daha ayrıntılıydı. Savaş kaçınılmazdı; bir doğa kanunu, bir "kanun-ı tabii" idi. Kadınların parlamentoya girmeleri doğa kanunlarını değiştirmezdi. Eğer işlerin yönetimi kadınların eline verilirse savaşlar hakikaten ortadan kalkar mı sorusuna Celâleddin Bey "hiç zannetmem" diyordu. Eğer bütün kadınlar barış taraftarı olsaydı tarihte devlet gücünü ellerinde tutan kraliçe, imparatoriçeler zamanlarında bu denli kanlı savaşlara rastlanmazdı. *Marie de Médicis* zamanında Fransa'da Protestanlar katliama uğramaz, keza İngiltere'de Kraliçe Mary Tudor zamanında Protestanlar hakkında tarihe kayıt düşülen zulüm meydana gelmez, II. Katerina ile Marie Thérèse zamanında Polonya paylaşılmaz ve bu denli kanlı muharebeler yaşanmazdı. Keza Kraliçe Victoria kişisel nüfuzunu kullanıp Transvaal savaşlarını yaptırmazdı.

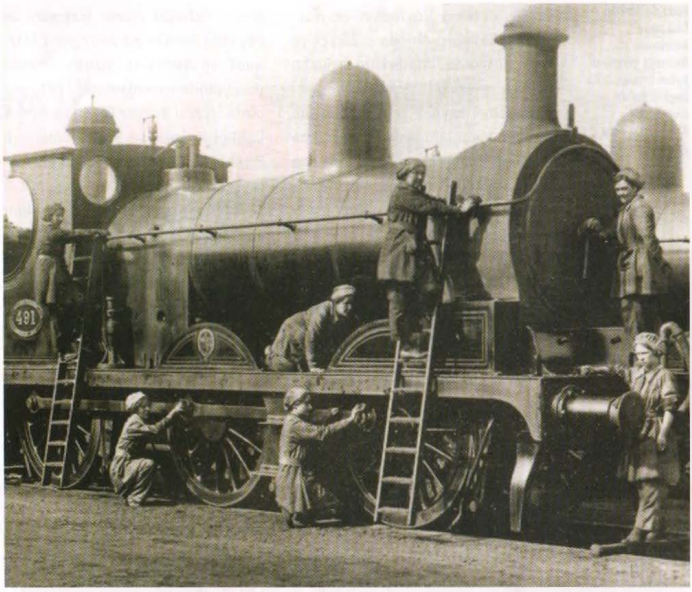
Tüm bu gerekçeleri ortaya koyduktan sonra Celâleddin Arif Bey, Mehmed Ata'nın Raul de la Grasserie'den yaptığı çeviriye ve onun şerhine gönderme yapıyor ve kadın konusunda İslam hukukunun müspet yönlerini tekrarlıyordu. Ama bir noktada Mehmed Ata'yı eleştirmekten geri kalmıyordu. Celâleddin Arif Bey'e göre İslam "hiçbir veçhile kadınların mesâil-i ammeye iştiraklerine cevaz vermemişti." Yani dışarıda çalışmasını onaylamamıştı. Bir hadis-i nebevî vardı ki Müslümanların ona boyun eğmesi zorunluydu. Hazreti Muhammed'in buyruğu şöyleydi: " Umurunuz beyninizde şura ile rüyet olunacak olursa yeryüzünde yaşamak ölmekten evlâ'dır, umurunuz nisvâna müfevvez olacak lihale ve sipariş edilmişl olur ise yerin altına girmek yaşamaktan evlâ'dır." Bugünkü dille buyruk şu anlama geliyordu. "İşlerinizi birbirinize danışarak yürütürseniz yeryüzünde yaşamak ölmeye tercih edilir, ama işlerinizi kadınlara ihale ederseniz yerin altına girmek yaşamaktan evlâ'dır. Celâleddin Arif'e göre, İslam açısından bu "nâs-ı kat'iyye" karşısında kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması düşünülemezdi.

Celâleddin Arif Bey kadınların eğitimi konusunda da Babanzade'nin görüşlerini paylaşıyordu. Kadınlar terbiye edilebilir, yükseltilebilirdi. Fakat tabiat ve hilkatleri değişmezdi. Çünkü kadının tabiat ve hilkati değişecek olursa kadınlıktan çıkar-

dı. Kadın kadınlık hassasını yitirince beşeriyet büyük bir felakete duçar olurdu. Vakıa birçok kadın tabiatlı erkekler olduğu gibi erkek tabiatlı zeki, akıllı, uyanık, anlayışlı, kavrayışlı, kimi zaman zorba ve tahakküm edebilen kadınlar da vardı. Bu sıfatı haiz bulunan kadınları seçip kadın tabiatında bulunan erkeklerin yerine ikame edebilmek mümkün olsaydı buna diyecek olmazdı. Fakat bu da mümkün olmayan bir temenniydi. Bu nedenle Celâleddin Arif'e göre, kadın iyi bir eş, iyi bir anne, iyi bir mürebbiye, velhasıl evin ziyneti olarak kalmalı ve siyasete bulaşmamalıydı. Bu sayede beşeriyet mihverinde gereği gibi dönebilirdi.

Celâleddin Arif kadın hukuku konusunda bu olumsuz tavrını ortaya koyduktan sonra Batı'da kadın hukukunun gelişimine yer veriyordu. Bu alanda ilk ciddi atılım İngiltere Avam Kamarası'nda John Stuart Mill'in ünlü söyleviyle gerçekleşmişti. Stuart Mill "Artık kadınları, çocuklar, bunaklar ve mecnunlar arasına koymamalıyız" diyordu. Ama onun da sınırlamaları vardı. Oy kullanma hakkını emlak sahibi evli olmayan ve kendi namlarına vergi veren kadınlara inhisar ettirmekten yanaydı. Protestan mezhebindeki Anglo-Saksonların yaşadığı ülkelerde Stuart Mill'in görüşleri revaç bulacaktı. Kadınlara siyasi hakları verilecekti. Cihan Harbi öncesi İngiltere'deki ünlü sufrajet gösterileri de Stuart Mill'in gündeme getirdiği esaslar doğrultusundaydı.

21 Temmuz 1906'da Çarlık Rusyası Finlandiya'da genel oylamayı kabul etmiş ve böylece yirmi dört yaşına gelen kadın erkek bütün Finlandiyalılar genel seçimlere katılma hakkını elde etmişlerdi. Cinsiyet farkı gözetmeksizin her seçmen mebus olabiliyordu. 1907 yılında meclise seçilen kadın sayısı on sekiz idi. 1908'de bu sayı yirmi beşe çıkacaktı. Bu seçilenlerin yarısı evli ve çocuk sahibiydi. Celâleddin Arif ardından ABD'ye geçiyor ve bu ülkede Wyoming, Colorado, Utah, Idaho olmak üzere dört eyalette kadınların seçimlere katılma haklarının olduğunu kaydediyordu. Keza Avustralya'da da Victoria ve Nouvelle Zelland dışında tüm eyaletlerde kadınlar siyasal haklarına kavuşmuşlardı.

Cihan Harbi yıllarında erkeklerin cepheye sevki sonucu kadınlara geniş istihdam olanakları açılmıştı.

Son olarak Celâleddin Arif, Büyük Britanya ve Fransa'ya geniş yer ayırıyordu. Burada verdiği bilgiler de Léon Duguit'nin kitabından aktarılıyordu. Bölümün sonunda Fransız feminizmi ile İngilizlerinkini karşılaştırıyor ve Fransa'da feminizm hareketinin İngiltere'de gözlenenden epey geri olduğunu söylüyordu. Bunun nedeni Fransa'da hâlâ kadınların görevleri hakkında eski Romalılardan, ve Hıristiyanlık'tan kalma ilkelerin geçerli oluşuydu. Bunun yanı sıra kadınların siyasal haklarının gecikmesine Fransa'da feminist hareketin başında karizmatik birinin olmaması ve yönetimde olan demokrat partilerin kadınların kilisenin etkisinde kalarak iktidarları soldan sağa doğru çekecekleri endişesi gösteriliyordu.

***

Meşrutiyet yıllarında Osmanlı topraklarında gündeme gelen feminist hareket kadının siyasal haklarını kapsamıyordu. Bu en azından Mütareke yıllarına kadar böyleydi. "Musavât-ı tamme" ya da tam eşitlik kadının toplumsal alanda erkekle eşit bir konumda olması anlamına geliyordu. Bu alanda hatırı sayılır gelişmeler de olmuştu. Hukuk-ı Aile Nizamnamesi bu tür bir gelişmenin sonucuydu. Kadının siyasal hak talebi Mütareke yıllarında *Büyük Mecmua*'da, Sabiha Zekeriya Sertel'in yazılarıyla gündeme geldi. Kadının özellikle Cihan Harbi yıllarında görünür olması, savaş yükünü omuzlaması Türkiye'de de kadın algısını değiştirdi.

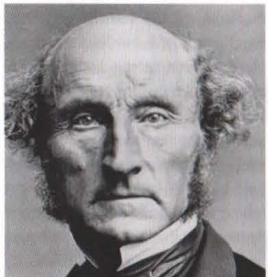
Kadın hukuku alanında önemli atılımlar Cumhuriyet ile birlikte gündeme gelecekti. Bu evrede hukuk literatürü bağlamında temel referans Léon Duguit'nin *Hukuk-ı Esasiyye* kitabıydı. Léon Duguit o sırada Bordeaux Üniversitesi'nin hukuk fakültesi dekanıydı. İki ciltlik anayasa kitabının ilk cildi daha Cumhuriyet'in kurulduğu yıl Telif ve Tercüme Heyeti'nce onaylanmış ve Menemenlizade Edhem Bey tarafından Türkçeye çevrilmişti. Kitabın ikinci cildi bir yıl sonra 1924'te çıkmıştı. Bu kitap bir anayasa kitabı olmanın ötesinde hukuk felsefesini de kapsıyordu. Ağırlıklı olarak "devlet kuramı"nı ele alıyordu. Aynı yıl, 1924'te Menemencioğlu Edhem, Duguit'nin Columbia Üniversitesi'nde

Savaşta Dört Yıl - Fransa Kadınları - Konutlarımızda Neşeyi Onlara Medyunuz - Birleşik Savaş Çalışmaları Kampanyası (yan sayfada üstte).

Batı'da kadın hukuku alanında ilk önemli girişimi John Stuart Mill İngiltere'de Avam Kamarası'nda gerçekleştirdi.

verdiği dersleri *Hâkimiyet ve Hürriyet* başlığı altında Türkçe'ye kazandırıyordu.[7] Atatürk'ün de kadın hukuku reformları sırasında başvurduğu temel kaynak Léon Duguit idi. Nitekim kadınlara seçme ve seçilme hakkının tanınması doğrultusunda adım atarken Cumhuriyet devlet ricalini bilgilendirmek için düzenlediği toplantıda manevi kızı Afet Hanım'a, "Türk kadının intihap hakkına dair mühim bir konferans" verdirtecekti. Afet Hanım'ın konuşması Léon Duguit'den esinlenmişti. Kimi kesimleri satır satır Duguit'nin *Hukuk-ı Esasiyye* kitabından aktarılmıştı.

Osmanlı aydını Léon Duguit ile daha Meşrutiyet'in ilk yıllarında tanışmıştı. Mehmed Münir (Ertegün)'ün çevirdiği *Fransa'da Hürriyet-i Matbuat ve Matbuat Nizamnameleri* 1910 yılında yayımlamıştı.[8] 30'lu yıllarda Siyasal Bilgiler Okulu Devletler Umumi Hukuku ve Siyasî Mühabere Profesörü Dr. Etem Menemencioğlu, Léon Duguit'nin *Cemiyet. Hukuk ve Devlet Nazariyeleri* adlı kitabını yayımlayacaktı.[9] Léon Duguit'nin etkisi çok partili dönemde bile sürmüştü. Duguit'nin ölümüden çeyrek asır sonra Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Profesörü Süheyp Derbil *Kamu Hukuku Dersleri*'ni Türkçeye çevirecekti.[10] Türkiye'de hukuk felsefesi alanında sosyolojik pozitivizmin temsilcisi her zaman Léon Duguit oldu.[11]

Kadınların İntihap Hakkı

Hayli zamandan beri birçok memleketler kadınların intihap etmek ve intihap olunmak hakkını tasdik ettikleri halde Fransa ve Lâtin memleketlerinden bazıları bu hakkı kadınlara vermekte tereddüt etmektedirler.

Siyasî bakımdan kadınların intihap hakkından mahrum edilmesini meşru gösterecek mantıkî bir sebep mevcut değildir. Bu tereddüt ancak eski bir devir içtimaî haletini zihinlerde musirren İdirenerek] devam etmesine atfedilebilir; bu devirde ev idaresi kadınlara hasredilmiş bulunduğundan bunların siyasî işlerden uzak bulundurulmaları mülâhazası hâkim idi. Bu mülâhaza Roma âleminin Hıristiyanlık âlemine intikal etmiş olan telâkkisine bağlı bulunmaktadır.

Bu yolda bir telâkki bugünkü cemiyetlerimizin ahlâkî ve iktisadi durumuna tekabül edememektedir. Esmein'in fikrine göre: "kadınların siyasî hayattan uzak tutulması pek de indî değildir. Bu tabiî bir kanundan, beşeriyet kadar değilse bile her halde medeniyet kadar eski olan iki cins arasında iş bölümü esasından mütehassıl bulunmaktadır. Kadınlar için siyasî intihap hakkını istemek onları askerî mükellefiyetlere tâbi tutmak derecesinde akla mugayir bulunmaktadır. (*Esasiye Hukuku*, 7 inci tabı, 1921, sahife 364)."

Biz iki cins arasında iş bölümünü inkâr etmiyoruz; bu iş bölümü zaruridir; hattâ Esmein bunun beşeriyet kadar eski olduğunu da pek haklı olarak beyan edebilirdi. Lâkin bu düşünce, ne erkeklere ne kadınlara ifasına cinslerinin mânâ olduğu hiçbir fonksiyonu tevdi etmemek lâzım geldiği neticesine isal eder İgetirirl. ● halde kadının bedenî ve fikrî teşekkülünün onu siyasî fonksiyonlara ehliyetsiz kıldığını ispat etmek zarureti hâsıl olur. Şurası muhakkaktır ki, hiç kimse bunu ispat edecek bir delil ileri sürememiştir. Faaliyeti aile ocağı işlerine münhasır kaldığı ve iktisadî hayata iştirak etmediği müddetçe kadının siyasi ehliyetsizliği anlaşılabilirdi. Hâlbuki bugün vaziyet tamamıyla değişmiştir. İstenilsin, istenilmesin, bilhassa harpten sonra, kadın iktisadî ve siyasî hayata gittikçe artan bir faaliyetle iştirak etmektedir; bugün kadın tezgâhlarda, fabrikalarda, büyük mağazalarda, bankalarda, bilumum amme hizmetlerinde çalışmaktadır. Bugün kadının iştirak etmediği iktisadî hayat mekanizmasının hiçbir çarkı yoktur. Harp esnasında amme hizmetlerinin işlemesine ve iktisadî hayatın devamına kadınlar yardım etmiştir. Diğer taraftan, kadınlar vergi vermektedirler; her ne kadar askerlik yapmıyorlarsa da memlekete çocuk yetiştirmektedirler. Binaenaleyh, bu hususta kadınları amme hayatından uzak tutmak için hiçbir sebep yoktur.

Léon Duguit, *Cemiyet, Hukuk ve Devlet Nazariyeleri*, tercüme eden: Etem Menemencioğlu, İstanbul: Maarif Matbaası, 1939, s. 111-112.

DİPNOTLAR

1 Adhemar Esmein diye bilinen Jean Hippolyte Emmanuel Esmein, 1848'de Touverac'ta doğmuş ve 1913'te Paris'te ölmüştü. Fransa'nın anayasa hukuku ve hukuk tarihi üzerine tin salmış bir hukuk adamıydı. Douai ve Paris üniversitelerinde ceza hukuku, kanonik hukuk ve anayasahukuku okuttu. *Nouvelle revue historique du droit français et etrangerbaşlıklı* dergiyi çıkardı. 1904'te Moral ve Siyasal Bilimler Akademesi üyeliğine seçildi.

2 Léon Duguit, *Hukuk-ı Esasiyye*, 2 cilt, birinci cilt, Kaide-i Hukukiyye - Devlet Meselesi, ikinci cilt: Devlet nazariyye-i umumiyye, mütercimi Menemenlizade Edhem, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1339. Telif ve Tercüme Hey'etince kabul olunmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Maarif Vekâleti neşriyatından: aded: 46 - Léon Duguit: Bordeaux Hukuk Fakültesi reis-i müderrisini.

3 Raul de la Grasserie, *Usul-i İntihab - Milel-i muhtelifede cari olan intihab usulünün mukayesesiyle tedkikat-ı ilmiyye ve siyasiyyeyi havidir (Memâlik-i Osmaniyye'deki usul-i intihab dahi gösterilmiştir)* mütercimi: İslahat-ı Mallıye Komisyonu azasından Mehmed Ata, [İstanbul]: Kanaat Kütüphane ve Matbaası, 1329.

4 "Tercüme yalnız benim değildir. Oğlum Doktor Galib Naima'nın muavenet-i kamilesi olmamış olsaydı bunu yalnız başıma meydana çıkaramayacakıdım."

5 Babanzade İsmail Hakkı, *Hukuk-ı Esasiyye*, üçüncü tab'ı, ikinci tab'ı, Kostantinlye- Mülkiye Kütüphanesi. Müşterek'ül-menfa'a Osmanlı Matbaası, 1329.

6 Celaleddin Arif, *Hukuk-ı Esasiyye*, üçüncü tab'ı, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1332.

7 Léon Duguit, *Hâkimiyet ve Hürriyet - Bordeaux Hukuk Medresesi Reis-i Müderrisini Müsyo Duguit Tarafından Columbia New York Darülfünununda Verilen Dersler*, hazırlayan: Menemencioğlu Edhem, İstanbul: İkdam Matbaası, 1340. (Asri hareket-i İctimaiyye tedkikatından)

8 Léon Duguit, *Fransa'da Hürriyet-i Matbuat ve Matbuat Nizamnameleri*, mütercimi: Mehmed Münir [Ertegün], İstanbul: Matbaa-i Amire, 1326, 15 sayfa.

9 Etem Menemencioğlu, *Léon Duguit'nin Cemiyet, Hukuk ve Devlet Nazariyeleri*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1939. 224 sayfa.

10 Léon Duguit, *Kamu Hukuku Dersleri*, Türkçeye çeviren: Süheyp Derbil, Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, 1954. 170 sayfa.

11 Muvaffak Akbay, *Umumî Amme Hukuku Dersleri*, birinci cilt, ikinci baskı, Ankara: A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, 1951; Yavuz Abadan, *Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri*, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1952; Adnan Güriz, *Hukuk Felsefesi*, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayını, 1965.

20. Yıl

AVRASYA AMBALAJ® İSTANBUL 2014

20. Uluslararası Ambalaj Endüstrisi Fuarı

18 - 21 Eylül 2014

TÜYAP-İSTANBUL

İSTANBUL GIDA-TEK 2014

ile eşzamanlı

ÜRÜNLERİNİZ İÇİN
1200+ ÇÖZÜMÜ
KEŞFEDİN

www.packagingfair.com

Ürünü Sattıran Ambalajlar, Ambalajlama ve Gıda İşlem Makineleri bu Fuarda

- Ambalaj Makineleri
- Ambalaj Baskı Teknolojileri
- Ambalaj Üretimine Yönelik Yardımcı Cihaz,
- Donanım ve Sistemler
- Ambalaj Ürünleri
- Tamamlayıcı Ambalaj Ürünleri
- Ambalaj Üretimine Yönelik Hammadde ve Ara Ürünler
- Ambalaj Sanayi İçin Hizmetler
- Ambalaj Geri Dönüşüm Teknolojileri
- Depolama / İstifleme / Lojistik / Taşıma
- İçecek ve Sıvı Gıda Teknolojileri
- Süt ve Süt Ürünleri Teknolojileri
- Çikolata, Bisküvi, Şekerleme Teknolojileri
- Et ve Et Ürünleri Teknolojileri
- Un, Ekmek, Pasta, Unlu Mamul Teknolojileri
- Gıda Güvenliği, Hijyen ve Kalite Kontrol Teknolojileri
- Soğutma, Havalandırma, Depolama ve Lojistik Teknolojileri
- Gıda Katkı ve Yardımcı Maddeleri

ücretsiz online davetiye için

Reed | TÜYAP
Reed Tüyap Fuarcılık A.Ş.
www.reedtuyap.com.tr

AMD · E.S.D · KASAD · MASD · SEPA

KOSGEB · ufi · TFYD · TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

EN DOĞRU BİLDİĞİMİZDEN KUŞKULANMAK-8

"CUMHUR"DAN HABERSİZ CUMHURİYETİN İLÂNI VE İLK REİS-İ CUMHUR SEÇİMİ*

MEHMET Ö. ALKAN

İsmet Paşa: "Masa başına geçtik. Evvela Teşkilat-ı Esasiye Kanunu metnini görüştük. Her madde üzerinde eskisi ile yenisi arasında mukayese yapıyorduk. Atatürk neticeyi dikte ediyordu. Ben yazıyordum. Bu suretle tamamlandıktan sonra bütün metni bir kere baştan aşağıya okudum. Atatürk dikkatle dinledi. Bittikten sonra biraz düşündü ve "hazırlık tamam" dedi. O gece köşkte misafiriydim. Odama çekildim. Ertesi sabah metni bir kez daha gözden geçirdik ve beraberce Meclis'e gittik. Oldu bitti."

Milli Mücadele yıllarında Çankaya'da Mustafa Kemal, İsmet Paşa ve koruması Giresunlu Topal Osman ile beraber.

Necdet Evliyagil'in Çankaya kitabından alınmıştır.

AKŞAMDAN SABAHA İLAN EDİLEN CUMHURİYET: "YARIN CUMHURİYETİ İLAN EDECEĞİZ!"

"Cumhuriyet", yakın tarihimizin siyasal açıdan kutsal kavramlarından biri. Günlük kullanımda ırkçı, radikal İslamcı veya despot/otokratik rejimlerin adındaki "cumhuriyet" dikkate alınmıyor, adeta demokrasi ile özdeş görülüyor, hatta karıştırılıyor. Oysa her cumhuriyetin demokrasi olması gerekmediği gibi bir demokrasinin de cumhuriyet olması zorunlu değil. Şu anda da dünyada bunun birçok örneği var. Cumhuriyet ırkçı veya otoriter bir rejim olabilirken, monarşi demokratik bir rejim olabiliyor. Devlet başkanının veraset yoluyla, irsen değil, az çok seçime dayalı bir şekilde gelen rejimlerin isimlerinden biri cumhuriyet.

Türkiye'de "Cumhuriyet" sanıldığı gibi ayrıntılı hesabı yapılmış uzun bir siyasi devrim projesinin, bir demokratikleşme atılımı programının ve herkesin malumu olan bir sürecin parçası olarak ilan edilmedi. Tersine son derece pragmatik bir siyasal tercihti. Pek yaygın olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın geriye dönük ve "teleolo-

Ankara İstasyon caddesi. Sağdaki bina I. Meclis, soldaki İstiklal Mahkemesi olarak kullanılmıştır. 1921 Ulus.

Atilla Cangır'ın *Cumhuriyetin Başkenti* (cilt II) kitabından alınmıştır.

jik" olarak kendisinde hep var olmuş olan bir "cumhuriyet" fikrinden söz edilir. Elbette Fransız Devrimi'nden esinlenmiş bir liderin cumhuriyet konusunda fikrinin ve beklentisinin olmaması imkânsız olsa gerek. Bazı kaynaklarda geçen ve birçok yerde tekrar edilen anekdotlar aslında bir elin parmaklarıyla sınırlıdır.[1] Mustafa Kemal'in kamuoyuna dönük olarak "cumhuriyet"i ilk kez zikretmesi Viyana'da yayınlanan *Neue Freie Presse* isimli gazete muhabirine 22 Eylül 1923'te verdiği bir demeçtir. Çevirisi 23 Eylül'deki *Anadolu'da Yeni Gün* gazetesinde yer alan demeçte şu cümle dikkat çeker: "Türkiye hal-i hazırda olduğu kadar istikbalde de daha fazla demokratik cumhuriyet olacaktır."[2] Bu demeçten sonra İstanbul basınında cumhuriyet üzerine bir tartışma yürütülecektir. Bununla birlikte kimse cumhuriyetin ilanını beklememektedir.

Gazi Mustafa Kemal Paşa, cumhuriyetin ilanını, kendisini bertaraf edeceklerini düşündüğü Milli Mücadele arkadaşları ve muhalifleri karşısındaki konumunu güçlendirmek için siyasi bir manevra olarak düşünmüş ve aslında alelacele ilan edilmesini sağlamıştı. Üstelik cumhuriyetin ilanından da ilk cumhurbaşkanının seçileceğinden de kimsenin bilgisi ve haberi yoktu.[3] İlk kez haberdar olanlar cumhuriyetin ilan edildiği 29 Ekim'den yalnızca ve tamı tamına 1 gün öncesinde öğrenen 7 kişiydi. Mustafa Kemal, bu arkadaşlarına cumhuriyetin ilanı düşüncesini ilk kez 28 Ekim 1923 gecesi, yani cumhuriyetin ilanından tam 24 saat önce, saat 20.00'de Çankaya Köşkü'ndeki yemek sırasında açmış ve o meşhur cümlesini söylemişti. Kendi ifadesiyle:

"Yemek esnasında; yarın cumhuriyeti ilân edeceğiz! dedim. Hazır bulunan arkadaşlar, derhal fikrime iştirak ettiler. Yemeği terk ettik."

Yemekten sonra Çankaya'da kalan İsmet İnönü ile birlikte gereken Anayasa (Teşkilat-ı Esasiye) değişikliğiyle ilgili bir kanun tasarısı üzerine çalışırlar. İnönü o geceyi "oldu bitti" şeklinde anlatır.[4]

Cumhuriyet gerçekten de akşamdan sabaha ilan edilmişti. Mustafa Kemal, bu durumu *Nutuk*'ta -uyguladığı siyasal taktiği ile gururlanarak- bütün ayrıntı ve açıklığı ile uzunca anlatır.

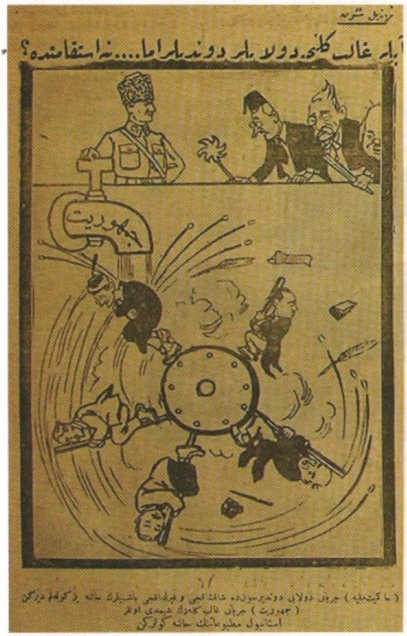
Zamanlama açısından da ilginç bir döneme rastlar. Cumhuriyet ilan edildiğinde Mustafa Kemal'e muhalif arkadaşlarının neredeyse tamamı Ankara dışında olduğu gibi, TBMM'nin de yarısından fazlası Ankara dışındadır.

Cumhuriyet'in, ittifakla kabul edildiği doğrudur. Ancak cümle eksiktir. Cümle şöyle olursa doğrudur. Cumhuriyet o dönemde 334 üyeli TBMM'nin çoğunluğunun, yarısından fazlasının mevcut bulunmadığı bir günde, Meclis'te bulunan 158 milletvekilinin "ittifakı"yla, aslında salt çoğunluk bile sağlanamadan kabul edilmişti. Cumhuriyetin ilk reis-i cumhuru olan Mustafa Kemal Paşa'nın reis-i cumhur seçilmesi de farklı değildi.

CUMHURİYET'LE GELEN "TÜRKİYE DEVLETİNİN DİNİ; DİN-İ İSLÂMDIR"

Asıl tartışmalardan biri de cumhuriyeti ilan eden metnin bir kanun mu yoksa anayasa değişikliği mi olduğu konusuydu. Zira buna göre oylama geçersiz sayılabilecekti. Çözüm şöyle bulundu. "Tavzihan tadil" yani "açıklayarak değişiklik". Cumhuriyeti ilan edecek kanunun başlığı bir anayasa değişikliği olarak değil "Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Bazı Mevaddının Tavzihan Tadiline dair Teklif-i Kanuni."[5] adını aldı. Yani yapılan bir anayasa değişikliği değil, yalnızca maddenin açıklanması deniyordu. Önceki madde şöyledir:

"Madde 1- Hâkimiyet bilâkayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mu-

Dolap Karikatürü *Tevhid-i Efkâr*, 31 Ekim 1923/1339 Cumhuriyet ilanını "dolap çevirmek", ilan edilişini de "fırıldakçılar ve şakşakçıların işi" diye Celal Nuri (İleri) ve Ahmet Agayef (Ağaoğlu) gibi isimler kast ediliyor. Üstte: Karikatürün üstünde şu yazı okunur: "Ablar [sular] galip gelince dolaplar döndüler ama... Ne istikamette?" (Musluğun üstünde "Cumhuriyet" yazmaktadır. Altta: "Hâkimiyet-i Milliye) cereyanı dolabı döndürsün de şakşakçı ve fırıldakçı başıların haline biz gülelim derken (Cumhuriyet) cereyanı galip gelerek şimdi onlar İstanbul matbuatının haline gülerken".

kadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir."[6]

Teklifle bu maddenin sonuna "Türkiye devletinin şekl-i hükümeti, cumhuriyettir" cümlesi eklendi.

İkinci madde tam anlamıyla paratoner bir maddeydi ve dinin siyaseten kullanılmasına bir örnekti. Zira Türkiye Devleti'nin resmi dini olarak İslam'ı anayasa hükmü haline getiriyordu.

"Madde 2- Türkiye Devletinin dini; din-i İslamdır, resmi lisanı Türkçedir."

10. maddede reis-i cumhurun seçimini düzenliyor asıl önemlisi 11. maddedir.

Madde 11-Türkiye reis-i cumhuru devletin reisidir. Bu sıfatla lüzum gördükçe Meclis ve Heyet-i Vekileye riyaset eder.

İşte bu madde, reis-i cumhur seçilecek Mustafa Kemal Paşa'yı bütün arkadaşlarından tartışmasız bir biçimde üstün bir hale getirecekti.

SABAHA KARŞI ATILAN TOPLAR VE İŞGAL KORKUSU...

Cumhuriyet o kadar acele ve herkesten habersiz ilan edilmişti ki, gazete haberlerine göre İstanbul'da 30 Ekim sabahı 3'ü 10 geçe başlayan top atışlarıyla uyanan ahali yataklarından korkuyla fırlamış, sokaklara dökülmüştü. Top atışlarını yeni bir işgal ve savaş zannedenler vardı. Hatta Beyoğlu'nda kimi aileler bavullarını toplamışlar İstanbul'u terk etmek telaşıyla yola düşmüşlerdi. Zira işgal kuvvetleri İstanbul'dan ayrılalı ve Türk ordusunun İstanbul'u teslim almasının (6 Ekim) üzerinden daha 25 gün bile geçmemişti...

Sonradan anlaşıldı ki olayın aslı şuydu. İstanbul'a 29 Ekim 1923 gecesi saat 21.10'da gece, Fatih Belediye Dairesi'ndeki bir davette bulunan 3. Kolordu ve İstanbul Kumandanı Şükrü Naili Paşa'ya bir telgraf gönderilmişti. "Acele" kaydıyla gelen telgrafta "cumhuriyet" ilan edildiği ve Mustafa Kemal Paşa'nın da "reisicumhur" seçildiği yazıyordu. Önce bir şaşkınlık yaşanmış, ne olduğunu anlamaya çalışmışlardı. Sonra davetliler Şükrü Naili Paşa'yı ve birbirlerini kutlamaya başlamışlardı. Kısa süre sonra Şükrü Naili Paşa'ya "acele" damgalı ikinci bir telgraf daha geldi. Telgrafta, TBMM'de gece saat 21.00'de alınan karar gereği, cumhuriyetin ilanının 101 pare top atışıyla Türkiye ahalisine duyurulması emrediliyordu. Paşa sabah olmasını bekleyememiş, Vilayet'e verdiği emirle İstanbul'da toplar sabah saat 3'ü 10 geçe önce Üsküdar'daki Selimiye Kışlası'ndan, sonra da şehrin muhtelif yerlerinden ateşlenmiş, cumhuriyetin ilanı İstanbul halkına müjdelenmişti! Ne cumhuriyetin ilanından ne de ilk kez bir reis-i cumhur seçildiğinden habersiz olan İstanbul halkı bu nedenle yataklarından fırlamışlar ve bir kısmı bavullarını hazırlayarak İstanbul'u terk etmeye kalkışmışlardı.[7] Haberi sürpriz bir şekilde top atışlarıyla öğrenen yalnızca İstanbul halkı değildi. Cumhuriyetin ilanı Türkiye'nin çeşitli yerlerinde de 30 Ekim günü öğleden sonra öğrenilecekti.

Mustafa Kemal'in muhalif arkadaşları da şaşıracaklar, habersiz bırakılmalarına ciddi olarak alınacaklardı. Örneğin cumhuriyetin ilanını bir gün sonra Trabzon'da öğrenen Kazım Karabekir ciddi bir şekilde bozulmuştur.[8] Birkaç gün önce Meclis ikinci başkanlığına seçilmiş olan Rauf Bey de "Mecliste ikilik ve post kavgası yoktur"[9] şeklinde değerlendirdiği bu olaydan haberdar olmasını şöyle anlatır: "29/30 Ekim 1923 gecesi, geç vakit henüz yatmıştım ki, top sesleriyle uyandım. Merakla kulak verdim. Top sesleri dinmiyordu. Yüze yaklaştığını fark edince içimden doğan bir hisle "mutlaka cumhuriyettir. Öyle ise memlekete ve millete hayırlı ve uğurlu olsun." dedim.[10]

MİLİ MÜCADELE YOL ARKADAŞLIĞINDAN LİDERLİK REKABETİNE

Bir siyasal manevra olarak akşamdan sabaha ilanına karar verilen cumhuriyetin arkasında nasıl bir süreç vardı? Milli Mücadele başlarken adeta bir iş bölümü yapılmış ve Mustafa Kemal Paşa arkadaşları arasında Latince deyişle "Primus inter pares" yani "eşitler arasında birinci" olarak siyasi işlevi ve ismiyle öne çıkmıştı. Aralarındaki rütbe ve yıl farkına çok da önem vermeyerek çoğunlukla birbirlerine ilk isimleriyle hitap edecek kadar samimi bir şekilde arkadaş olan bu kadro içinde çok geçmeden belli belirsiz bir ayrılığın ve gruplaşmanın başladığı görülür. Bu gruplaşmanın bir tarafında Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Fethi Bey ve Fevzi -Çakmak- Paşa, diğer tarafında ise, daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları olarak yer alacak olan Kazım Karabekir Paşa, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Rauf (Orbay) Bey, Refet (Bele) Paşa,.. gibi isimler bulunmaktadır.

İlk kıvılcımlardan biri Mustafa Kemal Paşa'nın, yaşanan durumların olağanüstü haline dayanarak TBMM'nin manevi şahsiyetinde toplanmış olan "Başkumandanlık" yetkilerini geçici olarak istemesinden kaynaklanır. (Tıpkı Roma'da olumlu bir anlam taşıyan "diktatörlük" yetkisinin Julius

Caesar'a sınırlı verilmesi gibi. Tartışmalar sırasında TBMM'de Napoléon hatırlatılması da yapılacaktır.)

Öncelikle Birinci Meclis'te (1920-1923) Birinci Grup olarak adlandırılan Müdafaa-i Hukuk Grubu ile "İkinci Grup" olarak adlandırılan muhalif grup arasında Mustafa Kemal Paşa ekseninde başkumandanlık ile başlayan tereddüt ve şüpheler, Başkumandanlık Zaferi sonrasında pek dile getirilmese de gizliden gizliye artmaya devam edecektir. İlk siyasi manevra Birinci Meclis'teki muhalif İkinci Grubun Nisan 1923'te erken seçime gidilerek tasfiye edilmesidir. Böylece bir istisna dışında tamamen Müdafaa-i Hukuk Grubu'nun üyelerinden oluşan İkinci Meclis (1923-1927) göreve başlar.

ولایت وقوماندانلقده جمهوریت تبریکاتی ورسم قبول
دون اعلان جمهوریت مناسبتیله باب عالیده وقوماندانلقده بررسم قبول اجرا ایدلدی
اعلان جمهوریت مناسبتیله دون باب عالیده اجرا ایدیلن رسم قبول اثناسنده
والی حیدر بك جمهوریتك فضائل حقنده ایراد نطق ایدرکن

Cumhuriyetin fazileti, anlamı ve önemine dair ilk NUTUK...
***Tevhid-i Efkâr* 31 Teşrin-i Evvel 1923/1339 tarihli nüshasındaki haber:**
Fotonun üstü: "Vilayet ve Kumandanlıkta Cumhuriyet Tebrikatı ve Resm-i Kabul" Fotonun Altı: "İlan-ı Cumhuriyet münasebetiyle dün Babalî'de İcra Edilen Resm-i Kabul Esnasında Vali haydar Bey Cumhuriyetin Fezaili üzerine irad-ı nutuk ederken" "İstanbul Kadısı Sadık Efendi'nin "beliğ bir dua" okumuştur. [Sarıklı olan]

MUHALEFETİN PLANI: ÇALIŞTIRILMAYAN ZAYIF HÜKÜMET

İkinci Meclis'in (1923-1927) göreve başlamasıyla birlikte bu kez TBMM'deki Birinci Gurup, yani Müdafaa-i Hukuk Grubu, yani sonradan alacağı isimle Halk Fırkası içinde de ilk ayrılıklar başlar. Bu bölünmeyi de önce "başkumandanlık" yetkileri ile başlayan tereddüde, sonra da Büyük Zafer sonrası Gazi Paşa'nın artan prestijine bağlamak mümkün. Müdafaa-i Hukuk Grubu üyeleri arasında Lozan Anlaşması sırasında başlayan huzursuzluk ve rahatsızlık, anlaşmanın imzalanmasından sonra İsmet Paşa'nın Türkiye'ye döneceği sırada saklanamaz hale gelir.[11] Heyet-i Vekile reisi Rauf Bey, Ali Fuat Cebesoy Paşa ile Mustafa Kemal'i ziyaret ederek İsmet Paşa'yı karşılamak istemediğini söyleyince Gazi Paşa'nın isteği ile istifa eder ve yerine Fethi (Okyar) Bey Heyet-i Vekile Reisi olur. Muhaliflerin, Ali Fethi Bey'in Heyet-i Vekile reisi seçilmesinden itibaren hükümete yönelik eleştiriler eksik olmayacaktı. Amaçları Heyet-i Vekile'nin çalıştırılmaması ve böylece zayıf hükümet görüntüsü verilmesini sağlamaktır.

Muhalifler Mustafa Kemal Paşa'nın, kendilerini de tasfiye ederek, radikal bir şekilde hareket eden tek-adam rejimi kurmak peşinde olduğunu düşünüyorlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın her geçen gün kendi konumunu güçlendirmesinden rahatsızlardı. Son olarak kuruluşunun ardından Halk Fırkası'nın başına geçmesini bu planın bir evresi gibi görmüşlerdi.

Mustafa Kemal Paşa ise, silah arkadaşlarının ilk fırsatta kendisini bertaraf etmek niyetinde olduğuna emindi. Muhaliflerin halife merkezli ve din eksenli bir siyasal tercihle hareket etmelerinden endişe ettiği anlaşılıyor. Saltanat kaldırılmış ama muhalif bir hareketin merkezi olma olasılığı olan hilafet makamı olduğu yerde durmaktaydı. Hatta devlet başkanının Halife mi yoksa TBMM Başkanı mı olduğu bile belirsizdi.

Mustafa Kemal Paşa bir lider olarak kendi konumunu geri dönülmez biçimde güçlendirmek için, kabine usulüne geçilmesini bunun da cumhuriyet ilan etmekle mümkün olduğu fikrindeydi. Hem kendi konumunu güçlendirmek hem de muhaliflerin etkisini kırmak açısından, yürütmeye tam hâkim olabileceği güçlü bir yönetim ve hükümet için cumhuriyet ilan edilmesi ve kabine usulüne geçilmesi gerektiğini düşünüyordu. Meclis hükümeti sistemi devam ederse sık sık hükümet bunalımlarının çıkması olasıydı ve kendisinin etkisi sınırlı kalıyordu. Zira Meclis hükümeti sistemi yasamayı öne çıkarıyor, yürütmeyi zorluyor ve idarenin işlemesini güçleştiriyordu. Meclis hükümeti sisteminde Heyet-i Vekile reisinin çalışma arkadaşlarını, kendi vekillerini seçme hakkı yoktu. Vekiller tek tek Meclis tarafından oylanarak seçiliyordu.[12] Hâlbuki cumhuriyet ile birlikte, cumhurbaşkanı, TBMM üyeleri arasından başbakanı seçecek, başbakan da hükümeti kuracak ve toplu olarak TBMM'nin güvenoyuna sunacaktı.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN YAPAY SİYASİ KRİZ YARATMASI: "HÜKÜMET BUHRANI"

Mustafa Kemal Paşa hem cumhuriyet usulünün kabul edilmesini neredeyse seçeneksiz bırakmak hem de muhalif arkadaşları karşısında güç kazanmak için siyasi bir plan yapar. Önce yapay bir şekilde bir "Hükümet Buhranı/Krizi" çıkaracak, ardından kendisine danışıldığında çare olarak "cumhuriyet" usulünün zorunluluğunu dile getirecekti. Siyasi planı eksiksiz işledi.

Mustafa Kemal Paşa ile muhalifler arasındaki gerilim daha Heyet-i Vekile Reisi Fethi (Okyar) Bey'in, hükümet çalışmalarına daha fazla zaman ayı-

***Hâkimiyet-i Milliye*, 30 Ekim 1923/1339. Manşet: "Büyük Millet Meclisi Dün Gece Sekiz Buçukta Türkiye Devletinin Şeklini müttefikan "CUMHURİYET" olarak tespit ve dokuza çeyrek kala Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini müttefikan "REİSİCUMHUR" intihap eyledi**

rabilmek için, heyeti vekile reisliği ile birlikte yürütmekte olduğu dâhiliye vekilliğinden 24 Ekim'de istifasıyla daha bir açığa çıkar. Ertesi günü, yani 25 Ekim Perşembe Halk Fırkası Grubu, Mustafa Kemal Paşa'ya danışmadan, 22 Ekim'de Ali Fuat Paşa'dan boşalan Meclis ikinci reisliğine Rauf Bey'i ve Fethi Okyar'dan boşalan dâhiliye vekâletine de Erzincan mebusu Sabit Bey'i seçer. Mustafa Kemal Paşa kendisine danışılmamasından rahatsız olduğu gibi seçilen isimlerden de hiç memnun değildir. Fethi Bey Hükümeti'nin elçştirilmesi ve çalıştırılmaması ile başlayan bu sürecin Mustafa Kemal Paşa'nın *Nutuk*'ta sözünü ettiği kendisine ve arkadaşlarına yönelik "müstakilen hafi çalışan bir muhalif hizip" olarak tanımladığı muhalefet bu sıralarda ortaya çıkar. Meclis'in de bu muhalefetin etkisi altına girmesinden çekiniyordu. Bulduğu çözüm "Hükümet Buhranı" yaratmaktı. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa'nın isteği ile Heyet-i Vekile 27 Ekim'de istifa etti. İstifa şaşkınlık yarattı. Mustafa Kemal'in planladığı "Hükümet bunalımı" başlamıştı. Bu cumhuriyetin ilanına giden süreçti ki planı hayata geçirmek için en uygun zaman Meclis'in yarısından fazlasının Ankara dışında olması nedeniyle 29 Ekim günüydü. O nedenle 28 Ekim akşamı saat 20.00'de ilk kez çözüm fikrini arkadaşlarına "Yarın Cumhuriyeti İlan Edeceğiz!" şeklinde açıklamış ancak tartışılmamıştı. Kısaca 29 Ekim'de cumhuriyetin ilan edileceğini yalnızca o gece orada bulunan 7 kişi biliyordu.

"TEŞETTÜT-İ EFKÂR" VE "YAŞASIN CUMHURİYET!"

Ertesi gün, 29 Ekim Pazartesi sabahı Halk Fırkası Grubu, Heyet-i İdare Reisi Fethi (Okyar) Bey'in başkanlığında saat 10.00'da toplandığı andan itibaren plan yürürlüğe girmiş oldu. İstifa eden Heyet-i Vekile üyeleri yeni görevi kabul etmemiş ve hükümet kurulamamıştı. Hükümet kurulması konusunda yaşanan kilitlenme huzursuzluk ve gerginlik yaratmaya başlamıştı. Siyasal bunalım derinleşiyordu.

Tam bu sırada İstanbul mebusu Abdurrahman Şeref Bey ortalığı yatıştıracak tarzda bir konuşma yapmış ve Mustafa Kemal Paşa'yı gruba davet etmiş, Paşa grupta, meydana gelen "teşettüt-i efkâr" yani görüş ayrılığına dikkat çekerek, "Efendiler! Heyet-i Vekile intihabında teşettüt-i efkâr hâsıl olduğu anlaşılmıştır. Bana bir saat kadar müsaade buyurun. Bulacağım suret-i halli arz ederim" şeklinde kısacık bir konuşma yapmış, öğle arası verilmişti.

Öğleden sonra 13.30 da kürsüye çıkan Mustafa Kemal, eksiklik ve kusurun uygulanmakta olan usul ve şekilde olduğunu bunun da ancak cumhuriyet idaresi ile giderilebileceğini ifade ettikten sonra, hazırladığı tasarının okunmasını kâtiplerden birisinden istedi. İlk sözü Mustafa Kemal Paşa alır ve TBMM'nin her bir vekili ve hükümeti ayrı ayrı seçmek konusunda yaşanan sorunu aşmanın yolu olarak "cumhuriyet"i önerir. Parti grubunda kabul edildikten sonra Meclis'te görüşülecektir. Meclis Genel Kurulu 29 Ekim akşamı saat 18.00'de toplandı ve hemen görüşmeler başladı. 334 kişilik Meclis'te 158 mebus bulunmaktaydı. Anayasa değişikliği mi kanun mu tartışmaları arasında Kanun-i Esasi Encümeni tarafından usulen incelenip mazbatası (tutanağı) hazırlanır.

Sonunda Meclis başkanlık kürsüsünde oturan Başkan Vekili İsmet (Eker) Bey "Kanun-ı Esasi Encümeni, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nda değişiklikler yapılması ile ilgili tasarının öncelikle ve derhal görüşülmesini teklif ediyor." deyince Meclis'ten "Kabul!" sesleri yükseldi. Bunun üzerine tutanak okundu ve görüşmeler başladı. Görüşmelerin yeterli olduğu konusunda verilen takririn ardından oylamaya geçilir. Maddeler birer birer kabul edilmeye başlandı. Meclis'e başkanlık eden İsmet Eker Bey'in oylama sonucu açıklaması ardından "Yaşasın Cumhuriyet Sesleri" duyuldu. Saatler akşam saat sekiz buçuğu gösteriyordu. Cumhuriyet ilan edilmişti.

Ondan sonra hemen cumhurbaşkanı seçilmesi için Heyet-i Umumiye Kararıyla Meclis'te oylamaya geçildi.[13] Saat akşam 8.45'ti. Yapılan oylama sonucunu yine başkanlık kürsüsünde oturan İsmet (Eker) Bey Genel Kurul'a şu sözlerle bildirdi:

"Türkiye Cumhuriyeti için yapılan intihabatda [seçimde] reye iştirak eden aza 158'dir. Yüz elli sekiz aza müttefikan [ittifakla] Ankara Mebusu Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerini cumhuriyet riyasetine intihap etmişlerdir [seçmişlerdir]. (Sürekli alkışlar ve yaşasın sesleri).[14]

TÜRKİYE CUMHURİYETLERİN OTUZ ÜÇÜNCÜSÜDÜR!

İstanbul'da yayınlanan *Vatan* gazetesinin 31 Ekim 1923'te yayınlanan manşetinde şu cümle okunuyordu: "Türkiye Cumhuriyetlerin Otuz üçüncüsüdür." Haberde Türkiye Cumhuriyeti'nin dünya tarihindeki 33. cumhuriyet olduğu yazılıyor, en eskisinin Amerika, en yenisinin Türkiye Cumhuriyeti olduğu belirtiliyordu. Dünyanın 33. Cumhuriyetinin Reisicumhuru Mustafa Kemal Paşa olacak ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk hükümetini de İsmet Paşa Hariciye Vekilliği uhdesinde olarak kuracaktı. Meclis'te yapılan görüşmenin ardından öğleden sonra saat 16.30'da, toplantıya katılan 166 milletvekilinin oybirliği ile ilk hükümet güvenoyu almıştı.[15]

ŞAŞKINLIK, ŞENLİKLER VE TEZAHÜRAT PROGRAMI

Dönemin gazetelerine göre Türkiye Cumhuriyet'in ilanından 30 ve 31 Ekim günlerinde haberdar oldu bütün Türkiye'de kutlamalar ve şenlikler yapıldı. Cumhuriyetin ilanını ilk öğrenen ve kutlayanlar hiç kuşkusuz Ankaralılardı. Ankara Kalesi'nden 101 pare top atılmış, belediye bahçesinde sabaha kadar kutlama yapılmış, havaya silahlar atılmış ve havai fişekler patlatılmıştı.

Yazının başında söz ettiğim gibi, İstanbullular cumhuriyetin ilanını büyük bir korkuyla sabah saat 3'ü 10 geçe Üsküdar'da Selimiye Kışlası'ndan atılan 101 pare top atışıyla öğrenirler. Ertesi gün başlayan kutlamalar bütün gün devam eder. Bir de "Tezahürat Komitesi" kurulur. Hazırlanan programa göre Selimiye'den ve belirlenen diğer yerlerden zaman zaman top atışı bütün gün devam eder.

Resmi kutlama programı 30 Ekim Saat 15'te vilayette başlar. Vali Haydar Bey vilayette resmen kutlamaları kabul eder. Vali, cumhuriyetin anlam ve önemi üzerinde duran ve Gazi Paşa'yı öven bir konuşma yapar. Ardından vilayet merdivenlerinde "İstanbul Kadısı Sadık Efendi "beliğ bir dua" okur. Saat 16.30'da da kumandanlıkta 3. Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa iade-i ziyaretleri kabul eder.

Kutlamalar sebebiyle bütün okullar, resmi daireler tatil edilir. Dükkânlar kapanır. Şirketler, kurumlar, nakliye araçları, tramvaylar ve vapurlar sabah 10 ile öğleden sonra 3 arasında çalışmaz. Semt semt mektepler, amele esnafı tezahürat yapar. Halk, kutlamalar için her zaman olduğu gibi Sultanahmet meydanına gitmiştir. Okul öğrencileri kafileler halinde gelmişlerdir. Amele Birliği de işçiler adına gelmiş, cumhuriyetin ilanını kutluyordu, izciler de ellerinde bayraklar Sultanahmet meydanındaydılar. Daha sonra kalabalıktan bazıları vilayet merkezi olan Babıâli'ye doğru yürüyüşe geçmişler ve valiliğin önünde büyük tezahüratlarda bulunmuşlardı. Kutlamalara katılanların bir kısmı da Sirkeci Postanesi'ne inerek Meclis'e ve Gazi Paşa'ya kutlama telgrafları çekmişlerdi.

Cumhuriyeti kutlamak için İstanbul Limanı'nda bulunan ecnebi gemiler alay sancaklarını donanmış ve direklerine Türk bayrağı çekmişler ve öğleyin top atışı ile resmi selamlama yapmışlardı. Başta minareler olmak üzere birçok yer aydınlatılmıştı.

Geceleyin Üsküdar, Galata, Beyoğlu, Kadıköy ve Sultanahmet'te fener alayları düzenlendi. Sultanahmet'ten başlayan fener alayı Salkımsöğüt, Sirkeci, Babıâli Caddesi, Divanyolu, Fatih, Aksaray ve Beyazıt yoluyla şehri dolaştı.

Edirne'den Kars'a kadar her yerde bir kutlama yarışı başlayacaktı. Örneğin Kars'ta cumhuriyetin ilanı haberi 30 Ekim'de öğleye doğru geldi. O gün Kars'ın Kurtuluşu şenlikleriyle birlikte kutlandı. Edirne'de cumhuriyetin ilanı 30 Ekim'de akşama doğru haber alınır. Haber alınır alınmaz şehir hemen bayraklarla donatılmıştır. Vaktin geç olmasına rağmen tezahüratlar başlamıştır. Öğrenciler ve halk hükümet meydanında toplanmaya başlamışlardır. Vali vekili Naci Bey tarafından tebrikler kabul edilmiştir.

MANŞETLERDEKİ SEVİNÇ VE TEREDDÜT

29 Ekim gecesi ve ertesi gün Ankara telgrafhaneleri aralıksız çalışarak cumhuriyetin ilanını, Mustafa Kemal Paşa'nın reisicumhur seçildiğini ve bunun 101 pare top atışı ile kutlanmasını bütün yurda haber verecekti. Ama cumhuriyetin ilanı konusundaki hıza telgrafların ve gazetelerin hızı yetişemeyecekti. İki gün sonra, 30 Ekim'de yayınlanan birçok gazete cumhuriyet ile ilgili haberleri veremediler. Kimisi ikinci baskı yaptı, kimisi ertesi gün haber verdi. Ancak gazetelerdeki şaşkınlık ve tereddüt hemen göze çarpmaktaydı.

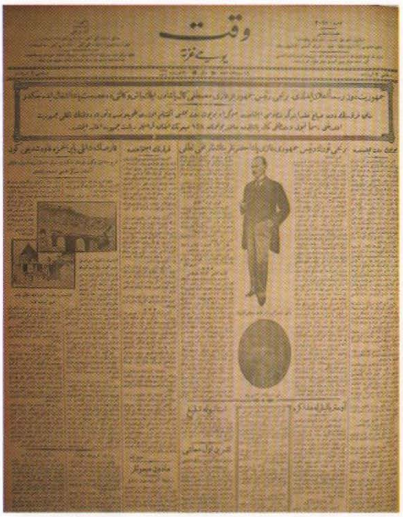
Cumhuriyetin ilanını 30 Ekim'de Ankara'da yayınlanan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi 8 sütuna şu haberi veriyordu: "Büyük Millet Meclisi Dün Gece Sekiz Buçukta Türkiye Devletinin Şeklini müttefikan "CUMHURİYET" olarak tespit ve dokuza çeyrek kala Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini müttefikan "REİSİCUMHUR" intihap eyledi." *Yenigün* gazetesi haberi benzer bir sevinçle vermişti.

İstanbul gazeteleri için durum değişikti. Genelde şaşkınlık, takdir ve eleştiri hâkimdi. *İkdam* haberi

Akşam (31 Teşrin-i Evvel 1923/1339)'de yapılan İkinci Tab'ı/Baskısı Sağda Necmeddin Sadak'ın "Türkiye Cumhuriyeti" başyazısı altında "Cumhuriyet Şehrimizde Sabaha Karşı 101 Top Endahtıyla İlan Edildi. Altında "Cumhuriyet İstanbul'da Nasıl Telakki Edildi" Solda: "Bu gün saat ikide Ankara'dan Aldığımız telgrafname. Başvekil İsmet Paşa henüz Heyet-i Vekileyi ikmal edemedi" (yan sayfa üst).

Tevhid-i Efkâr 31 Teşrin-i Evvel 1923/1339. Sağda "Efendiler, devletin adını taktınız, işleri de düzeltebilecek misiniz?" başlığı ile Ebuzziyazade (Velit Ebüzziya)'nın başyazısı Ortada: "İsmet Paşa Cumhuriyet İdaresini İlk Kabinesini Teşkil Etti" Solda: "Vilayet ve Kumandanlıkta Cumhuriyet Tebrikatı ve Resm-i Kabul".

***Vakit* 30 Teşrin-i Evvel 1923/1339. "Cumhuriyet dün resmen ilan edildi. Birinci Reisicumhurumuz Gazi Mustafa Kemal Paşa'dır. İlk Başvekâleti de İsmet Paşa işgal edecektir."**

manşetten vermişti: "Yeni Türkiye Devletinin Şekl-i Hükümeti Cumhuriyettir" diyor ve devamında "Meclis dün müttefikan şekl-i hükümetimizi cumhuriyet olarak kabul etmiş ve alkışlar arasında Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı birinci reisicumhur intihap eylemiştir."diye yazıyordu.

Vakit gazetesi 30 Ekim akşam baskısında bütün gelişmeleri tek bir manşette veriyordu. "Cumhuriyet dün resmen ilan edildi. Birinci Reisicumhurumuz Gazi Mustafa Kemal Paşa'dır. İlk Başvekâleti de İsmet Paşa işgal edecektir."

Vakit gazetesinde başyazıyı yazan Mehmet Asım Bey'in, 31 Ekim'de yazdığı "Cumhuriyet'in ilanından sonra" başlıklı yazısı ilginçti:

"...Cumhuriyet ilanı meselesi Teşkilat-ı Esasiyeye ait diğer mevad arasından tefrik olunarak bir gün içinde Fırka'da tetkik ve kabul edildi, Fırka'dan Meclise sevk olundu, orada müzakere olunarak kanun haline getirildi. Yapılan tadilatta böyle bir istical kokusu olmasaydı daha psikolojik hareket edilmiş olacaktı." diye yazmıştı. Yeni bir Kanun-i Esasi projesi meydana getirilmesini öngörerek şunları ekliyordu:

"Mamafih her ne olursa olsun bu gün bir emrivaki karşısında bulunuyoruz. Ve bu emrivaki üzerinde uzun uzadıya meşgul olmağı memleketin menafi-i âliyesi namına muvafık bulmuyoruz. Artık olmuş olanların tarz-ı vukuunu tetkik etmekten ise bunlardan istifade ederek olacak olanların ne suretle vuku bulması lazım geleceğini tahlil etmeği daha münasip addediyoruz." diyerek tartışmayı gereksiz görüyordu. Değişiklikleri Mustafa Kemal Paşa'nın tabiri ile (tefsir ve izah) olarak görür. Ama kapsamlı bir anayasa yapmanın zarureti üzerinde duruyordu.

Akşam gazetesinin 30 Ekim günü yayınlanan nüshasında Cumhuriyet ile ilgili bir haber yoktur. Gazete "heyet-i vekile buhranı devam ediyor" başlığı ile "Hükümet Buhranı" üzerinde durmaktadır. Necmeddin Sadak tarafından yazılan başmakale "kuvvetli hükümet nasıl olur?" adını taşıyordu. Makalede güçlü ve istikrarlı bir hükümet fikri üzerinde duruyordu. Hatta "cumhuriyet lakırdıları ortaya çıkmadan, yalnız kabine usulü ihdas edilseydi "kuvvetli hükümet" daha kolay teşekkül edebilirdi" şeklinde hayıflanmalar okunuyordu. Ancak aynı gün yapılan "ikinci tab'ı/baskı" Cumhuriyet'in ilanını haber vermiştir. Gazetenin başyazarı Necmettin Sadak, şaşkınlığını gizlemeyen ama memnuniyetini ifade eden başyazıda şu satırlara yer verecekti: "Dün heyet-i vekilenin intihabını beklerken mühim bir inkılâp haberi geldi; bir gün içinde Cumhuriyet ilan edildi; Memnun olduğumuz bir cihet varsa o da, iki aydan beri, memlekette başka iş yokmuş gibi herkesi meşgul eden, komisyonlarda, divanlarda gazetelerde münakaşalara sebep olan Cumhuriyet meselesinin bir dedikodu halinden çıkmış olmasıdır.... [bu olayın nasıl geliştiği konusunu Halk Fırkasının tarihine bırakılması gerektiğini belirterek] Şimdi karşımızda bir emrivaki vardır. Şekl-i hükümetimize 'Cumhuriyet' namı verilmiştir. Bugünkü esaslarıyla bu Cumhuriyet kelimesi etrafında uzun münakaşalara ihtiyaç yoktur, Değişen şey ayrı ayrı vekiller intihabı yerine malum olan kabine usulünün kaim olmasından ibarettir...."

Ağaoğlu Ahmet Bey de kaleme aldığı bir yazı dizisiyle yapılan anayasa değişikliklerinin Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na aykırı olmadığını savunacaktır.

İkdam manşetten "Yeni Türkiye Devletinin Şekl-i Hükümeti Cumhuriyettir" başlığı ile verir. Devamla "Meclis dün müttefikan şekl-i hükümetimizi cumhuriyet olarak kabul etmiş ve alkışlar arasında Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı birinci reisicumhur intihap eylemiştir."

İkdam'da Ahmet Cevdet (Oran) bu konuda Darülfünun'un suskunluğunu ve bir süredir tartışılmakta olan cumhuriyet konusunda bir çalışma yapmamış olmasını eleştirerek şu yorumu yapacaktır. "Gazi Paşa, cumhuriyet, riyaset, kabine, teşkilatı hakkında, en mütemeddin devletlerde muteber olan usule meyletmiştir. Şimdi mesele tabiiliğe döndü, dedikodulara nihayet verildi".

AĞIR ELEŞTİRİLER

İstanbul basınındaki en ağır eleştiri ve alay *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde yer aldı. 30 Ekim'deki manşetinde

soğuk ve iğneleyici üslup hemen fark ediliyordu: "Buhran-ı vükela, pek ani surette tebdil-i mahiyet ederek bir şekl-i hükümet ve cumhuriyet meselesi haline inkılâp ediverdi."

Ayrıca gazetenin birinci sayfasında Mustafa Kemal'e muhalif iki isim manşete taşınmıştı. "Kars Kahramanı Kazım Karabekir Paşa" ve "Mondros Mütarekesini imzalayan fakat Lozan Muahedesi ile intikamını alan Rauf Bey".

Gazetenin başyazarı Ebuzziyazade (Velit Ebüzziya) da oldukça ağır bir baş makale kaleme almıştı: "Efendiler, istical lacelel ediyorsunuz!" başlıklı uzun makalede aniden cumhuriyet konusunun gündeme gelmesini ve kabul edilmesini çok şaşırtıcı bulduğunu belirtiyordu. Halk Fırkası'nın ve Meclis'in Ali Fuat Paşa gibi meclis ikinci başkanı olanların bile durumdan haberi yoktur diye belirttikten sonra. "Fırka şimdiye kadar herkesten ve hatta meclis reislerinden bile gizli tutulmuş olan cumhuriyet meselesini bu kadar süratle kabul etmekle ne isabet ne de dirayet göstermiştir. Fazla olarak bu kadar mühim bir kararı bu meclisin ittihaza da hakkı yoktur. Böyle bir kararı olsa olsa meclis-i müessesan [kurucu meclis] verebilir. Meselenin şekl-i cereyanına baktıkça bu işin Celal Nuri (İleri) ve Ahmet Agayef (Ağaoğlu) gibi cumhuriyet deli divaneleri tarafından tertip edilmiş pek açık bir manevra olduğuna hükmetmemek kabil değil. Çünkü fırkanın yeni bir heyet-i vekile intihabında aciz olduğunu ileri sürerek bu kadar esaslı kararlar ittihazı için Mustafa Kemal Paşa'yı rahatsız etmeğe kalkışmak, mürettep bir manevra çevirmekten başka suretle tefsir edilemez." 1 Kasım 1922 tarihli saltanatın kaldırılmasını da aynı acelecilikle yorumlar.

Ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir asker ve dâhi bir kumandan olduğunu ama anayasadan anlamadığını onu aldatanların Ahmet Agayef (Ağaoğlu) ve Celal Nuri (İleri) gibi yardakçılar olduğunu yazacak kadar ağır hakaretler ederek maddeleri "hiç bir kitapta yeri olmayan akıl ve mantıkla tevafuk etmeyen bir takım mevadd" diye nitelendirecektir.

Ertesi gün 31 Ekim'de "Efendiler, devletin adını taktınız, işleri de düzeltebilecek misiniz?" başlığı ile yazdığı yazıda yine ağır bir üslupla Agayef ve Celal Nuri'ye yüklenir.

Vatan gazetesinde Ali Fuat Paşa ve Rauf Orbay Bey gibi iki muhalif isimle yapılan röportajlar dikkat çekiyordu. "Ali Fuat Paşa'nın mühim beyanatı: Siyasetten suret-i katiyede çekildim." Bu Mustafa Kemal Paşa ile yolların ayrıldığına dair kesin bir işarettir. Ali Fuat Paşa "Teşkilat-ı Esasiye Kanununun tadilinde isticale lüzum yoktur. Bugünkü şekl-i hükümet çalışmağa, acil ihtiyaçlarımızı temine kâfidir" diyecekti.

Meclis ikinci başkanlığından ayrılarak Konya'da ordu kumandanlığına atanan Ali Fuat Paşa, Konya yerine İstanbul'a gelmiştir. Burada Refet Paşa'nın Kalamış'taki köşkünde Refet Paşa, Rauf Bey, Doktor Adnan Bey'le görüştüğü yazılır. *Vatan* muhabirinin Kozyatağı'nda yaptığı görüşmede anayasanın ve dolayısıyla hükümet şeklinin değişmesine gerek olmadığı mesajının altı çizilmişti.

Cumhuriyetin ilanına giden süreci başlatan Fethi Bey başkanlığında hükümetin istifasını da anlamadığını vurgulayarak:

"Fethi Bey heyet-i vekile riyasetine Meclis'in büyük bir ekseriyeti ile itimad edilmiş idi. Binaenaleyh mevkii kuvvetli idi. ... Meclis heyet-i vekilenin bazı teklifleri etrafında uzun ve hararetli münakaşalar zuhur etmiştir. Fakat bundan hiç bir zaman heyet-i vekilenin zaafı manası çıkmaz. Demokrat bir hükümetin halkın, matbuatın hükümeti tenkit etmesi pek tabii görülmelidir. Azim bir harpten çıkmış olduğumuz için ihtiyaçlarımız pek çoktur. Hiç bir heyet-i vekilenin bu ihtiyaçların cümlesine birden yetişmesi kabil değil idi. Bu sebeple hükümete karşı tenkitleri pek tabii görmek lazımdır, Heyet-i vekilenin kendisini kâfi derecede kuvvetli görmemesi... fikrimce bir tarz-ı telakki meselesidir. Biz Ankara'da iken Fethi Bey'in istifası mevzubahis değildi. Bu sebeple istifasının manasını elan anlamadım."

Tevhid-i Efkâr 30 Teşrin-i Evvel 1923/1339 tarihli nüshası Sağda Sağda "Efendiler, İstical Ediyorsunuz" başlığı ile Ebuzziyazade (Velit Ebüzziya)'nın başyazısı Manşette "Buhran-ı vükela, pek ani surette tebdil-i mahiyet ederek bir şekl-i hükümet ve cumhuriyet meselesi haline inkılâp ediverdi."

HALİFELİ CUMHURİYET!

Mustafa Kemal Paşa'yı ilk kutlayanlardan biri Halife Abdülmecid Efendi'ydi. Telgrafta:

"Bu kere teceddüt eden şekl-i hükümetin mülk ve memleket hakkında hayırlı olmasını cenab-ı haktan niyaz ve temenni eylerim. 31 Teşrin-i Evvel 1339 Abdülmecit İbni Abdülaziz Han."

Şeklindeki tebrike Mustafa Kemal, Cumhurbaşkanı sıfatıyla şu karşılık verilmişti.

"İstanbul'da Halife-i müslimin Abdülmecit Hazretlerine;

Türkiye Cumhuriyeti hakkında hayırhahane temenniyat-ı Hilafet penahilerine takdim-i teşekkürat eylerim.

Türkiye Reisicumhuru
Gazi Mustafa Kemal"

Vakit 31 Teşrin-i Evvel 1923/1339. Solda Mehmed Asım'ın "Cumhuriyet İlanından Sonra" başlıklı başyazısı Ortada: "Yeni Cumhuriyetimizin İlk Kabinesi İsmet Paşa'nın Riyaseti Altında Teşekkül Ederek İlk İçtimaı Akdetti" (yan sayfa üst).

Bu durum en ilginç cumhuriyet şeklini de ifade ediyordu. Halifeli Cumhuriyet! Bu ilginç ve üzerinde durulmamış bir deneyimdir. Zira 1 Kasım 1922 tarihinde TBMM kararıyla Hilafet saltanattan ayrılmış ve saltanat ilga edilmişti.... 1 Kasım 1922 tarihinden sonra 17 Kasım'da Vahdettin yurtdışına kaçınca dünya tarihinde ilk kez bir meclis, TBMM yeni halifeyi seçti. 29 Ekim 1923'te cumhuriyet ilan edilince daha da ilginç bir durum ortaya çıktı. Bir yanda seçimle gelmiş Halife Abdülmecid'in, diğer yanda Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın olduğu bir cumhuriyet! Seçimle gelmiş halifeli bir cumhuriyet pratiği 3 Mart 1924'te Halifeliğin ilgasına kadar devam edecekti.

DİPNOTLAR

* Bu yazıya konu olan araştırma "Cumhuriyet'in En Uzun Günü" adıyla hazırladığım bir belgesele dayanmaktadır. İlk gösterim tarihi CNNTÜRK-29 Ekim2007!

Bu konuda genel olarak şu kaynaklara bakılabilir: Mete Tunçay; *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000). Erik Jan Zürcher; *Milli Mücadelede İttihatçılık*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1995). Erik Jan Zürcher; *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, (İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992). Ercan Yalçın; "Kurtuluş Savaşı Komutanları Ekseninde Cumhuriyet Rejimi Tartışmaları" *ÇTTAD* X/22 (2011 Bahar) s. 119-143. Yücel Demirel; "İlanı Ertesinde Cumhuriyet Tartışmaları" *Toplumsal Tarih* No:10 (Ekim 1994). Hasan Türker, "İlanından Önce Cumhuriyet Tartışmaları", *Toplumsal Tarih*, No:59, (Kasım 1998) s. 4-13. Mahmut Goloğlu; *Türkiye Cumhuriyeti 1923* (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009). Faruk Alpkaya, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998), Ayşe Hür; "Cumhuriyetçiler ve Lâ Cumhuriyetçiler" *Radikal* (28 Ekim 2012).

1 Örneğin daha Yıldırım Orduları Grubu Komutanı'yken, 5 Kasım 1918'de Ali Fuat Cebesoy'a ayrıntısına girmeden "cumhuriyet" rejiminden sözetmişti. En sıkı tutucu yapılan ariekdot ise Erzurum Kongresi'nden önce, 7/8 Temmuz 1919 gecesi sabaha karşı, Mazhar Müfit (Kansu) ve Süreyya beylere geleceğe dair düşüncelerini dile getirirken gizli kalmasını rica ettiği konuşmasında. "Zaferden sonra şekli hükümet cumhuriyet olacaktır..." demesidir.

1923 yazında cumhuriyet konusundan haberdar olanlardan biri Hasan Rıza Soyak'tı. Seçimlerin ardından İkinci Meclis göreve başlamış, Lozan Antlaşması imzalanmıştı. Bu sıralarda Gazi Paşa devletin şekli konusundaki düşüncelerini yakın çevresine açmaya başlamıştı. Bu isimlerden ilki, anayasa değişikliklerine ilişkin defterine yazdığı notları temize çekecek olan özel kalem müdürü Hasan Rıza Soyak'tı:

"O gitikten sonra kâğıtları okumaya başladım. Daha ilk satırda büyük bir heyecana kapıldım. Bunlar, o zaman mevcut olan 20 Ocak 1337 (1921) tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerini tadil mahiyetindeydi. Evvela 1. maddeye "Türkiye devletinin şekl-i hükümeti cumhuriyettir" cümlesi ilave olunmuştu..."Metni temize çekilikten sonra dönemin Adliye Bakanı Seyit Bey'e gönderir ve kendisinden görüş isterve konunun üçü arasında kalmasını rica eder. Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar* (İstanbul: Doğan Kardeş Yayınları, 1973).

2 Bu demeçin İstanbul gazetelerinde de yayınlanması ardından basında cumhuriyet odaklı bir tartışma başlayacak, cumhuriyet konulu haber, yorum ve başyazılar artacaktı. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, Halk Fırkası içindeki Mütehassıslar Encümeni tarafından hazırlanan anayasa değişiklikleri paketinin görüşülmesi için Fırka Divanını sevk edilmesini istemiştir. Fırka Divanı çalışmalara başlamış ve 13 Ekim'de, devletin adının "TürkiyeCumhuriyeti" olmasını kararlaştırmışı. İzleyen günlerde Mütehassıslar Encümeni ile Mustafa Kemal Paşa Ankara'daki İstasyon binasında sıksık toplanarak anayasa değişiklikleri üzerine çalışacaklardı. Bu encümenin üyeleri arasında Diyarbakır mebusu Ziya Gökalp de vardı.

3 28 Ekim akşamı Çankaya'ya dönerken rastladığı İsmet İnönü, Fethi Okyar, Kazım Özalp, Kemalettin Sami Paşa ve Halit Paşa'yı köşke yemeğe davet edecekti. Köşke gelindiğinde Rize Milletvekili Fuat Bey ile Afyon Karahisar Milletvekili Ruşen Eşref (Ünaydın) Bey görüşme için beklemekteydiler. 28 Ekim 1923 20.00 Pazar, Çankaya Köşkü'nde beraberce yemeğe geçilir. O meşhur cümle de bu yemekte söylenir.

4 "Masa başınageçtik. Evvela Teşkilat-ı Esasiye Kanunu metninni görüştük. Her madde üzerinde eskisi ile yenisi arasında mukayese yapıyorduk. Atatürk neticeyi dikte ediyordu. Ben yazıyordum. Bu suretle tamamlandıktan sonra bütün metni bir kere baştan aşağıya okudum. Atatürk dikkatle dinledi. Bittikten sonra bir az düşündü ve "hazırlık tamam" dedi. O gece köşkte misafiriydim. Odama çekildim. Ertesi sabah metni bir kez daha gözden geçirdik ve beraberce Meclis'e gittik. Oldu bitti."

Abdi İpekçi; *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor* (İstanbul: CemYayınevi, 1981) s.19.

5 Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi Birinci İçtima Senesi, Üçüncü Cild, İkinci İntihab Senesi, Kırk Üçüncü İçtima 29 Teşrin-i Evvel pazartesi s. 99 ve 108-109).

6 *Düstur*, 3. Tertip Cilt: 1, s. 196 *Ceride-i Resmiye*, 1-7 Şubat 1337 s. 1.

7 *Akşam* gazetesindeki haber:

"Cumhuriyet Şehrimizde Sabaha karşı 101 Top Endahtıyla İlan Edildi"

Cumhuriyet düngecenisf-i leyliden sonra kumandanlıktan Vilayete müstacel birer telgrafiyla bildirilmiş ve yüz bir pare top endahtı ile ilanı emredilmiştir. Bunun üzerine sabaha yakın evvela Selimiye'den, sonra şehrin muhtelif mahallerinden yüz bir pare top atılmağa başlanmıştır. Cumhuriyet'in böyle aniden gece yarısından sonra arıiyen ilanını ümit etmeyen ahali ne olduğunu anlamak için sokaklara fırlamışlarsa da haberi öğrendikten sonra sükûn içinde ve müsterihane avdet etmişlerdir. Bu gün bütün şehir bayraklarla donatılmaktadır."*Akşam* No: 1819 (31 Teşrin-i Evvel 1339/1923) s. 1 ikinci tabı.

İkdam gazetesindeki haber de şöyledir.

Cumhuriyet 101 Pare Topla Şehrimizde İlan Edildi."

Düngecenisf-i leyliden sonra saat üçteAnkara'dan gelen emr-i telgrafi üzerine Selimiye'den 101 pare top endahtı edilerek şekl-i cumhuriyet şehrimizde de ilan edilmiştir."

İkdam No:9546. (30 Ekim 1923/1339) s.1.

8 Meselâ daha birkaç gün önce 1. Ordu Kumandanlığı'na yükseltilen Kazım Karabekir Paşa Cumhuriyet'in ilan edildiği gün Trabzon'dadır. Cumhuriyet'in ilanı haberini 30 Ekim sabahı Bahriye Müfrezesi komutanından almıştı. Bunun üzerine hemen vilâyete gitmiş, durumdan henüz valinin de haberi olmadığını anlamıştı. Karabekir Paşa duygularını anılarında şöyle ifade edecekti: "Ben hem mebus hem de bir ordu kumandanı olduğum halde bana dahi kimse bir şey bildirmemişti. Bu vaziyet hakkı olarak halkı da orduyu da telâş ve endişeye düşürdü. Dahadün yüreklerine ferahlık verdiğim zatlar benden bu şeklin manasını soruyorlardı. Bu vaziyette tabii Cumhuriyet'in ilanını ertesi gün dahi kutlayamadık." *Kazım Karabekir Anlatıyor* [Yayına Hazırlayan Uğur Mumcul (İstanbul: Tekin Yayınları, 1990) s.109.

9 *Vakit* No:2097 (30 Teşrin-i Evvel 1339/1923) s.2.

10 Rauf Orbay; *Siyasi Hatıralarım* (İstanbul: Emre Yayınları, İstanbul, 1993) cilt:2, s. 134-135. Rauf Bey *Tevhid-i Efkâr* muhabirine verdiği demeçte de Gazi Paşa ile aralarında bir fark ya da ihtilaf olmadığının altını çizecektir. "Rauf Bey bazı dedikodular için ne diyor?" *Tevhid-i Efkâr* No:844-3872, (31 Teşrin-i Sani 1923/1339) s.2.

11 Heyet-i Vekile reisi Rauf (Orbay) Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın uyarısı ile İsmet Paşa'ya Lozan'daki başarısını gönülsüzce kutlayan bir telgrafı çekmişti. Üstelik Lozan Anlaşması konusundaki başarıyı kutlama telgrafına, kendisinin imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin önemi hatırlatarak başlamıştı. Telgrafı çekmişti, ancak İsmet Paşa'nın karşılama törenine katılmak istemiyordu. İsmet Paşa'nın Ankara'ya geleceği sırada Rauf Bey, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa ile birlikte Çankaya'da Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret ederek Lozan'dan dönen İsmet Paşa'yı karşılamak istemediğini, Sivas'a, seçim bölgesine doğru seyahate çıkmak istediğini söylemişti. Mustafa Kemal Paşa'nın cevabı kısave netti. Heyet-i Vekile reisliğinden istifaettiği takdirde seyahate gidebileceğini söylemişti. Rauf Bey hemen istifa etti.

12 23 Nisan 1920'de açılan TBMM. meclis üstünlüğüne dayanan ve konvansiyon sistemi olarakadlandırılan bir sistemdi. Meclisaçılıştan iki gün sonra, 25 Nisan 1920'de Mustafa Kemal Paşa ve 7 arkadaşını yürütmekomitesi olarak seçmişti. 2 Mayıs'ta kabul edilen "3" sayılı BMM İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun" ile "icra vekilleri heyeti" adı verilen 11 kişilik hükümetnıüyeleri ayrıayrıve meclis tarafındanseçilecekti. Heyet-i Vekile reisinin çalışmaarkadaşlarını, kendi vekillerini seçme hakkı yoktu. Meclis istediği üyeyi istediği vekilliğeseçebiliyordu. Bu sisteminyaratığı güçlüğü açmak kısmen de olsa aşmak için 4 Ekim1920'de yapılan bir değişiklikile meclis başkanına, Meclis'evekil isminitönermehakkı verildi. Buna göre icra vekilleri TBMM Reisinin Meclis üyeleri arasından göstereceği adaylar arasından mutlaka çoğunluk ile seçilecekti. Bu göreli olarak uyumlu bir hükümet kurulmasını kolaylaştırmıştı. Ancak 1921 Anayasası sonrasındakonu tekrar ele alınmış ve eskisusle dönülmüştü. Yani vekillerin seçimi yine tek tek ve Meclis tarafındanyapılacaktı.

13 Teşkilatı EsasiyeKanunu'nun bazı mevaddının tavzihan tadiline dair layiha-i kanuniyenin kabulü münasebetiyle reisicumhurun derhal intihabı hakkındaheyet-i umumiyekararı *Ulûm* 3. Tertip Cilt 5 s. 399 (159).

14 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi* Birinci İçtima Senesi, Üçüncü Cild, İkinci İntihab Senesi, Kırk Üçüncü İçtima 29 Teşrin-i Evvel pazartesi s.119.

15 *Hâkimiyet-i Milliye* bu olayı da sekiz sütuna manşetten verir.

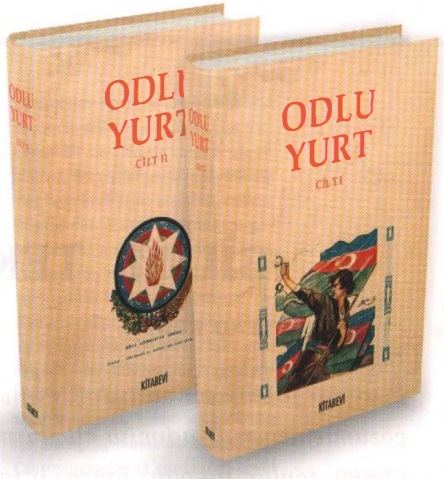
"Dün reisicumhur hazretleri başvekil ve vekillerin listesini Büyük Millet Meclisine arz eylediler. Meclis, hükümet listesini 166 rey ile müttefikan tasvipeyledi."

"Gazi Paşa ile İsmet Paşa hazretlerinin memlekete ifadeettikleri ınanalar herkesçe malumdur. İstihlâs inücadelerinizin büyük kahramanlarıolan bu iki zatın birisinin devlet riyasetine, diğerinin hükümet riyaseline geçmeleri yalnız başına bütün memleket ve millet için bir berat-ı ümit venecaktır."

ODLU YURT

Hazırlayan: A. ERGUN ÇINAR

16. yüzyıldan başlayarak Rusya esaretine girmeye başlayan Türk Dünyası 1905 yılında Rus çarlığını ilan etmek zorunda kaldığı meşrutiyeti ve meşrutiyetin getirdiği hürriyet ortamını iyi kullandı. 1905'i takip eden yıllarda Füyuzat, Hayat vb. çok sayıda yayın organına kavuşarak gazetecilik tecrübesi kazanan, imkanlar ölçüsünde siyasi hayata karışan ve kendilerine ait eğitim kurumlarını tesis gayretine girişen Rusya Türkleri, Rus devrimini takip eden ilk yıllarda da faildiler. 1922'den başlayarak Rusya esaretine tekrar düşen Türk halklarının bu seçkin temsilcilerinden canlarını kurtarabilenler başta Türkiye olmak üzere bazı Avrupa ülkelerine yerleştiler ve gittikleri ülkelerde yayınlar yaptılar. *ODLU YURT dergisi ise Mehmet Emin Resulzâde*'nin İstanbul'da çıkardığı dergidir.

Cilt I : 742 Sayfa • ISBN 978-605-4907-26-7
Cilt II: 658 Sayfa • ISBN 978-605-4907-27-4

Yassıada Zabıtları - XI

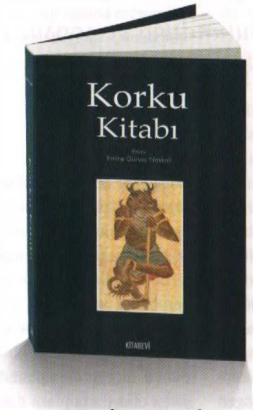
Zimmet Davası - Vinylex Davası - İpar Davası - Döviz Davası - Değirmen Davası - Arsa Davası

Hazırlayan: Emine Gürsoy Naskali

Bu cilttre yer alan Yassıada zabıtları, mali konular üzerine kurgulanmış davalardır. Bu davalar, Demokrat Parti iktidarı mensuplarını mali konularda yolsuzlukla suçlamak, küçük düşürmek amacıyla düzenlenmiştir. Darbe sonrasında tüm kamu kuruluşlarına adamlar gönderilerek defterler hesaplar tetkik edilmiş, on binlerce mektup ve evrak incelemiştir. Ayrıca, Demokrat Parti milletvekillerinin evleri dip bucak aranmış, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun, mesela, evinde yapılan arama sırasında döşemeler süngülerle didik didik edilmiştir.

Ve sonunda DP iktidarının 10 yılının icraatını mahkum etmek üzere bula bula bu iddialar üzerinden bu b'ırlaç dava kurgulanabilmişti. Darbenin "haklı" gerekçelerle yapıldığını göstermek gayretiyle darbe mahkemesinden mali davaların da mutlaka mahkumiyetle neticelenmesi istenmişti. Darbecilerin 27 Mayıs'ta basına servis ettiği "uçaklar dolusu altın kaçırma", "yüklü banka hesapları" sadece gazete manşetlerinde kalmıştı. Bütün zorlamalara rağmen bu manşetlerden bir dava inşa edememişlerdi.

774Sayfa • ISBN 978-605-4907-35-9

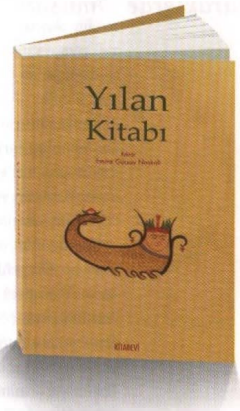
Korku Kitabı

Editör: Emine Gürsoy Naskali

Korku Kitabı, kültürümüzde korku ile ilgili birikimin kayda geçirilmesini amaçlamıştır. İlk yazılı kayıtlarda korku anlamına gelen kelimeler incelenmiştir. İnsanları ürküren hayvanların isimlerini telaffuz etmemek de bir korku ve tedbir alametidir. Kültürümüzde korkulan hayvanlara verilen bir hayli takma isim vardır.

Kök salmış korkuları masallarda resbir ediyoruz. Klasik edebiyat ve modern dönem romanları da elbette korkulara değiniyor. Çünkü korku yaşamın çok gerçek bir parçasıdır. Kitabın Korku Hikayeleri bölümünde genç insanların içten gelen ifadelerle korku anlarını anlattıkları 800'e yakın anı yer alıyor. Ölümden, daha doğrusu yakınlarını kaybetmekten, kazalardan, köpeklerden, üç harflilerden, mahcub olmaktan ve daha bir çok sebeple korkularımız var. Korkuları unsurlar ve korkunun kaynağını bertaraf etmek için neler yapıldığı bahisleri halk kültürünün gelişmiş bir alanına giriyor.

678 Sayfa • ISBN 978-605-4907-24-2

Yılan Kitabı

Editör: Emine Gürsoy Naskali

Yılan Kitabı, kültürümüzde yılan, ejderha, şahmaran, evren ile ilgili birikimin bir araya getirilerek kayda geçirilmesini amaçlamıştır.

Yakındoğu kültüründe yılan ölüm ile yaşam arasındaki sınırı temsil eder. Bünyesinde tezatları barındırır. Yer altında yaşadığı için ölüm ile ilişkilidir. Şaman davuluna yılan resmedilmiştir, şamanın kıyafetinde yılanı temsil eden saçaklar sarkar. Uğursuz addedilir ama her bahar kabuk değiştirdiği için bereketi temsil eder. Tıbbın, cezacılığın sembolüdür. Hikayelerde, destanlarda, divan edebiyatında ve modern edebiyatta güçlü bir motiftir.

558 Sayfa • ISBN 978-605-4907-36-6

Çatalçeşme Sokak No: 46/ A Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0 212 511 21 43 - 0 212 512 43 28 Fax: 0212 513 77 26
www.kitabevi.com.tr
KİTABEVİ

BİLİM, TEKNOLOJİ VE TOPLUM-I

BENO KURYEL

İnsanlar toplumsal varlıklardır. Bu çıkış noktası bilgikuramsal olarak çözümlemenin ilk adımını oluşturmasına rağmen tek başına açıklayıcı değildir. Çünkü, toplumsal olan sadece insanlar değildir, aynı zamanda, onların yaratmış olduğu dünyalar, düşündükleri fikirler ve kullandıkları artefektler de toplumsaldır. Tüm bunlar, hepimizin içinde bulunduğu ve sonsuz karşılıklı etkileşimle bezenmiş toplumsal örgüyü oluşturur. Örgünün önemli bir özelliği evrilen ve dinamik karakterde olmasıdır.

GEREKÇE

Bu çalışmanın amacı, bugünden bilim ve teknoloji tarihini yeniden okuyarak, toplumsal evrim dinamiklerinde nasıl süreçler yaşandığını, kültürel, ideolojik, ekonomik ve siyasi boyutlarla bugünün nasıl kurulduğunu ve tüm bu bileşenlerle öğretim süreçlerinin çizgisel olmayan devingen bütünlüğünü çözümlemeye ve irdelemeye tabi tutmaktır.

Bilim, yaşantımızın her yönünü kuşatan teknolojik çıktıları ve ideolojik boyutlarıyla, aynı zamanda bireyi bu genel çerçevenin yeniden üretilmesini sağlayacak donanımla yetiştirmek üzere örgütlenmiş karmaşık öğretim sistemleriyle dev bir kültürel yapıdır. Bilim ve teknoloji kültürü/kültürleri, gündelik yaşamın ilişkileri içinde ve merkezindeki kavranış biçimleri, geleneksel bir dünya görüşüne tekabül eder. Daha dar anlamda, ancak tam anlamına işaret ederek, rahatlıkla denebilir ki, bu durum bilimin geleneksel ideolojisini gösterir. Bu dünya görüşü, bu ideoloji, fizik, doğa ve tıp bilimlerinin rakipsizliği ve fizikçilerin, kimyacıların ve biyologların deneyimleri ve başarıları sonucunda sağlam bir zemine oturmuştur.

Amaç, bu zeminde yükselen paradigmayı çözümleme çabasıdır. Bilim ve teknolojiyle ilgili, meraklarımızı biraz açmaktır. Bu konudaki dergilerde genellikle teknik gelişmeleri, yenilikleri ve bilimde atılan adımları olgusal düzeyde ve enformatik bir içerikle bulabiliriz. Bu sonuçlara, dünya ölçeğinde eşitsiz bir erişim şansı olsa da bunlara duyulan hayranlık genel düzeyde bir ideolojiyi barındırır. Akademya düzeyinde de paradigmanın eleştirisine çok az oranda rastlanabilmektedir. Bireyin, içinde yaşamını sürdürdüğü, hedeflerini ona göre tasarladığı, sosyal konum kazandığı ve geçimini sağladığı paradigmaya eleştirel bakması zordur. Sonuçlara odaklı bir malumat (bilgi değil) edinme kültürünün içinde bireyin kendisi, bilim ve teknoloji ağının bir parçası haline gelir. Başka bir deyişle, birey şeyleşir (*reification, reified*). Bugünkü egemen paradigma olan pozitivizmin yukarıda da ifade ettiğim gibi, bilimi salt doğa bilimlerine indirgemesi ve teknolojiyi bilim olarak pazarlaması bir kültürün inşası içinde gerçekleşir. Bu da, bilimin nesnelliği yanılmasına denk gelir. Birey, bilimin tarihsel, toplumsal, felsefi, kültürel, sosyolojik, antropolojik ve siyasi boyutlarını şeyleşmiş olması itibarı ile görmez. Bu yabancılaşmada nesnellik yanılsaması, saydığım evrimsel bileşenlerin farkındalığını tümüyle karanlıkta bırakır.

Buna karşın bilimin, sosyolojik, antropolojik ve felsefi boyutlarla ele alınması, bilim ve teknolojinin toplumsal ilişkiler ve toplumsal olarak yapılanmış süreçler biçiminde görülmesi, tarihsel evrim adımları olarak bilim ve teknolojiyi çözümleyebilmemizi, yorumlayabilmemizi ve anlayabilmemizi sağlar. Bilimsel araştırmaların ve içinde yer aldıkları akademya ve benzeri kurumlarda örgütlenme şekilleri kaçınılmaz olarak indirgemecidir. Evet, bir araştırmanın yapılabilmesi, hem enlemesine çizilmiş sınırlara hem de derinlemesine yoğunlaşmış incelemelere ihtiyaç duyar. Böyle bir indirgeme lokal değerdedir ve son derece anlaşılır bir durumdur. Bu, ne kadar anlaşılır bir gelişme ise de bilimi izah eden tek yaklaşım değildir. İşte, bilimin tarihini bu indirgemeci bakış açısıyla ve sadece çıktıları ve teknolojik ürünleriyle açıklamak, aslında çizgisel olmayan bir ilişkiler ağının evrimi olan bilim ve teknoloji karşısında bireyi, bu ağın bir düğümü olarak şeyleştirir.

Bilim, teknoloji ve toplum yaklaşımı, bilim ve teknolojinin tarihsel araştırılmasındaki olası en zengin penceresidir. Bununla birlikte bu yaklaşımı, geleneksel düşünme yollarına, deneyim ve açıklamalarına karşın bir tartışma ve eleştirel ortam oluşturduğu için tehdit olarak görenler de vardır. Hâlbuki sözünü ettiğim ve önermekte olduğum yaklaşımın böyle bir gayesi yoktur ve de olamaz. Çünkü amaç, eleştirel düşüncenin içinden bilime bakarak bilimin tarihini ve diğer yönleri olan felsefi ve sosyolojik boyutlarını, ekonomik ve siyasi etkileşimler bütünlüğünde bir araştırma alanı sunmaktır. Bilim, giderek alanlara ve alt alanlara ayrılmayı sürdürdüğü için, bu süreçteki şeyleşme olgusuna karşın bir özgürlük talebini kapsamaktadır. Bilim tarihine, tarihe indirgenmemiş bir yeniden okumayla özgürlük kazandırmaya çalışmaktır. Bilim ve teknolojiyi incelemek için, naif realizmden, naif relativizmden kaçınmak ve "bilim savaşları" gibi uç önyargılardan uzak kalmak gibi birtakım adımlar önerebilmektir (Bauchspies, 2006). Bilim savaşları, fizik ve doğa bilim insanlarını, bilim ve teknolojiyi açıklamak, kuramsallaştırmak ve eleştirel bakış açıları geliştirmek için uğraş veren sosyal bilim araştırmacılarına karşı durmaya ve rekabete teşvik eder. Bilimin nesnelliği tezinde saklı yanılsamanın ideolojik bir yansımasını bu süreçte gözlemek olasıdır. Bu yanılsamayı savunanlar, bilimin toplumsal boyutlarının incelenmesini bilime karşıt gibi gösterme kültürleri de oldukça bilinen paradigmatik bir davranıştır.

Bu çalışmada, sözünü ettiğim karşıtlıkların ve bir nevi kavganın ayrıntılarına ve teknik veçhelerine girmeyeceğim. Ancak, anekdotlar şeklinde tarihin sahnesine çıkan bazı ilginç olayları da ele almaya çalışacağım. Bilim, toplumsal ve kurumsal bir kültür olmasının yanında, insani bir edimdir. Bu edim toplumsal olanı temsil etse de bireyler arasında cereyan eden temsili birçok olay da yaşanagelmiştir bilim tarihinde. Bunlara, özellikle ideoloji analizlerinde yer vermek ilginç olacaktır. Bununla birlikte ilginç bir olgu da, özellikle doğa bilimleri içinde çok disiplinli ve/veya disiplinler arası araştırma örgütlenmelerini önerenler, bilimin toplumsallığına pek yanaşmadıklarını ve bunu bilimin dışında bir araştırma faaliyeti olarak değerlendirdikleri sıradan yaklaşımlar olduğunu söylemekte yarar vardır. Buradan çıkacak, bilhassa tababet ve çevre konularında, anekdotlar da olacaktır. Bir de belirtmek gerekir ki, disiplinler arası araştırma ve çalışmaların zenginliği, özgürlüğü ve tarihsel/felsefi derinliği tam da doğa bilimleriyle toplumsal bilimler arasında kurulan ve kurulabilecek köprülerden geçebilecektir. İnsanlar toplumsal varlıklardır. Bu çıkış noktası bilgikuramsal olarak çözümlemenin ilk adımını oluşturmasına rağmen tek başına açıklayıcı değildir. Çünkü, toplumsal olan sadece insanlar değildir, aynı zamanda, onların yaratmış olduğu dünyalar, düşündükleri fikirler ve kullandıkları artefektler de toplumsaldır (Bauchspies, 2006). Tüm bunlar, hepimizin içinde bulunduğu ve sonsuz karşılıklı etkileşimle bezenmiş toplumsal örgüyü oluşturur. Örgünün önemli bir özelliği evrilen ve dinamik karakterde olmasıdır.

PARADİGMATİK DİRENÇLER

Thomas Kuhn'un dediği gibi, düşüncenin belirli bir paradigma içinde yoğrulduğunu anlamak, varlığını o paradigmanın içinde sürdürenler için kolay değildir (Kuhn, 1993). *Structure*, araçsal aklın eleştirisidir temelde. Araçsal akıl ve buna dayanan yaşam tarzı, kendine uygun olarak kurduğu "okul" süreçlerinde tekniği ve düşünceyi, yöntemin gölgesinde bırakır. Kuhn, *Structure* ile o günün bilim tarihi anlayışının bu yöntemlerin tarihine dayandırıldığını göstererek bir çizgi üzerinde yol alan tekniklerin tedricen bir "ilerleme" olarak öne çıkaran yaklaşımları eleştirmiştir. Böylece, bilim tarihi, bir kültür olarak bilimin, hem özgül bir bilgi olarak kendisinde hem de yaratıldığı insan düşüncesinin evriminde yazılabileceğini göstermiştir. Bilimin, matematiğin ve teknolojinin özgüllüğünü bir bütün olarak felsefenin özgürlüğünde ve tarihsel evrimin çizgisel olmayan örgüsünde araştırabilmek, tartışabilmek ve paylaşabilmek için ekonomi, siyaset ve kültür gibi toplumsal dinamikleri de katarak ele almalıyız. Bu çözümlemelerle, bilimin ideolojik kuruluşunu açıklayabiliriz. Düşüncenin içinde yoğrulduğu paradigmanın anlaşılmasındaki güçlük için "paradigmatik direnç" metaforunu önermek istiyorum. Çünkü, paradigma bir ilişkiler örgüsüdür ve onu muhafaza etmek belirli bir zihniyete tekabül eder. Böylece, toplumsal anlayışın kabul gördüğü değerler olarak tezahür eden bu "bilme biçimleri" birer direnç biçiminde ifade edilebilir. Çalışmanın gelecek yazılarında özgül örneklerle analiz edilecek paradigma süreçlerindeki direnç olgusunu basit iki örnekle aydınlatabiliriz:

BİLİM, SANAYİ VE ÇEVRE

Bu üç sözcük, çok söylenen ve tartışılan kavramlardır. Ancak dikkat edilirse üçü de birbirinden ayrı, bir bakıma birbirlerinden yalıtılmış olarak kullanılır. Her birine kendi içinde önem verilir. Fakat, üçünün karşılıklı etkileşen bağlantıları göz önüne pek alınmaz. Bilim, sanayi ve çevre kendi içlerinde bir bütün olmalarına rağmen üçünün etkileştiği başka bir bütünü de göz önüne almalıyız. Bir benzetme yaparsak bu olgular, birbirleriyle kesişen üç çember gibidir. Eğer çemberler birer küme ise, birbirleriyle kesişen bu üç çember evrensel bir küme içinde yer alır. Bugün, hüküm süren anlayışlar bu bütüne fazla önem vermez. Bilim, sanayi ve çevrenin ilişkili olmasına belirli bir özen gösterilir yalnızca. İlişkili olması önemlidir. Ancak, yeterli değildir. Çünkü bu üç alanın temsilcilerini bir araya getiren, örneğin, üniversite-sanayi işbirliği, çevre-sanayi ilişkileri gibi ortamlar gerekli olmalarına rağmen yetersizdir. Neden yetersizdir? Bunun yanıtı, zihniyetle ilgilidir. Dünyaya bakış tarzına, paradigmaya, ideolojiye işaret eder. Daha açık söylersek, yaşam ve düşünce tarzlarımızla ilgilidir. Buna kısaca paradigma diyelim, Sözünü ettiğim tarz ya da paradigma, kümelerin kesişmediğine kabul eder. Böylece, kurulan ilişkilerde belirli bir yapaylık vardır. Çok söylenir ancak pek bir ürün ortaya çıkmaz.

Bugünkü bakış açısının kendi içinde anlaşılır tarafları da vardır. Çözümlemeyi bu yönüyle de ele almakta yarar var. Sanayici kendi işinde gündelik temelde çözmesi gereken birçok sorunla iç içedir. Üretim için altyapının, hammaddenin, enerjinin karşılanması, üretim kayıplarının azaltılması, pazarlama, sermaye planlaması gibi yaşamsal bileşenlerle baş etmeye çalışır. Akademisyen, bir taraftan araştırma çalışmalarıyla cebelleşirken diğer yandan öğretim koşullarının sağlanması çabası içinde olur. Çevreye zihnini yoran, demokratik ve hayatı talepleri dile getirenler de kendi içlerinde tutarlı teye müracaat eder. Bunda şaşılacak bir şey yoktur. Bilim insanı kuramsal çözümlemelerle haklı sonuçlar elde ederken bunların yaşama geçirilmesi için sanayide uygun koşulların oluşması gereklidir. Çevre sorumluluğu gerek bilim içinden gerekse sanayi içinden ve aynı zamanda bu iki ortamın dışından da yükselebilir. Farklı bakış açılarını ve yaklaşımları içerebilir. Çevre zarar gördüğü zaman değil, zarar görebilecek düşüncesiyle bir araya gelinmesi kaçınılmazdır. Fakat bugün yukarıda da belirttiğim gibi kümelerin kesişmediği düşünülünce bu üç önemli bileşen birbirine yabancılaşmaktadır.

Bu yaşam biçiminde veya toplumsal oluşumda eğitimin teknolojiye indirgenmesi için bir önkoşul söz konusudur. O da, bilimin teknolojiye indirgenmiş olmasıdır. Buna göre yaşam, indirgenen koşullarca veri olarak kabul edilir. Sorgulanmaz. Yanılsama ve giderek teknolojiyle özdeş addedilen bilgiye yabancılaşma, farkındalığı köreltir. Teknolojinin tartışılmaz katkıları açık ve net ifade edilirken, olası sakınca ve zararları pek gündeme gelmez. Örneğin, bazı sorular sorulabilir ve günlük uygulamalar sorgulanabilir. Neden teknolojiyi kullanırız? Kullanım için uygun olan nedir? Nasıl kullanılmakta ve nasıl kullanabilmelidir?

Amaç, eleştirel düşüncenin içinden bilime bakarak bilimin tarihini ve diğer yönleri olan felsefi ve sosyolojik boyutlarını, ekonomik ve siyasi etkileşimler bütünlüğünde bir araştırma alanı sunmaktır. Bilim, giderek alanlara ve alt alanlara ayrılmayı sürdürdüğü için, bu süreçteki şeyleşme olgusuna karşın bir özgürlük talebini kapsamaktadır. Bilim tarihine, tarihe indirgenmemiş bir yeniden okumayla özgürlük kazandırmaya çalışmaktır.

bir sorumlulukla uğraş verirler. Bu üç küme zaman zaman karşıt gibi görünse de birbirlerine rağmen var olamazlar. Karşılıklı etkileşimleri içinde bağlantıları vardır. Bu bağlantılar, çeşitli çelişmeler ve çakışmalar içerebilir. İçinde yaşadığımız paradigma bunların bir araya gelişlerini "göstermelik sahnesinde" sergilenen bir oyuna benzetmektedir.

Bugünkü paradigmada bilim kurumu genellikle içe kapalıdır. Kuramsal olana yakınlığıyla "ben bilirimci" bir tavır sergiler. Bilimsel çalışmanın içinden gelen bir yanılsama ile bilimin nesnel olduğunu öne sürer. Hâlbuki bilim kurum olarak toplumsaldır ve bir kültür içinde gelişir. Dolayısıyla, toplumsal devinimin ve siyasi gelişmelerin dışında kalması olanaksızdır. Bilimi laboratuarlarda yapılan bir araştırma ve etkinliğe indirgemek mümkün değildir. Sanayici de doğrudan pratik içinde olduğundan bilimden gelen kuramsal önerilere direnç gösterir. Doğal olarak ancak bir gereksinme ve zorunluluk kapıyı çalınca üniversi-

TEKNOLOJİYE İNDİRGENME...

Teknolojiye indirgenme ifadesi bizi hemen teknoloji hakkında olumsuz bir düşünceye itmesin. Teknolojinin "nimetleri" hepimizin malumudur. Artısı ve eksisiyle her gün aramızda. Ancak, yazımızın konusu bu sahne değil. İndirgenme, kendi içinde belirli dar kalıpları içermesi ve dünyaya sabit bir açıdan bakmasıyla bir yaşam biçimine işaret eder. Teknolojiyi okullaşma süreçlerine ne kadar katarsak, kullanırsak değil, eğitimin olumlu bir yolda olduğu izlenimi hâkimdir günlük yaşantımızda. Bilgisayarlarla donatılmış laboratuarlar, dersliklerde yer alan televizyon, tepegöz gibi aygıtlar okulun *"ileri"* gittiğine ilişkin verilerdir bugün için. Ayrıca, etkin bir reklam numunesidir de. Bu aygıt ve araçların okullarımızda bulunmasının hiçbir olumsuz tarafı yok. Ancak, yalnızca bulunmasının bile önemli bir ilerlemeye tekabül ettiğine ilişkin bir yanılsama da oldukça geçerli.

Teknoloji kullanımın psikolojik yarar ve sakıncaları nedir? Hangi teknoloji, hangi koşullarda daha etkindir? Teknoloji, öğrencilerde nasıl bir istek ve güdülenme yaratır? Teknoloji kullanımında gelecek için nasıl tasarımlar yapılabilir? Maliyet ile yararları arasında bir uzlaşı noktasına nasıl varılabilir? Bu sorular ve sorgular üzerinden sıkça yapılan ve süreklilik kazanan çalışmalar çok azdır. Yaygın yayın ve propaganda ile yaratılan teknoloji fetişizmi, teknolojinin sorgulanmasını engeller. Teknoloji zaten iyi bir şeydir, doğrudur ve kullanmalıyız. Teknolojiyi kullanmayalım diyen herhalde kimse çıkmaz. Ancak, sorgusuz sualsiz ne derece verimli olabilir?

Teknolojinin, eğitimde inanılmaz katkılar yapan iki bileşeni bilgisayar ve internettir. Ancak, kullanımın verimsiz ve bilgisiz planlanmasından ortaya çıkan tam ters etkiler de mevcuttur. Bilgisayar ve internet, biri bilgiyi tasarlayıp kullanan bir ortam diğeri ise engin bir kaynaktır. Ancak, kaynak ve

tasarım sadece malumat toplamak ve betimsel düzeyde kullanmak için hedeflenirse, kuramsal bilgi yapılanması onarılmaz yaralar alır. Bir ödev veya projeyi internetten olduğu gibi kopyalayarak bilgisayara aktaran ve yazı teknikleriyle süsleyen sayısız örnek vardır. Bunu denetlemek çok zordur. Fakat teknolojiden uzak kalmamak adına bilginin savrulup gitmesine göz yummak neredeyse bir gelenek haline gelmiştir.

Bilgiyi betimsel düzeyden kuramsal düzeye çıkarmak için özel teknolojik tekniklere pek gerek yoktur. Düşünsel üretimin, kâğıt kalem ortamından başlayan bir coşkusu vardır. İnsanın kendisiyle baş başa kaldığı, zihinsel süreçlerine dalıp yaratıcılığını kullandığı, ürettiğini anlatabildiği ve paylaşabildiği ve kendisine yabancılaşmamayı sezebildiği anları unutmamakta yarar vardır. Coşkuyu ve bilgiyi gelişen ortamlarda kullanmak, derinleştirmek, sınamak ve geri bildirimler sağlamak teknolojinin yardımıyla olasıdır. Teknoloji, kâğıt kalemin yerine geçemez. Teknoloji, kâğıt kalemden yola çıkan zihinsel yetilerin alanını genişletir. Eğer teknoloji bireyin yerine geçerse, bireyin doğal yetilerine yabancılaşması kaçınılmazdır. O zaman teknoloji fetişizminin, yaratıcılığın yerine geçtiği haylaz bir arenada buluruz kendimizi...

MATEMATİKLE İLGİLİ EFSANELER...

Matematik kaygısının temel taşlarından birisi, matematiğin insanın dışında olduğu varsayımıdır. İnsanı kendi matematiksel yeteneklerine yabancılaştıran bu duvarın yerleşik ve sağlam efsaneleri şöyle sıralanabilir: Matematik soyut ve insan bedeninin dışındadır. Matematiğin nesnel bir varlığı vardır. Bu evrene ve olası tüm evrenlerin yapısını oluşturur. İnsandan ve olası tüm diğer varlıklardan bağımsızdır ve onları aşkındır. İnsana ait matematik, soyut ve aşkın matematiğin yalnızca bir bölümüdür. Böylece matematiksel kanıt, evrenin aşkın hakikatlerinin keşfedilmesine imkân verir. Matematik, fiziksel evrenin bir parçasıdır ve ona rasyonel bir yapı sağlar. Çiçeklerde Fibonacci serileri, salyangozlarda logaritmik sarmallar, sıradağlarda fraktaller, hareketli futbol topunda paraboller ve yıldızların, gezegenlerin ve baloncuklarda "pi" sayısı vardır. Matematik, mantığı bile karakterize eder ve böylelikle aklın kendisini yapılandırır. Matematiği öğrenmek, dolayısıyla doğanın dilini öğrenmektir, Bu dil, öyle bir düşüncedir ki, evrendeki ileri bir zekâya sahip herhangi bir varlık tarafından paylaşılabilir olmalıdır. Matematik beden dışında ve akıl da bir matematiksel mantık biçimi olduğuna göre, aklın kendisi de beden dışındadır. Böylece, bu yoldan gidilirse, bilgisayar gibi makineler ilke olarak düşünebilir. Bu ideolojik yapı taşları o kadar yerleşik ki, matematiğin yalnızca bir yöntemler yığınına indirgenmiş olması çok az insanı rahatsız etmektedir. Şikâyet, daha çok *başan* endekslidir ve daha çok problem çözmeye dayanan *yöntemsel* bir indirgemecilik içinde boşuna çare aramaya yöneliktir.

POZİTİVİZM VE BİLİMCİLİK

Bugün egemen olan bilim anlayışı tarafından ifade edilen dünya görüşünün temel görüntülerinden birisi, altını çizerek tanımladığı "olgu (*fact*)"dur. Hüküm süren pozitivist kavrayış, olguların yalıtılmış olarak ve anlamsal bağlamlarından ve ilişkilerinden ayrılarak ele alınabileceği görüşüne dayanır. Bilimin bu ideoloji ya da felsefi yaklaşımı, "bilimcilik" olarak bilinir. Bu ortodoks yaklaşımda, olgular bir tarafta değerler diğer taraftadır. Ancak, bugün bilim felsefesi konusunda yapılan araştırma ve incelemelerde yeni bir yaklaşım önerilmektedir. Olgular, kuram yüklüdür. Kuramlar da değer yüklüdür. Değerler ise, dünya görüşlerinin öğeleri olarak ideolojiler tarafından oluşturulur. Dünya görüşleri, bilme yollarına, bilgikuramlarına (epistemolojilere) sahiptir ve çağdaş bilimin bilgikuramının içinde, değerlerin olguların öğeleri olarak ele alınması engellenmektedir, Görüldüğü gibi bu da bir ideolojidir ve bilimin tarafsız olmadığını açıkça vurgulamaktadır. Fakat çağdaş bilim paradigmasında, bilim değerlerden soyutlanarak onun tarafsız olduğu düşüncesi ciddi bir şekilde savunulmaktadır.

Olgular bir tarafta, değerler diğer tarafta olamaz. Değerler, bilim olarak ifade edilen her şeyde içkindir. Mevcut pozitivist paradigmada değersel temellere inilmesinin, bilimi siyasete çekmek olarak ifade edilir. Yine açıkça görülmektedir ki, pozitivizm bilimi siyasete karıştırmayarak düpedüz siyaset yapmaktadır. Aynı zamanda pozitivizmin kendisi bilimi, anlaşmazlıkları uzlaştıran ve olası en iyi çözümleri üreten toplumun temeli, yol göstericisi ve modeli olarak sunar. Tüm dünya bugünkü güncel bakış açısıyla bu "bilimci" yaklaşıma destek vermektedir.

Bilim, bilgiyi üretir. Bilgiyi kuramsal çerçeveye oturtmaya çalışır. Bilgiler arasındaki ilişkileri açımlamaya gayret eder. Ancak, kesinlikle bilgiyi sorgulamaz. Bilgiyi, felsefe sorgular. Bilimci paradigmanın son üç yüz yıl içinde gösterdiği gelişme sonucu toplumda köklü olarak kurumsallaşmıştır. Bilim ile felsefe arasındaki bütünlüğü yapay olarak bölmüştür. Bilimi, felsefeden kesinlikle ayırmıştır. Bu bakımdan, bilim ile felsefe arasındaki bağlantının önemi üzerinde durmamızda yarar vardır.

BİLİM FELSEFE KÖPRÜSÜNÜN ÖNEMİ

Bilim, genel olarak neredeyse herkesin, yargılamadan ve sorgulamadan üstünlüğünü kabul ettiği bir olgu. Peki, nedir bu üstünlük, neden ve neye göre üstünlük? Böylesine bir üstünlüğü tanımlamak olası mıdır? Haklı olduğumuzu kanıtlamak için hemen bilimin arkasına sığınmamızın koşulları nedir? Böyle bir ideoloji yapılanmasının, tarihsel süreç boyunca toplumsal oluşumların eğitsel, ekonomik, siyasal, kültürel ve geleneksel yaşam etmenleriyle ilişkileri ne olmuştur? Bilimsel çalışmaların etik yanı var mıdır? Sayısız sorularla sürdürebileceğimiz bu tartışma, bilim felsefesinin kendisidir. Yani, bilimin felsefeden koparılamayacağının göstergeleridir. Özellikle son üç yüz yıl içinde bilimi, felsefeden ayırarak ona

yapay bir üstünlük sağlayan koşulları tartışmak gerekmez mi?

Örneğin, atom fiziği araştırmaları atom bombasına neden olmamış mıdır? Evet. Atom kuramının ayrıntılı bir açıklanmasını, 1940'ların başlarında atom enerjisinin bir bomba olarak üretilebileceğinin görülmesini, Einstein'ın korku içinde Roosevelt'e o ünlü mektubunu yazmasını, Manhattan Projesi ve "başarısını" ve de giderek Hiroşima ve Nagasaki'de atom bombasının patlamasını bilim tarihinin ve onun yakından bağlı olduğu siyasal kararların dışında görebilir miyiz? Ya da, küresel bir dizi çevresel koşulun tehdit ettiği dünyamızda, sayısız belge ile kanıtlanmış bu tehlike çanlarına karşı duyarsız kalabilir miyiz? Gelecek kuşaklar için de bir tehdit oluşturan bu gelişmeleri ve buna benzer nicelerini görmezden gelebilir miyiz?

Bilimi tarihsiz kılarak her bir alanı kendi sınırları içine hapseden, bir bütünlük bağlamında ele almayan bugünün belirleyici anlayışını irdelemek zorundayız. Bu irdelemede farklı yaklaşımlar olabileceği gibi, çelişen düşünceler de olabilir. Bu son derece anlaşılır bir şeydir ve doğaldır. Ancak, bilimi yalnızca kendi içinde değerlendirmek, sanılandan çok daha büyük sıkıntılar yaratmaktadır. Bu bakımdan bir tartışma ortamı yaratmak çok verimli bir adımdır. Gerek ortaöğretimde gerekse üniversitelerde bu konuya verilen önem oldukça cılızdır. Yapılan araştırmalar, yalnızca bilim felsefesi anabilim dalları içinde kalmakta, bu alanın kendi özelinde önemli katkılar ortaya çıkmasına rağmen, diğer bilim dallarıyla paylaşılmadığı için sadece bir akademik değer olarak kalmaktadır. Üstelik bilim felsefesi dergilerinde sayfaların çoğu, özellikle disiplinlerin en şaşırtıcısı olan fiziğe ait bilimsel kuramların bilmecelerini ve kusurlarını incelemeye ayrılagelmiştir. Bu dergilerde, fiziksel doğanın neden ve nasıl araştırılacağı, bunu yapmanın ne denli tehlikeli veya etik olup olmadığı, bu çalışmaların diğer insansal çıkar ve etkinliklerle olan bağlantıları dışe dokunur biçimde incelenmemiştir.

Yukarıda belirttiğimiz tehlikeleri yalnızca bilim ve teknoloji bağlamında ele almak olanaksızdır. Çünkü bilim; kültürle, siyasal ve ekonomik kararlarla, yaşam tarzları ve seçimleriyle yakından ilişkilidir (Wajcman, 2009). Tüm bunları; iyi/kötü, doğru/yanlış, olumlu/olumsuz gibi pozitivist ikilemlerle açıklayamayız. Bilime tarihsel değerlerini vermek için, bilimin diğer bütün insan etkinlikleriyle olan ilişkilerini açığa çıkarmak gerekmektedir. İnsanın aklına C. West Churchman'ın şu sorusu geliyor: "İnsansal anlıkla, insansal koşulda gelişmeyi sağlama almak olası mıdır?" Burada, "sağlama almak" son derece önemlidir. Çünkü bir sorunun çözülmesi, genellikle bir gelişme olarak görülür. Ancak, "çözüm" olarak dile getirilen, içinde bulunduğu daha geniş sistemde durumu daha da kötüye götürebilir. Örneğin son çeyrek yüzyıl içinde birçok besin/beslenme programı (yeşil devrim gibi), dünyaya yayılmış olan açlığı daha da kötüye götürmüştür, hiç de sağlama almamıştır. Kimyasal teknolojilerin getirdiği ve yaşamı kolaylaştıran avantajların yanında, çevreyi kirleten yönü ve gelişmelere koşut olarak atıklara gereken yatırımların yapılmaması, daha genel bir sorun yaratmıştır. Son zamanlarda gündeme gelen iletişim ağları baz istasyonları da benzer bir sorun yaratmıştır. Zamanımızın belli başlı problemlerini ne kadar çok incelersek onların, tek başlarına anlaşılamayacağını o kadar anlar duruma geliriz. Onlar sistematik ve küresel sorunlardır. Bunun anlamı, sorunların birbirine bağlı ve etkileşimli olduklarıdır. Örneğin, dünya nüfusunun kararlı duruma gelmesi, ancak yoksulluğun dünya çapında azalmasıyla mümkün olacaktır. Hayvan ve bitki türlerinin neslinin büyük ölçekte tükenmesi, güney yarıkürenin ağır borçlarla yüklendiği sürece devam edecektir. Kaynakların kıtlığı ve çevresel kötüleşme çabucak büyüyen nüfuslarla birleşerek yerel toplulukların çökmesine ve Soğuk Savaş sonrası dönemlerin temel özelliği durumuna gelen ve Afrika'da çeşitli örneklerini gördüğümüz etnik ve kabilesel şiddete yol açmaktadır. Bu örnekleri çoğaltmak olasıdır.

Bilimsel ve teknolojik gelişmeler o kadar ayrıntılı ve teknolojik uygulamalar o kadar esnek duruma geldi ki, küresel olarak genel bir planlamadan söz etmek yalnızca bir hayaldir. Ancak, bu noktada Nobel ödüllü Dennis Gabor'un sözlerini anımsayalım: "Bizim şimdiki medeniyetimiz maddi açıdan olağanüstü başarılı bir teknolojiye yaslanıyor, ama manevi açıdan pratik olarak yaslanacağı hiçbir şey yok." Yani bilimsel ve teknolojik düzeyler ve buna göre gelişen bilim ve teknoloji politikaları toplumsal oluşumların siyasal ve ekonomik gelişim süreçleriyle yakından ilişkilidir. Ve önlemlerini ele almak kaçınılmaz olacaktır.

Bilim tarihi ve yaşamla olan bağlantılarının, hem bilim topluluklarında hem de genel kültür ağlarındaki etkileşimlerinin dile getirildiği alan olan bilim felsefesi aslında bilginin tarihini içermektedir. İnsan denen canlı türün kendisi ve çevresi ile olan etkileşiminde "bilgi", onun varlık biçimi olmuştur. Bilim ve bilimsel bilgi insan topluluğunun biçimlenmesinde güçlü araçlardır. Bu bakımdan "bilgi" olgusuna ve bunun toplumsal işlevlerine eğilmemizde yarar vardır. Bilim ve siyaset ilişkisinin açığa çıkarılmadığı, gizlenmeye çalışıldığı ortamlar, kısa siyasal tasarımlara kısır yanıtlar verse de toplumun demokratikleşmesine sürekli zarar vermektedir. Bilginin özgürleşmesi ve demokratikleşmesi tüm dünyada giderek daha çok dile getirilen bir talep durumundadır.

Bu makaleyi izleyecek yazılarda, burada verilen genel giriş ve gerekçeler ışığında, bilimsel gelişmelerin ve teknolojik artefektlerin tarihsel evrim içinde yarattığı toplumsal dinamikler, kültürel boyutlar, okullaşma süreçleri, mesleki dallanmalar, siyasi uzantılar ve ideolojik parametreler çerçevesinde, anekdotlar ve örnekler desteğinde ele alınacaktır.

KAYNAKLAR

Bauchspies, W. K., J. Croissant, S. Restivo (2006). *Science, Technology, and Society: A Sociological Approach*. Blackwell Publishing.

Kuhn, S. Thomas, (1993), *The Structure of Scientific Revolutions*, 3rd Edition, University of Chicago Press.

Wajcman, J., (2000) *Feminist theories of technology*, Cambridge Journal of Economics, 34(1).

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academiaoasis.com

Şahkulu Mah. İstiklal Cad. Unionhan 237/1 Beyoglu 34420 İstanbul Tel.: (0212) 292 47 14 Fax: (0212) 292 47 97 E-mail: oasis@oasis.com.tr

TUĞLADAN MERMERE, CUMHURİYETTEN İMPARATORLUĞA

ÖLÜMÜNÜN 2000. YILDÖNÜMÜNDE İMPARATOR AUGUSTUS

TURHAN KAÇAR

Roma İmparatorluğu'nun kurucusu İmparator Augustus'un son sözlerinin "Roma'yı tuğladan bir kent olarak buldum, mermerden bir kent olarak size bırakıyorum" olduğu söylenmektedir. Bu sözler, Roma kentinin sadece mimari dönüşümünü değil, klasik Cumhuriyet rejiminin imparatorluğa dönüşümünü de ifade etmektedir. Bu yazı, ölümünün 2000. Yıl dönümünde Augustus'un, "Cumhuriyeti özgürlükleriyle bir tutan" Roma elitini cumhuriyetten vazgeçmeye nasıl ikna ettiği sorusuna cevap aramaktadır.

Augustus Gaius Iulius Caesar Octavianus heykeli.

Prima Porta (İÖ 20-17), Villa Livia,1863

GİRİŞ

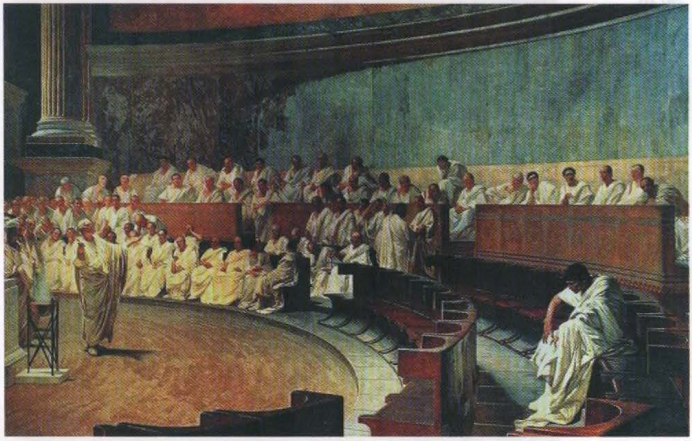
Roma İmparatorluğu'nun kurucusu İmparator Augustus (tam adı Gaius Iulius Caesar Octavianus) MS 19 Ağustos 14 tarihinde 76 yaşında İtalya'da Nola'da öldü. Augustus'un son sözlerinin "Roma'yı tuğladan bir kent olarak buldum, mermerden bir kent olarak size bırakıyorum" olduğu söylenmektedir (Suetonius, *De Vita Caesarum* 29; Dio Cassius, *Historia Romana*, 56.30.3-4). Augustus'un biyografisini yazan Suetonius'un ve tarihçi Dio Cassius'un aktardığı bu sözler, Roma kentinin sadece mimari dönüşümünü değil, rejim değişikliğini de ifade ediyor olmalı. Çünkü Augustus sadece tuğla yığınını mermere dönüştürmedi, aynı zamanda Roma'nın klasik cumhuriyet rejimini de imparatorluğa dönüştürdü. Augustus nasıl oldu da, "Cumhuriyeti, özgürlükleriyle bir tutan" Roma cumhuriyet elitini (*optimates*) cumhuriyetten vazgeçmeye ikna etti? Okuyacağınız yazı, ölümünün 2000. yılında, Augustus'u hatırlama bağlamında, bu soru çerçevesinde ana hatlarıyla rejim değişikliğini ele alacaktır.

Latin literatürünün altın çağı olarak nitelenen Augustus dönemi, hem

Caesar'ın ölümü.

Jean-Léon Gérôme, (1867). WaltersArt Museum.

Roma Senatosu'ndaki oturma düzeninin temsili: Cicero, Catilina'yı suçluyor.

Cesare Maccari, 1882–88

günümüze ulaşan edebi eserler vasıtasıyla hem de Augustus'un mirası olan arkeolojik materyal (yapılar, heykeller, paralar, yazıtlar) vasıtasıyla zengin bir içerikle yazılabilir. Ancak kaynak çeşitliliği dönemi ele almayı amaçlayanlara zorluklar da yaratmaktadır. Bu kaynak bolluğuna karşın, dönemin siyasi tarihini dengeli bir biçimde kurgulamak için doğrudan Augustus dönemine odaklanan farklı perspektiflerden yazılmış kronolojik anlatı türü eserler fazla değildir. Titus Livius'un eserinin Augustus dönemine ilişkin kısımları günümüze ulaşmamış, Plutarchus, Strabon, Appianus, Şamlı Nicolaus gibi yazarların eserleri ise eksik veya dolaylı atıflar içermektedir. Döneme en yakın isimler olan iki biyografi yazarından Velleius Paterculus (ö. MS 31) adeta bir saray tarihçisi yaklaşımıyla Augustus zamanını ele almakta, Suetonius (ö. MS 122) ise daha çok tematik anekdotlar aktarmaktadır. Augustus dönemini derli toplu değerlendiren Dio Cassius (ö. MS 230 civarı), yaklaşık iki yüz yıl sonra yaşadığı dönemin Anadolu aristokrasisinde hâkim olan Roma yanlısı bakış açısıyla yazmaktadır.

Eskiçağ literatürü içerisinde Tacitus (ö. MS 120) özellikle söz edilmeye değer bir yazardır. Yaklaşık yüzyıl sonra kaleme aldığı eserini Augustus'un ölümüyle başlatan Tacitus'un başlangıç cümlelerinde ortaya koyduğu bakış açısı, modern Augustus değerlendirmelerine damgasını vurmuştur:

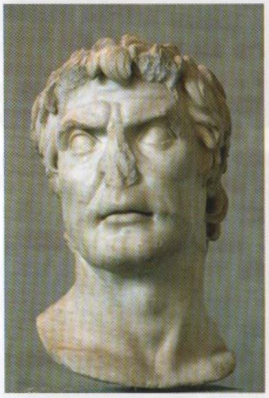
"Augustus verdiği ikramiyelerle orduyu ayarttı, izlediği ucuz gıda politikası halk için başarılı bir yemdi, gerçekten barış armağanı ile herkesin iyi niyetini kazandı. Ondan sonra yavaş yavaş ileri gitmeye başladı ve senatonun, yöneticilerin ve hukukun fonksiyonlarını kendi bünyesinde topladı. Muhalefet mevcut değildi. Sağ kalan üst sınıflar siyasi ve finansal olarak başarıya giden yolun kölece itaatten geçtiğini anladılar. Bu üst sınıflar devrimden büyük oranda yarar sağlamışlardı ve eski rejimin tehlikeli belirsizliklerinden çok daha iyi olan mevcut düzenlemelerin sağladığı asayişten memnundular". (Tacitus, *Annales*, 1.2)

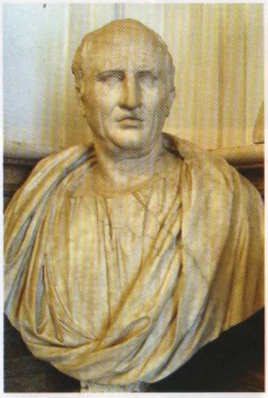
Tacitus'un sergilediği bu yaklaşım, Augustus'un ölümünden neredeyse yüz yıl sonra bile muhalif bir bakış açısıyla Augustus döneminin yazılamadığının itirafıdır. Tacitus'un bu yaklaşımı aynı zamanda ünlü tarihçi Ronald Syme'ın *The Roman Revolution* adlı eserinin de ilham kaynağıdır. Bu eser, II. Dünya Savaşı öncesinde kaleme alınmış ve ilk baskısı 1939'da yayınlanmıştır. Syme'ın eseri, yazıldığı dönemin ruhuna uy-

gun olarak Augustus'u, Mussolini ve Hitler'in bir antikçağ prototipi olarak değerlendirmektedir.

CUMHURİYETİN ÇÖKÜŞÜ

Augustus, MS 14 yılında ölümünden hemen önce kaleme aldığı ve çeşitli eyalet merkezlerine gönderdiği (en sağlam nüshası Ankara'da Ulus'ta bulunan Augustus Tapınağı'nın girişinde yer alıyor) siyaset sahnesindeki başarılarını anlattığı ünlü yazıt şu sözlerle başlamaktadır:

Glyptothek Müzesi'ndeki Sulla büstü, Münih.

Marcus Tullius Cicero (MÖ 106 - MÖ 43).

"On dokuz yaşında (MÖ 44), şahsi kararımla ve özel harcamalarda bulunarak bir ordu kurdum. Bu orduyla, zorba bir partinin boyunduruğu altında ezilen devleti özgürlüğe kavuşturdum."

Augustus, MÖ 44 yılında Caesar'ın vârisi olarak siyaset sahnesine girdiği zaman, Roma'nın cumhuriyet sistemi, yaklaşık bir yüz yıldan beri sarsıntı geçiriyordu.

Geleneksel kabule göre MÖ 509 yılında Lucius Iunius Brutus'un son kral Tarquinius Superbus'u kentten kovmasıyla birlikte başlayan cumhuriyet rejiminin bütün kurumları monarşik bir idare tarzının gelişmesini engellemeyi amaçlıyordu. Sistem uzunca bir süre (MÖ 6. yüzyılın sonundan 1. yüzyılın başlarına kadar) ayakta durmayı başardı. Bu başarının gerisinde, aristokrat meclisi senatonun (*Senatus*) ve görünüşte halk meclisinin (*Concilium Plebis*) yürütmeyi sıkı bir şekilde denetlemesi ve biçimsel de olsa, iktidar gücünün, farklı kurumlar tarafından temsil edilmesi vardı. Kent-devlet yapısının çok ötesine geçilmeyen ilk dönemlerde denetim çok zor değildi, çünkü bir yanda elitler arasındaki sıkı rekabet, diğer yanda yürütmeyi temsil eden iki *consul*'ün görev sürelerinin bir yılla sınırlanmış olması ve süreleri dolduğu zaman yargılanma riski, onları meclislerle karşı karşıya gelmekten alıkoyuyordu. Ancak Kartaca Savaşları (Pön Savaşları olarak da bilinen Roma Cumhuriyeti ile Kartaca arasında yapılan üç savaş, İÖ 264-146) ve bu savaşların parçası olarak yapılan başarılı savaşlar sonunda Akdeniz dünyasında sağlanan üstünlük ve bunun ürünü olan zenginlik, Roma'da ekonomik ve toplumsal kutuplaşmaları artırdı. Bu kutuplaşma, *optimates* (senatonun üst eliti) ve *populares* (halk meclisine yani *concilium plebis*'e, dayalı olarak siyaset yapanlar) olarak iki farklı siyasi eğilim ortaya çıkardı. Her ikisi de halk meclisi lideri (*tribunus plebis*) olan Gracchus kardeşlerin asker toplama sorununu çözmek için MÖ 130 ve 120'li yıllarda ileri sürdükleri toprak reformu girişimlerinin şiddet kullanılarak bastırılmasıyla daha da kötüleşti. Sorunu daimi ordu kurarak çözmeyi deneyen Roma kent devleti, mülksüz alt kesimlerden profesyonel bir ordu oluşturdu. Bu yeni durum, generaller ile askerler arasında karşılıklı bağımlılık yarattı, çünkü askerler terhislerinde generallerin sağladığı toprak tahsisatına, buna karşılık generaller de siyasal pozisyonlarını belirlerken sahip oldukları askerlere güveniyorlardı. Dolayısıyla siyaset 1. yüzyılın başından itibaren askeri bir nitelik kazanmaya başladı. Neticede askeri nitelik, cumhuriyetin sonunu getirecek olan "güçlü tek adam yönetiminin" yükselişine yol açtı.

Cumhuriyetin son yüzyılında tek adam yönetimini besleyen bir başka faktör de, Roma'nın müttefiki olan diğer İtalyan kentlerinin vatandaşlarının "Roma vatandaşlığı" talep etmeleridir. Senato eliti bu talepleri savaşla bastırmayı denedi. Sosyal savaş diye bilinen ve MÖ 90-88 arasında yapılan bu savaşları İtalyanlar kaybetti. Roma'daki elit, İtalyanları tamamen kendilerinden uzaklaştırmamak için vatandaşlık vermeyi kabul ettiyse de, elit ile İtalyanlar arasındaki güven bunalımı giderilemedi. Marius ve Sulla arasındaki iç savaşta, *optimates* grubuna mensup Sulla'nın, rakibi *populares* mensuplarını, orantısız bir şekilde öldürtmesi, Roma dünyasında geniş kesimlerin cumhuriyetçi *optimates*'ten yüz çevirmesini daha da hızlandırdı. Sulla'dan sonra, ittifaklar kurarak (I. *Triumviri*) Roma Cumhuriyeti'ni âdeta bir cunta rejimiyle yöneten generallerin neticede 'tek adam' olmak için birbirlerini boğazlamakta tereddüt etmemeleri, kutuplaşmaların boyutlarını ortaya koymaktadır. Plutarchus'un anlattığı, "Pompeius'un Iskender'in kaftanını üzerinde denemesi", "Caesar'ın köyde birinci adam olmayı, Roma'da ikinci adam olmaya yeğ tutması" gibi sembolik hikâyeler, aslında cumhuriyet sisteminin sonunu getiren hırsları ifade etmektedir.

İtalyanlar kendi çıkarlarına sahip çıkacak *populares* kökenli generallere destek vermeye devam ettiler. Pompeius ile Caesar arasındaki iç savaş, Roma'daki *optimates* ve *populares* arasındaki çatışmanın bir başka halkasıydı. Caesar, İtalyanlardan aldığı destekle Pompeius'u yenmeyi ve tasfiye etmeyi başardı, ancak *optimates* grubunu tasfiye etmeyi reddetti. Başarılı bir general olan Caesar, halk meclisinin ve askerlerin desteğine

sahipti, ancak cumhuriyetçi senato elitini tasfiye etmediği gibi, desteğini de alamadı. Yine de Roma'yı bir mutlakıyet rejimiyle yönetmeyi denedi. Brutus ve Cassius adlı iki *optimates*'in önderliğindeki bir grup cumhuriyetçi tarafından kendisini *dictator* ilân ettiği MÖ 44 yılı 15 Martı'nda katledilmesinin nedeni esas itibarıyla budur. Suikast doğrudan senatodaki cumhuriyetçi bir grup tarafından organize edilmişti ve bu girişim, *optimates* mensuplarının son hamlesiydi. Fakat Caesar'ın katledilmesi eski sistemi geri getirmeye yetmedi. İşte Augustus'un yaptığı "zorba bir parti" nitelemesi, en başta bu cumhuriyetçi senato elitine yönelikti.

Antonius ve Kleopatra.

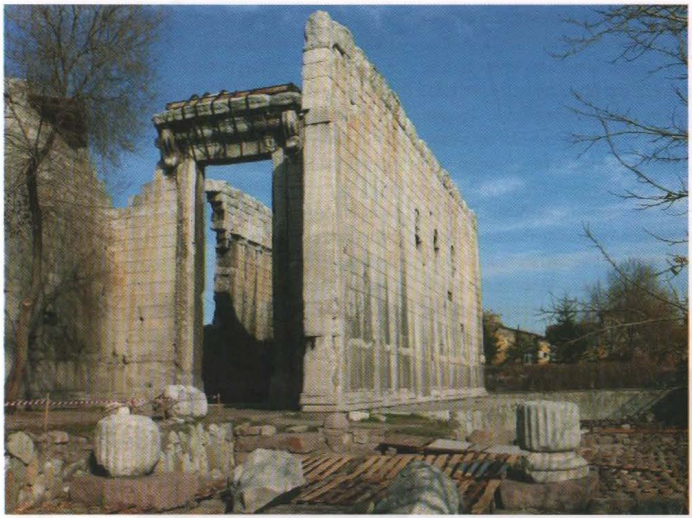
Eski Mısır tarihi resimleri
1885,
Lawrence Alma-Tadema.

II. *TRIUMVIRI* VEYA YENİ CUNTA: OCTAVIANUS, ANTONIUS VE LEPIDUS

Caesar'ın öldürülmesinden sonra, Roma'daki çatışma ortamı MÖ 44 ile 31 arasında on üç yıl daha devam etti. İlk hamle olarak Marcus Antonius ve Lepidus tarafından yönlendirilen Caesarcılar, Roma'da kontrolü ele aldılar. Ancak Caesar'ın vasiyeti açıklandığı zaman, sonuç Antonius'un hiç hoşuna gitmedi, hatta muhtemelen bundan dolayı Caesar'a tanrısal bir statü verilmesine de karşı çıktı. Caesar'ın vârisi olarak yeğeni Octavius'u işaret etmesi Caesarcıları da bölünme noktasına getirmişti.

MÖ 23 Eylül 63'te Alban Tepelevri'ndeki Velitrae'de (bugün Velletri) atlı sınıfa (*equester*) mensup bir ailede dünyaya gelen Octavius, Caesar'ın kız kardeşinin torunuydu. Büyük dayısı Caesar öldürüldüğü zaman, Octavius, eğitim için Dalmatia'daki Apollonia'da bulunuyordu. Vâris olduğunu öğrendiği zaman, ismini geleneğe uygun olarak Octavianus olarak değiştirdi. Mirasa sahip çıkmak için İtalya'ya geri geldiğinde iç siyasi ve askeri durum kritik bir hâldeydi: Pompeius'un oğullarından Sextus Pompeius güçlü bir donanma kurarak Sicilya'ya hâkim olmuş, Brutus ve Cassius ise bir ordu oluşturmak için doğu eyaletlerinin yolunu tutmuşlardı.

Caesarcı grubun bölünme noktasına gelmesi, *optimates* grubuna yeni bir fırsat sunuyordu. Senato elitini, Antonius ile Octavianus arasındaki çatışmada, ilkini çok güçlü gördükleri için bekleneceği gibi, Octavianus'un yanında yer aldılar. Bu dönemde cumhuriyetçilerin en etkili ismi kuşkusuz ünlü hatip ve filozof Cicero idi ve onun önerisiyle Octavianus 1 Ocak 43'te 20 yaşını bile doldurmadan senatoya kabul edildi. Aynı yılın baharında Octavianus'un ordusu, Antonius'u Po Vadisi'nde Forum Gallorum ve Mutina savaşlarında yendi. Ancak senatonun Octavianus'tan desteğini çekmesi, Antonius, Octavianus ve Lepidus'un Caesar'ın intikamını almak üzere, Ekim 43 tarihinde Bologna'da bir toplantı sonrasında yeni bir ittifak kurmalarına yol açtı. Üç güçlü generalin oluşturduğu bu yeni ittifak veya cunta II. *Triumviri* olarak bilinmektedir. Bu üçlü cunta (Antonius, Octavianus ve Lepidus), kendilerine Roma, İtalya ve eyaletlerde *dictator* yetkileri verilmesi konusunda halk meclisini ikna ettiler. Yeni ittifakın ilk kararlarından biri, yaklaşık 300 senatörün ve 2.000 atlı sınıf mensubunun yasal haklarını ellerinden almak ve senatodaki muhalefeti tasfiye etmek oldu. Velleius Paterculus ve Dio Cassius gibi yazar-

Ankara'da bulunan Augustus Tapınağı'nda şöyle yazıyor: "Atalarımız, her ne zaman Roma İmparatorluğu sathında, karada ve denizde kazanılan zaferlerle barış sağlandığı zaman, Ianus Quirinus Tapınağı'nın kapılarının kapatılmasını istemişlerdi; buna karşın, ben doğmadan önce kentin kuruluşundan bu yana sadece iki defa kapandığı kayıtlıdır; Senato benim önderliğim döneminde tapınağın kapılarının üç kez kapatılmasını kararlaştırdı" (*ResGestae* 13).

ların, tasfiye listesinin Octavianus tarafından sınırlı tutulmaya çalışıldığını özenle not etmelerine karşın, Antonius'a karşı Octavianus'un desteklenmesini şiddetle savunan Cicero da tasfiye listesindeydi. Cicero, Antonius tarafından öldürtüldü, dili ve eli vahşice kesildi (Dio Cassius 47.8.4). *Triumvir*'lerin önünde artık en büyük problem olan Brutus ve Cassius ise, Antonius ve Octavianus'un ordularına Ekim 42'de Philippi'de bir savaşta yenildiler ve intihar ettiler. *Triumvir*'ler, zafer sonrasında Roma dünyasını kendi aralarında paylaştılar. Buna göre, Antonius İtalya'nın doğusunda kalan toprakları aldı ve Mısır'a gitti. Lepidus Afrika'yı, Octavianus ise, Gallia, İspanya'daki eyaletleri ve İtalya'yı aldı.

Octavianus, MÖ 41-36 arasında, önce Antonius'un kardeşi Lucius Antonius'u ve ona destek veren senatörleri ortadan kaldırdı, ancak Antonius ile doğrudan çatışmaya girmedi, dahası kız kardeşi Octavia'yı Antonius ile evlendirdi. Bu arada İtalya'da pek çok toprağı yağmalayarak buralara *Triumvir*'ler adına savaşan yüz bin askeri ve hizmetine artık ihtiyaç duyulmayan muhalifleri yerleştirdi. Bu yağmalamalar, Caesarcıların muhaliflerine karşı giriştikleri terör idaresiyle beraber İtalya'nın o günlere kadar tanık olduklarının en büyüğüydü. Octavianus, yakın arkadaşı Agrippa'nın yardımıyla MÖ 36'da Pompeius'un oğlunu ortadan kaldırdı ve aynı zamanda Lepidus'un, askerleri Octavianus saflarına katıldılar. Lepidus, *pontifex maximus*'luk (başrahip) dışında bütün yasal konumunu kaybetti ve böylece *Triumvir*'lik fiili olarak sona erdi.

Octavianus'un Lepidus'u tasviye ettiği 36 yılında, Antonius, doğuda Partlar karşısında ağır bir yenilgi aldı. Antonius ile arasındaki mesafeyi açmak isteyen Octavianus için önemli bir fırsat doğmuştu. Antonius'un talep ettiği askeri yardımın sadece küçük bir miktarını gönderen Octavianus, böylece rakibini mali ve askeri olarak Kleopatra'ya daha da bağımlı hâle getirdi. Octavianus bir yandan da Roma'da, Antonius'un Kleopatra ile ilişkisini sert bir şekilde eleştiriyordu. Kleopatra'nın sağlayacağı desteğe sıkıca sarılmak zorunda olan Antonius'un karısı, Octavia'yı (Octavianus'un kız kardeşi) Roma'ya geri göndermesi bu eleştirileri haklı çıkarmaya yarıyordu.

Octavianus, 1 Ocak 33'te Senato'da yaptığı açış konuşmasında Antonius'u Mısır kraliçesine toprak tavizleri vermek ve Roma'ya ihanet etmekle suçladı. Octavianus, Antonius ve Kleopatra'ya karşı giriştiği çatışmayı, 'doğu despotizmine' karşı bir mücadele şeklinde sunuyordu ve bu sayede Caesarcıların ve İtalya'da ve eyaletlerdeki, neredeyse bütün herkesin desteğini kazanmayı başardı. İtalya'daki diğer kentlerin halkı MÖ 32'de Octavianus'a ittifak yemini ettiler (*Res Gestae* 25.2). Antonius olup bitenleri duyduğu zaman Armenia'daki operasyonlarına son verdi ve ordu ve donanmasına Batı Anadolu'da Efes'te toplanmaları emrini gönderdi. Antonius ile Octavianus arasındaki nihai savaşın ilk kısmı Ekim 31 tarihinde Yunanistan'ın batısında Actium açıklarında yapıldı ve savaşı Octavianus kazandı. Savaşın son kısmı ertesi yıl MÖ 30 Ağustos'ta İskenderiye'de yapıldı ve bu savaşı da Octavianus kazanınca, Antonius ve Kleopatra intihar ettiler. Böylece Octavianus hem en büyük rakibini hem de Helenistik dünyanın son büyük bakiyesi Ptolemaios Krallığı'nı tasfiye etti. Bu savaşlar dizisi aynı zamanda Roma dünyasında Gracchus kardeşlerden bu yana devam eden gerilimi ve bu gerilimlerin yol açtığı iç savaşlar dizisine de son vermiş oluyordu.

MONARŞİNİN OLUŞUMU

Tarihçi Dio Cassius, iki yüzyıl sonra Roma'daki imparatorluk sistemini işte tam bu noktada, Octavianus'un, Actium'da Antonius'u yendiği savaş ile başlatmaktadır (Dio Cassius, 51.1-2). Ancak Octavianus'un acelesi yoktu, iç savaşları sona erdirmişti ve artık tek hâkimdi. Octavianus zaferini, başta Agrippa ve Maecenas olmak üzere sadık arkadaşlarına, kendisini Caesar'ın gerçek oğlu sanan ve onun için dövüşen askerlerine ve son olarak Caesar'ın bıraktığı zengin mirasa ve finansal olarak onu her şekilde destekleyen Caesarcı gruba borçluydu. Ayrıca Mısır'dan getirdiği zengin ganimeti, kendisine hizmet eden askerlerine dağıtabilecekti. Fakat Octavianus, hem askerlerini ve Caesarcıları yanında tutmak, hem de konumunu istikrara kavuşturmak için, daha etkili bir çevrenin (bilhassa senato aristokrasisinin) desteğini almak zorundaydı. Caesar'dan son-

Actium Savaşı.

Lorenzo Castro, 1672. National Maritime Museum, Londra.

raki iç savaşlar esnasında yaşanan sürgünler, ölümler ve sürekli asker toplama operasyonları, Roma toplumunun her kesimine çok pahalıya mal olmuş ve korkuya yol açmıştı. dolayısıyla hemen herkes iç savaşlara son veren ılımlı bir tek adamın yönetimini kabule hazır gibi görünüyordu.

Octavianus Roma'ya döndükten sonra Ağustos 29'da büyük bir zafer alayı düzenledi ve aynı yıl savaşın bitişi ve barışın gelişini simgeleyen Janus Quirinus Tapınağı'nın kapılarını kapattırdı. Sembolizm çarpıcıdır. Tapınağının kapıları savaş zamanı açık, barış zamanı kapalı olan Janus, bitişlerin ve başlangıçların tanrısıydı ve Roma'da yeni bir dönemin başlangıcı duyuruluyordu. Octavianus bunu Ankara yazıtında şöyle ifade etmektedir:

"Atalarımız, her ne zaman Roma İmparatorluğu sathında, karada ve denizde kazanılan zaferlerle barış sağlandığı zaman, Janus Quirinus tapınağının kapılarının kapatılmasını istemişlerdi; buna karşın, ben doğmadan önce kentin kuruluşundan bu yana sadece iki defa kapandığı kayıtlıdır; Senato benim önderliğim döneminde tapınağın kapılarının üç kez kapatılmasını kararlaştırdı" (*Res Gestae* 13).

Octavianus birkaç yıl üst üste *consul* seçilmenin yanı sıra *triumvir*'likten kalan yetkilerini hâlâ koruyordu. Dolayısıyla yasal olarak iktidarda kalma hakkına sahipti. Bu güç temelinde, *Res Gestae*'de dolaylı olarak ifade ettiği gibi, yetkilerini senatoya devretmeden önce, olası muhaliflerinin tamamını senatodan uzaklaştırdı:

"Beşinci *consul*'lüğüm esnasında (MÖ 29), halktan ve senatodan aldığım buyrukla, soyluların (*patricii*) sayısını yükselttim. Senato üyeliklerini üç defa değiştirdim." (*Res Gestae*, 8.1-2; Dio Cassius, 52.42.1-3)

Octavianus, iktidarı paylaşıyormuş görüntüsü vermek istediği için, 13 Ocak 27 tarihinde bütün yetkilerini senatoya ve halk meclisine devrettiğini ilan etti. Bu manevra ilk bakışta cumhuriyetin restorasyonu gibi görünmektedir. Fakat kendisinin de ifade ettiği gibi, senato artık *optimates*'ten ve potansiyel muhaliflerden çokları arındırılmıştı:

"Altıncı ve yedinci *consul*'lüğüm sırasında (MÖ 28-27), iç savaşlara son vermeme müteakip, kamuoyunun onayıyla, her şey üzerinde yetki sahibi olduğum halde, devleti kendi yönetimimden senatonun ve Roma halkının yönetimine devrettim. Bu hizmetimden dolayı senato kararıyla bana Augustus unvanı verildi" (*Res Gestae* 34.1-3).

Halk meclisi ve senato Octavianus'a sadece farklı anlamlara gelen "Augustus" (devletlü, en yüce, en dindar) unvanını vermedi, aynı zamanda askerlerin çoğunun konuşlandırıldığı üç eyaletin (Galya, İspanya ve Suriye) *proconsul*'lük yetkisini de verdi. Üstelik Augustus, MÖ 23'e kadar her yıl *consul* seçildi. MÖ 23'te, senato ve halk meclisi Augustus'a ömür boyu geçerli olacak temsilcilik (*tribunicia potestas*) ve kamu eyaletlerinin valileri üzerinde en yüksek kontrol yetkisi (*imperium proconsulare maius*) verdi. Zaten imparatora bağlı eyaletlerin yöneticileri üzerinde tam kontrole sahipti. Augustus'un ilk kez MÖ 27'de elde ettiği ve daha sonra 23'te genişlettiği halk temsilcisi olma ve eyalet valilerini kontrol etme yetkileri, MS

İÖ 43'te kurulan İkinci Triumvir'i kutlamak için kesilmiş üzerinde Marcus Antonius ve Octavianus'un portreleri olan Roma Aerus'u. İÖ 41. İki yüzünde de "III VIR R P C" yazısı var. "Cumhuriyet Düzeni İçin Üç Adamın Birliği" anlamına geliyor.

Yaklaşık İÖ 18'de kesilmiş *denarius* önyüz CAESAR AVGVSTVS, arka yüz: DIVVS IVLIVS[I].

3. yüzyılın sonuna kadar, Roma dünyasında imparatorluk iktidarının meşru temeli olarak kaldı.

MÖ 19'da Augustus, gerçekte bir *consul* olmadığı halde, kaydı hayat şartıyla en önemli *consul* yetkisini (bir *consul*'ün törensel görevleri istisna) elde etti. Augustus zaten MÖ 28'den bu yana *censor*'luk yetkisine (*censoria potestas*) sahipti. Roma sisteminde *censor*, senato ve atlı sınıftaki boşlukları dolduruyor veya uygun olmayanların üyeliklerini iptal edebiliyordu. Bu rolüyle Augustus, senatör ve atlı sınıf mensuplarının kariyerleri üzerinde mutlak bir nüfuza sahip oldu. Bu nüfuz, MÖ 5 civarında yasal bir çerçeveye girdi. Augustus'un bütün önemli makamlara aday göstermesine müsaade edildi ve kuşkusuz atananları her zaman itinayla seçiyordu. Onun tarafından aday gösterilmeyen veya uygun bulunmayan adayların üst düzey idari kadroya girme şansı neredeyse yoktu. Augustus ayrıca yönetim işinde kendisine yardımcı olacak bir konsey oluşturdu. *Consilium Principis* veya "*Princeps*'in konseyi" olarak bilinen bu kurum, güvenilir danışmanlarından oluşuyor ve önemli bir yürütme gücüne sahipti (Dio Cassius, 53.21.4-5). Artık adli ve politika sorunlarını tartışma işi fiili olarak senatonun kontrolünden çıkmış, yeni oluşturulan bu konseye bırakılmıştı.

Böylece Augustus, imparatorluk üzerindeki kontrolünü geleneksel makamlardan alınmış bir dizi yasal yetkiyle çerçeveledi. Bu yetkiler ona yönetimin bütün alanlarında doğrudan otorite kurma hakkı veriyordu. Bu yasal konum, Romalıların Augustus'un rejimini (*principatus*) kabul etmelerini kolaylaştırdı. Ayrıca bu yetkiler, Augustus'a, farklı sosyal grupları kendi politik sistemine dâhil etme imkânı veriyordu ve böylece idari makamlar atlı sınıfa açıldı. Hatta eyaletlerdeki aristokratlara bile atlı sınıfa ve senatoya yükselme imkânı tanındı. Bütün bunlar Roma idari sistemi içerisinde geleneksel aristokrat ailelerinin gücünü zayıflatan ve onlara devlet yönetiminde tek seçenek olmadıklarını hatırlatan önemli girişimlerdi.

Augustus, MÖ 12'ye kadar Roma dini hiyerarşisinde yer almadı. *Pontifex maximus* görevi, 36 yılında çekilmeye zorladığı Lepidus'ta idi. Lepidus'un MÖ 12 yılında ölümüyle birlikte Augustus *pontifex maximus* görevini de üstlendi. Bu yeni gücüyle, devlet tanrıları için düzenlenen ritüel ve seremonilerinin yeniden canlandırılmasını teşvik etti. Bu dönemde doğu eyaletlerinde imparator kültü ortaya çıktı. Helenistik çağda krallarına tanrı olarak tapınmaya zaten alışkın olan doğu dünyası için bu yeni bir şey sayılmazdı. İmparator kültü doğu eyaletlerinden bütün Roma dünyasına yayıldı. Özellikle askeri kamplarda önemli bir rol oynadı, çünkü kamplarda bu kült, askerleri imparatora bağlama aracı olarak kullanılıyordu. Başrahipliğe ek olarak MÖ 2 yılında Augustus'a senato tarafından onursal bir içeriği olan "vatanın babası" (*pater patriae*) unvanı verildi.

Augustus'un gücü sadece orduya, senatoya ve halk meclisine dayanmıyordu. Yaşadığı çağın propaganda aracı olarak (veya medyası), görsel sanatları, efsaneleri, paralar üzerindeki tasvirleri ve sık uğranılan yerlerdeki özellikle tapınaklardaki kitabeleri kullanıyordu. Augustus'un gücünün 'propagandası' dönemin entelektüel medyası Latin edebiyatı vasıtasıyla da yapılıyordu. Latin edebiyatının altın çağı olarak kabul edilen bu dönemde, imparator ve arkadaşları iyi şairleri, nesir yazarlarını finansal olarak destekliyorlar ve özel toplantılar düzenleyerek buralarda eserlerini okumaya davet ediyorlardı. Dönemin en büyük *patronus*'u Augustus'un yakın arkadaşı Etrüsk kökenli Maecenas idi. Dio Cassius'ta yer alan ünlü bir diyalogda Maecenas, Augustus'un diğer yakın arkadaşı ve aynı zamanda damadı Agrippa ile birlikte Actium Savaşı sonrasında Roma'da kurulması gereken siyasi düzeni tartışıyordu. Bu diyalogda Agrippa geleneksel cumhuriyetçiliği, Maecenas ise monarşiyi savunuyordu (Dio Cassius, 52.2-40). Rafine felsefi ve edebi yönleri olan Maecenas, dönemin en önemli şairlerine, başta Vergilius, Horatius ve Propertius olmak üzere, hamilik ediyor ve bunların Augustus'un propagandasını yapmalarını sağlıyordu. Homeros'un eserlerinden aldığı ilhamla yazan Publius Vergilius Maro (MÖ 70-19) hayatının sonlarına doğru kaleme aldığı *Aeneis* adlı eserinde, Troia'lı kahraman Aeneas'ın memleketinin Akhalar tarafından tahrip edilmesinden sonra Italya'ya gidiş yolundaki maceralarını anlatmaktadır. Bu an-

latı sebepsiz değildi, çünkü mitolojik geleneğe göre Roma tarihi Aeneas ile başlıyordu. Vergilius'un mesajı gayet açıktı: İç savaşlara son veren ve Roma'ya uygarlaştırıcı misyonunu hatırlatan Augustus, Aeneas'ın kurucusu olduğu Iulius ailesinin bir mensubuydu. Dolayısıyla başarıları tesadüf değildi.

Dönemin çok tanınan bir başka entelektüeli, lirik şiirleri, hicivleri ve nazım tarzındaki mektupları ile ün kazanan Quintius Horatius Flaccus idi. Horatius'un mektuplarından biri olan *Ars poetica* eserinin Avrupa edebiyatı üzerinde derin bir etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir. Augustus döneminin bütün şairleri de şanslı değildi. Edebi kapasitesi, Vergilius ve Horatius'tan hiç de geri olmayan Ovidius, şanssızların en ünlüsüydü. Sevgili bulma kılavuzu olarak nitelenen ve Augustus'un "ahlakçı" politikalarına ters düşen eserleri (*Amores* ve *Ars Amatoria*) yanı sıra, muhtemelen Augustus ailesi içerisinde karışmış olduğu bir aşk skandalı onun MÖ 2 yılında Karadeniz kıyısında Tomis'e (bugün Romanya'da Köstence) sürülmesine neden oldu.

Augustus'un sahip olduğu devasa mali gücün ve kurduğu monarşinin önündeki en büyük problem, ölümünden sonra sistemin nasıl devam edeceğiydi. Augustus'un erkek çocuğu yoktu. Yaşayan tek çocuğu, ilk eşi Scribonia'dan olma Iulia idi. Son eşi Livia'nın ise, önceki evliliğinden Drusus ve Tiberius adlı iki oğlu vardı, ancak Augustus ile olan evliliğinden çocuğu olmadı. Livia ile Augustus'un evliliğinin, Roma'nın köklü ve zengin iki soyu olan *Gens Iulia* ve *Gens Claudia*'yı (yani Iulio-Claudius hanedanını yaratan) birleştirmeyi amaçlayan siyasi bir evlilik olduğunu, ilgili pek çok tarihçi ifade etmektedir. Augustus'un seçtiği ilk vâris, kız kardeşi Octavia'nın oğlu Marcellus idi; fakat Marcellus 23 yılında öldü. Aynı yıl Augustus ağır biçimde hastalanmış, bu sırada mühür yüzüğünü arkadaşı Agrippa'ya vermişti. Agrippa, dul kalan Iulia ile evlendirildi ve bu evlilikten olan çocuklar Lucius ve Gaius da Augustus tarafından evlat edinildi ancak bunlar da erken öldüler. Augustus için, karısı Livia'nın ilk evliliğinden oğlu Tiberius'u evlat edinmek dışında seçenek kalmamıştı. Zaten MS 13'e kadar Augustus'un sahip olduğu bütün yetkilere, Tiberius da ortak oldu. Dolayısıyla 19 Ağustos 14 tarihinde Augustus öldüğü zaman, Tiberius sorunsuz bir şekilde tahta geçti.

SONUÇ: AUGUSTUS'UN MİRASI

Bu yazının başında alıntılanan Tacitus'un anlatımından hareket ederek, Augustus'un Roma toplumunu tek adam yönetimini kabullenmeye nasıl ikna ettiği hususunda, Eskiçağ'ın bu büyük tarihçisiyle aynı kanaati paylaşabiliriz. Augustus, sadece izlediği ucuz gıda politikasıyla değil, *Res Gestae*'de ifade ettiği gibi toplumu eğlendirmek için organize ettiği kamu eğlenceleriyle ve yaptığı nakdi bağışlarla Roma kentinin alt sınıflarının desteğini kazandı. Orduların konuşlandığı eyaletlerin valisi olduğu için doğrudan askeri desteğe de sahipti. Augustus, kendisinden önce Caesar'ın yapmadığı bir şeyi daha yaptı: Senatoyu muhaliflerden temizledi ve kendisine bağlı yeni bir üst sınıf yarattı. Bunlarla da yetinmedi ve kendisini tek adamlığa götüren yolda, senato ve halk meclisi adına söz söyleme ve karar verme yetkisini, ordunun komutasını ve başrahipliği, zahiren de olsa yasal bir çerçeve içerisinde üstlendi. Klasik Roma Cumhuriyet sisteminin güçler ayrılığı prensibi bir yana bırakılarak, imparatorluğa dönüşüm işte böyle gerçekleştirildi.

Augustus'un yarattığı sistem, ölümüyle birlikte sona ermedi ve "kurucusu" olduğu Iulio-Claudiuslar hanedanı MS 68 yılında Nero'nun ölümüne kadar Roma İmparatorluğu'nu yönetti. Cumhuriyetin tasfiyesiyle ortaya çıkan bu yeni düzen veya *Imperium Romanum* (Roma İmparatorluğu), batıda Germenlerce parsellendiği 5. yüzyılın son çeyreğine (MS 476) kadar fiili olarak sürdü. Doğu yarısı ise, Roma İmparatorluğu adıyla (veya modern adlandırmayla Bizans) İstanbul'un 1453'teki fethine kadar ayakta kaldı. Ancak Roma İmparatorluğu hayali, 9. yüzyılda Şarlman'ı (Karolus Magnus) içine çektiği gibi, onun mirasının büyük kısmı olan Kutsal Roma İmparatorluğu ise 1806 yılına kadar devam etti.

TURHAN KAÇAR
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ

SEÇME BİBLİYOGRAFYA

I. ANTİK KAYNAKLAR

Dio Cassius, *Historia Romana* (51-55), *Roman History*, (Çev. E. Carry), Loeb Classical Library, Londra, 1955.

Plutarchus, *Marcus Antonius* (Çev. M. Özaktürk), Ankara, 1992.

Res Gestae Divi Augusti, (Türkçe çev. Turhan Kaçar), Stephen Mitchell, *Ankara'daki Roma İmparatorluğu Tapınağı ve İmparator Augustus'un Başarılarının Yazıtı. Tarihsel Bir Rehber*. Ankara 2008, s. 58-72.

Suetonius, *De Vita Caesarum, On İki Caesar'ın Yaşamı*, (Çev. F. Telatar & G. Özaktürk), Ankara 2008.

Tacitus, *The Annals of Imperial Rome*, (Çevirn ve giriş, M. Grant), Londra, 1996.

Velleius Paterculus, *Historiae Romanae, Compendium of Roman History*, (Çev. F.W. Shipley), Loeb Classical Library, Londra, 1961.

Vergilius, *Aeneas* (Çev. İ. Z. Eyüboğlu), İstanbul, 1995.

II. MODERN ESERLER

Adler, Eric, "Cassius Dio's Agrippa – Maecenas Debate: An Operational Code Analysis", *American Journal of Philology* 133 (2012), s. 477-520.

Bowersock, Glen, "The Emperor of the Roman History", *The New York Review of Books* 27/3 (6 Mart 1980).

Crook, John A., "Political History, 30 B.C. to A.D. 14", A. K. Bowman, E. Champlin ve A. Lintott (der.), *The Cambridge Ancient History*, c. 10, Cambridge, 1996, s. 70-112.

Eck, Werner, *The Age of Augustus*, (İngilizce çev. D.H. Schneider), Oxford, 2007.

Galinsky, Karl (der.), *The Cambridge Companion to the Age of Augustus*, Cambridge, 2005.

Kaçar, Turhan, "Gesta Reipublicae Romanae: Roma'da Cumhuriyetin Kısa Tarihi", *Doğu Batı* 47 (2008/09), s. 11-35.

Golden, Leon, "Reception of Horace's *Ars Poetica*", Gregson Davis (der.), *A Companion to Horace*, Oxford, 2010, s. 391-413.

Levick, Barbara, *Augustus. Image and Substance*, Londra, 2010.

Lintott, Andrew, *The Romans in the Age of Augustus*, Oxford, 2010.

Percival, John, "Tacitus and the Principate", *Greece & Rome* 27/2, (1980), s. 119-33.

Raaflaub Kurt H. & M. Toher (der.), *Between Republic and Empire. Interpretations of Augustus and His Principate*, Berkeley, 1990.

Syme, Ronald, *The Roman Revolution*, Oxford, 2002.

Talbert, Richard, J. A. "Augustus and the Senate", *Greece & Rome* 31/1, (1984), s. 55-63.

Zanker, Paul, *The Power Images in the Age of Augustus* (İngilizce çev. A. Shapiro), Ann Arbor, 1988.

SELANİK TRAMVAYI, 1886-1912

SOTİRİOS DİMİTRİADİS

Osmanlı yöneticileri ve yerli işadamları Batı ve Orta Avrupa'nın büyük şehirleriyle kıyaslanabilir bir kentsel peyzaj yaratmaya merak sardıkça kent mekânının kendisi de bu çizgide değişim geçirmeye başladı. Bu dönüşümler sadece mimari stili, iç mekân tasarımını, sokak düzenleme ve planlama mevzuatını değil, aynı zamanda modern imkânlar sağlayan ve Osmanlı tebaasına yeni alanlar açan geniş kapsamlı altyapı projelerini de etkiledi.

ÇEVİRİ:
CANSU KILINÇARSLAN

Kasım 1911'de, ölümcül kolera salgını sırasında, Osmanlı Selanik'inin günlük çıkan üç Rum gazetesinden biri olan *Makedonia*, "Tramvaylar" başlığı altında hiciv niteliğinde bir makale yayınladı.[1] Gazetenin editörü yakın zamanda Depo Mahallesi'ne yapmış olduğu bir yolculuğu anlattı. Depo, varlıklı Hamidiye Mahallesi'nin öbür ucunda Selanik'in tarihi merkezinin doğusunda bir mahalleydi, adını da oraya 1890'ların ortasında yapılmış olan büyük tramvay istasyonundan alıyordu. Buna rağmen tramvay sisteminin kötü koşulları editörün yolculuğunu büsbütün bir maceraya dönüştürdü: Tramvay hep gecikiyordu, vagon sayısı da hiçbir zaman halkın ihtiyacını

Vardar Caddesi'ndeki atlı tramvayı gösteren bir kartpostal.

Yadigâr-ı Selânik: Kartpostallarda Evvel Zaman, Edit. Seyfettin Ünlü, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Selânik rıhtımında elektrikli tramvay.

Prof. Vassilis Kolonas'ın özel arşivinden.

Prof. Kolonas'a arşivindeki kartpostalları kullanmamız için verdiği için teşekkür ederim.

karşılamaya yeterli değildi. Gideceği yere tramvayla gitmekten vazgeçtikten sonra durumla alay ediyordu:

"Önce tramvaya binmeyi denedim," yazdı. "İmkânsızdı! *Hürriyet Meydanı*'nda (yol üzerindeki ilk durak) tramvayda oturacak bir yer bulmak için, insan mücadele etmeye; ezilmeye, ceketinin yırtılmasına, şapkasının uçmasına, insanları bastonuyla korkutmaya ve zamanında pes etmezse neticede hayal kırıklığından çatlamaya hazır olmalı."

Sonunda özel at arabası sayesinde Depo Mahallesi'ne vardığında, uzun zamandır görmediği eski arkadaşlarıyla bir araya geldi. Tramvayı kullanarak şehir merkezini ziyaret etmekten umudu kestiklerinden beri hayatlarını tamamıyla izolasyon içinde geçirmişlerdi, şehirden ve dışarıdaki dünyadan tek haber kaynakları da vatmanların anlattıkları hikâyelerdi. Gerçekten bir kolera salgını var mı diye editöre sordular. Sultanın şehri ziyaret ettiği doğru mu? Haberlerini aldığımız Jön Türkler kimler? Metin aşağıdaki gibi sonlanıyor:

"Kolera salgınından ziyade tramvay şirketi şehrimizde ortaya çıktığından beri (ikisi de öbür dünyaya bilet kestiğinden, koleraya benziyor) hemşerilerimize zarar vermekten başka bir şey yapmadı. Buna karşılık onlar vatandaşlık görevlerinin çok farkındalar, o kadar ki yakınmak için aksırmaya bile cesaret edemiyorlar."

Bu hikâye yazıldığında, Selanik tramvayı yaklaşık yirmi yıldır çalışır durumdaydı. Yaklaşık on kilometrelik hat, şehrin tarihi merkezi ile endüstri bölgesini ve batıdaki tren istasyonu ile doğudaki Hamidiye banliyösünü birleştiriyordu. Her gün binlerce insan tramvayı kullanıyordu, yukarıdaki makaledeki deneyim de bu ikircikli ilişkinin ortaya çıkmasına kanıt oluşturuyordu. İlerleyen sayfalarda çoğunlukla Başbakanlık Arşivleri'nden kaynaklar kullanarak, son dönem Osmanlı Selanik'inde tramvay ve kent ulaşımı tarihinin planlanması, yapımı ve işletilmesinin izini süreceğim. Şehir tarihinin önemli bölümünü oluşturan bu tarih, sadece şehirdeki diğer daha büyük ya da küçük altyapı projelerinin yapımına örnek teşkil etmiyor; aynı zamanda Selanik'te ve o dönemin diğer Osmanlı kent merkezlerinde gerçekleşen daha kapsamlı dönüşümlerle ilişkilendirilebilir.

1880'lerin ilk yıllarında başlayarak, takip eden otuz yılda Selanik hızlı bir kalkınma dönemi geçirdi. Ticari trafiğin artışı, ticaret, endüstri ve inşaat yatırımları ve 1877-1878 savaşı sonrasında Osmanlı Balkanları'na istikrarın geri gelişi Selanik'in Osmanlı Balkanlar'ının ana ekonomik merkezi olarak belirlenmesine yardım etti. Büyüyen ekonomi, etrafındaki bölgelerden göçmenleri çekti ve toplam nüfus 60- 80.000'den 150.000'e yükseldi.[2] Bir bakıma Selanik diğer Doğu Akdeniz liman şehirlerine benzer eğilimleri tecrübe etti: İzmir, Beyrut, İskenderiye ve İstanbul. Bölge, giderek artan bir şekilde Batı Avrupa ve dünyanın geri kalanını bağlayan uluslararası ağlarla bütünleştikçe, Osmanlı İmparatorluğu'nun liman şehirleri bu sistemin önemli düğüm noktaları hâline geldi. Bu şehirler Avrupalı tüccarların ve *hinterland*'daki tarım üreticilerinin buluşma yeri ve pazar ekonomisinin Osmanlı topraklarına girişi için birer genişleme noktası hâline geldiler.[3]

Akdeniz limanları mal ve para akışını kendine çekmekle kalmadı; aynı zamanda fikirlere, kavramlara ve modaya da ev sahipliği yaptı. Seçkinler, özellikle Avrupai kıyafet, boş zaman ve sosyallik modellerini benimsemeye başladılar. Osmanlı yöneticileri ve yerli işadamları Batı ve Orta Avrupa'nın büyük şehirleriyle kıyaslanabilir bir kentsel peyzaj yaratmaya merak sardıkça kent mekânının kendisi de bu çizgide değişim geçirmeye başladı. Bu dönüşümler sadece mimari stili, iç mekân

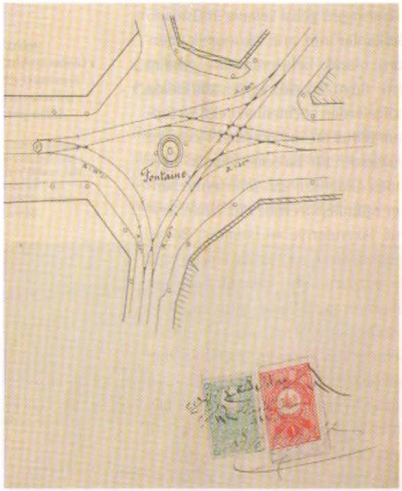
tasarımını, sokak düzenleme ve planlama mevzuatını değil, aynı zamanda modern imkânlar sağlayan ve Osmanlı tebaasına yeni alanlar açan geniş kapsamlı altyapı projelerini de etkiledi.[4] Rıhtım (1869-70'te başladı), demiryolu (Şark Demiryolları üzerindeki çalışma 1872'de başladı ve şehir 1888'de Sırbistan ve Avusturya-Macaristan ağına bağlandı) ve modern bir liman (inşaatı 1897'de başladı) inşası, Selanik özelinde şehre teknik anlamda 19. yüzyıl uygarlığının simgesel unsurlarını edindirdi. Aynı zamanda ulaşımı kolaylaştırarak ve şehri *hinterland*'ıyla sıkıca bağlayarak yerli ve yabancılara bol kârlı yatırım fırsatları sundu.[5]

Selanik tramvay ağının yapımına bu açıdan bakmak gerekir. Öncelikle bu tür planların 1880'lerin ortasında merkezi hükümetten çıktığı görülmektedir. İlk planlar Şark Demiryolları istasyonunu çok sayıda mülkü olan bölgenin yerlisi Kerim Efendi'nin arazisiyle bağlayacak atlı tramvaya yönelikti.[6] Başlangıç bütçesi 878.692 kuruştu.[7] Bütün kamu projelerindeki gibi, hükümet belirli bir zaman aralığında işlemleri yerine getirmesi karşılığında projenin yapımını üstlenecek bir ya da daha fazla kişiyi seçip bu kişilere imtiyaz verecekti. Açık teklif yöntemi nadir olarak kullanılsa da genelde çeşitli yatırımcı gruplarını temsil eden ve merkezi yönetimin farklı kesimlerinin desteğini alan rakip taraflar arasında imtiyaz verilmesi öncesindeki süreçte ciddi bir rekabet yaşanırdı.

Selanik tramvayı durumunda, mukavele için rekabet eden üç teklif vardı. Sadaret kontratı devlette tutmakta ısrarcıydı: Tramvay hattı Selanik vilayeti ve belediyesinin mühendisleri tarafından yapılacaktı.[8] Önceki bütçenin her ne kadar titiz bir çalışma da olsa gerçekçi olmadığı kısa sürede anlaşıldı ve yeni hesaplama fiyatı 16- 20.000 lira olarak ortaya koydu,[9] İstanbul'da ikamet eden bir mimar olan Budrus Nafilyan detaylı bir plan ile öne çıktı, kendisi için imtiyaz istedi. Nafilyan, tren istasyonundan Allatini ailesinin un fabrikasına kadar (önceki planların daha da doğusu) tramvay raylarını döşemeyi ve her yıl belediyeye 300 lira ödemeyi vaat etti. Karşılığında 41 yıllığına projenin işletme haklarını alacaktı. Ticaret ve Nafi'a Nezareti, Nafilyan'ın teklifini destekledi ve Bakanlık çalışanlarından oluşan bir heyet ona imtiyaz verilmesini teklif etti.[10] Ne var ki bu sırada, bu defa da Hazine-i Hassa Nezareti tarafından gönderilen ikinci bir komite projenin kendilerine verilmesini talep etti. Hazine-i Hassaşehirde bulunan kayda değer mülkleri idare ediyordu, modern bir liman yapmak için hâlihazırda onlara imtiyaz verilmişti. Onlar açısından, tüm projeleri tek bir devlet dairesi altında birleştirmek devlet için çok daha pratik ve avantajlı olacaktı.[11]

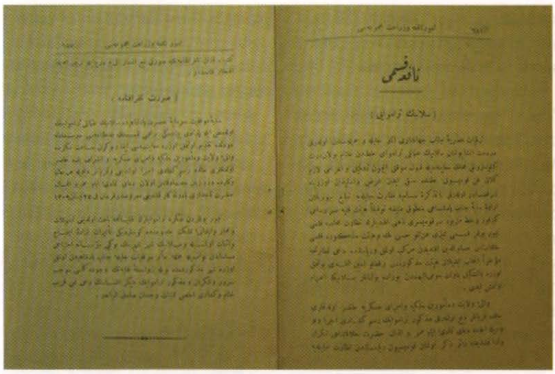
Üç bakanlık arasında yarışan görüşler proje hakkındaki son kararın 1889'a kadar gecikmesine yol açtı. Projenin ikinci teklif sahibi Selanik'in saygın

1908 Aralık'ında, Beyaz Kule'nin önünde büyük bir kalabalık toplandı, tramvay şirketinden taleplerini içeren bir dilekçe verdiler: Dolaşımdaki tramvayların artması, öğrenci tarifesinin düşürülmesi ve Müslüman kadın yolcular için cinsiyete göre ayrılmış vagonlar. Protestocular bu düzenlemeler yapılana dek şirket hizmetlerine karşı bir boykot başlatmak tehdidini öne sürüyorlardı.

Tramvay hatlarıyla Hürriyet (eskiden Hamidiye) Şadırvanı'nın krokisi.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

1 Zilkade 1310 (Mayıs 1893) yayınlanan *Umur-ı Nafi'a ve Zira'at* dergisinde projenin tarifi.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

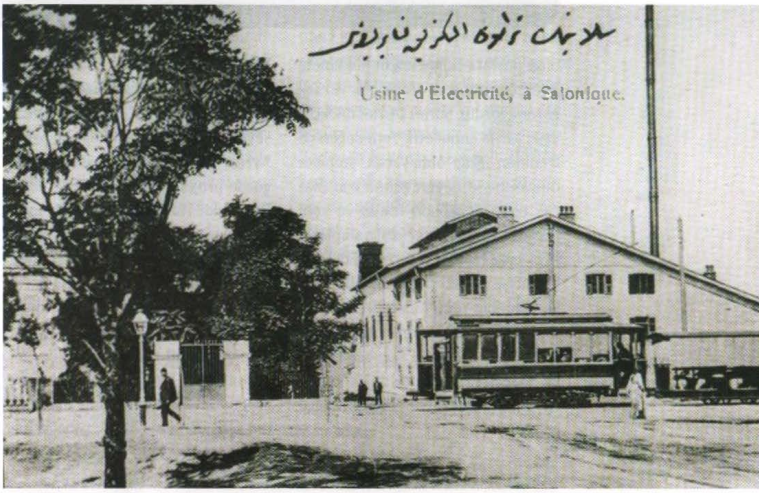
bir ismi İlyabeyzâde Ali Bey, daha avantajlı mukavele koşulları olan bir teklif sundu: Vadesi 35 yıl, ilk on yıl için 500 lira olan bir yıllık ödeme ve tramvayları çekecek atları da imparatorluk içerisinden almayı taahhüt etti.[12] Nafilyan, Ali Bey'in teklifindeki şartları karşıladıktan sonra kontratı elde etmeyi başardı. Bu başarısında etkili olan, Namıkzade Hamdi Bey ile ortaklığıydı.[13] Hamdi Bey Selanik'te önemli bir tüccar ve tefeciydi ve hem İstanbul'daki hem de Avrupa'daki güçlü bağlantılarına güvenebilirdi. İmtiyazı aldıktan hemen sonra, Nafilyan Efendi ortağını tek üstlenici olarak bırakarak projeden çekildi.

Osmanlı Devleti, Avrupalı yatırımcı ya da şirketlerdense Osmanlı tebaasına muhtelif imtiyazlar vermeyi tercih ediyordu. Hamdi Bey geleneksel yerel bir seçkinin (Selanikli dönmelerin üç grubundan birinin başıydı) ve modern bir burjuvanın özelliklerini kişiliğinde birleştiriyordu. İstanbul'dan bakıldığında, bu tür projeleri üstlenmek için iyi bir seçenek gibi görünüyordu. Hamdi Bey aynı dönemde tramvay, şehrin su şebekesi ve gazla aydınlatma imtiyazını almıştı.[14]Bu gerekli kaynaklara bizzat erişimi olduğu anlamına gelmiyor. Kontratın gerektirdiği gibi, sermayesi 500 franklık 2000 paya bölünmüş 1.000.000 frank (yaklaşık 50.000 lira) başlangıç sermayeli Selânik Tramvay Şirket-i Osmaniyesi'ni kurdu. Hamdi Bey çok geçmeden hisselerinin büyük bölümünü kendisinin önemli iş bağlantılarının bulunduğu Belçikalı yatırımcılara sattı, aynı süreç su ve gazla aydınlatma imtiyazıyla tekrarlandı. Hamdi Bey kendisi ve oğlu Osman Adil Bey için şirket yönetiminde bir pozisyonu güvence altına aldı.[15] 1893 yılında belediye başkanı seçildi, yeni makamı sayesinde, işletme çıkarları, yerel yönetim ve merkezi hükümet arasındaki etkili bir bağlantı olarak işlev görebilecekti.

Tramvay çalışmaları 1890'da başladı. Nihai planlar tarihi merkezi doğunun genişleyen mahalleleri ile batının ulaşım ve sanayi olanaklarını birbirine bağlayan iki hattı gerektiriyordu. Hatlardan biri, Beş Çınar Parkı'ndan başlayacak, tren istasyonunu geçecek, Vardar Kapı Caddesi içinden ilerleyecek ve yıkılıp yerini şadırvana bırakana dek ayakta kalan Kemeriye Kapısı'nın bulunduğu yerde sona erecekti. Diğeri Rüs'umat Dairesi'nde başlayacak, sahile paralel devam edecek, şehrin doğu ucundaki depoya erişinceye kadar Beyaz Kule ve Hamidiye Mahallesi'nden geçecekti. Hamidiye Caddesi'ne inen bir bağlantı noktası iki hattı birleştirecekti.[16] Mukavele, tramvayın geçeceği sokaklardaki yoğunluğu azaltacak hükümler içeriyordu. Buna göre, yaya trafiği ve gemilerin yükleme-boşaltma işlerini engelleyebileceğinden dolayı rıhtıma tramvay hattı yapılmayacaktı. Bunun yerine caddeye paralel geçecekti.[17]

şirket gerekli düzenlemeleri yapana kadar projenin tamamlanmasına karşı çıkmasını tavsiye etti. Ne var ki, inşaat neredeyse tamamlanmıştı, hükümet de emrivakiyi kabul etmek zorunda kaldı.[18] Açılış merasimi, vali, Galip Paşa, Avrupalı konsoloslar, yerel seçkinler ile dini liderler ve geniş bir kalabalığın katılımıyla 7 Mayıs'ta (1893) gerçekleşti.[19]

Tramvay yukarıda anlatıldığı şekilde faaliyete geçti. 30'u yaz ve 20'si kış tipi olmak üzere 50 vagon vardı.[20] Şirket yaklaşık 100 işçiyi istihdam etti, vagonların çekilmesinde 160 at kullanıldı. 10.30'dan 15.00'e, yani gündoğumundan akşamın ilk saatlerine kadar hizmet veriliyordu.[21] Tramvay, karşılanabilir bilet fiyatları sayesinde halk tarafından çok sevildi.[22] Bir yıl içerisinde, ağ günde 8.000 yolcu taşıdı, on yıl sonra, bu sayı 10.000 yolcuda sabitlenmişti. Bu sayıları, daha büyük nüfusu ve daha uzun ağı olan İstanbul tramvayındaki günlük 20.000 yolcuyla mukayese edin.[23]

Elektrik fabrikası önünde bir tramvay.

Vassilis Kolonas ve Olga Traganou-Deligianni, Selânik'te Sanayinin Başlangıcı (Selanik: ETBA, 1987)

Bu rağbet şirketin yıllık sonuçlarına yansımıştı. Bütçe kayıtları, şirketin yüksek kâr elde ettiğini ve on yıllık işletimin ardından hissedarların yıllık %8-10 oranında kâr payı elde ettiğini gösteriyor.[24] Hisselere talep fazlaydı ve firma ticareti kolaylaştırmak için var olan hisseleri daha küçük değeri

Esasında, inşaat epey farklı bir yol izledi. Projenin tamamlamasından birkaç ay önce Ekim 1892'de, süreç hakkında rapor vermek üzere İstanbul'dan gönderilen bir komisyon mukavele metni ile belirgin farklılıklar buldu. Şirket esas şartları görmezden gelmiş ve rıhtım üzerine bir hat inşa etmişti. Tek olması gereken yerlere çift hat döşenmiş, kaldırımlarla tramvay rayları arasındaki asgari mesafeye riayet edilmemişti ve hatların kendisi de çok dardı, bu da sipariş edilmiş olan at arabalarının şehirde çalışamayacağı anlamına geliyordu. Komisyon, hükümete

Hamidiye Caddesi'ndeki elektrikli tramvay hattını gösteren bir kartpostal.

Yadigâr-ı Selânik Kartpostallarda Evvel Zaman.

olan paylara bölmek için hükümete dilekçe yazdı (500 frank çok yüksek görünüyordu). Şura-ı Devlet dilekçeyi üç şartla kabul etti: Yeni değeri 50 franktan aşağı olmayacak, sonuçta oluşan hisse değeri aslına eşit olacak (yani 1.000.000 frank) ve yeni hisseler sahiplerine asıl sahiplerle aynı yasal hakları verecek.[25] Böylece, her hisse on adet 50 franklık hisseye bölündü. 1906 itibariyle, hisseler 123 franktan işlem görüyordu. Şirket 1907 yılında ikinci bir 500.000 franklık hisseyi, 1908 yılında da 1.500.000 franklık başka bir hisseyi piyasaya çıkardı.[26]

Şirketin kârlılığı, büyük ölçüde genişleyen bir şehirde toplu taşımanın yalnızca tramvayla gerçekleşmesinin sonucuydu ve şirket tekelliğini korumak için aktif tedbirler alıyordu. Şubat 1901'de şartname koşullarını öne sürerek Selanik'te omnibüs işletmesi için imtiyaz verilmesini engellemeyi başarmıştı.[27] 1890'ların sonunda İzmir ve Selanik'e elektrik sağlanması için imtiyaz verildi; Osmanlı hükümeti mukaveleyi Selanik'e elektrikli tramvay yapımını kapsayacak şekilde genişletmeye teşebbüs ettiğinde[28] tramvay şirketi karşı teklifle cevap verdi. Osmanlı hükümetine kontratın 35 yıldan 60 yıla uzatılması için başvuruda bulundu. Karşılığında şirket, mukavelenin uzatıldığı ilk on yılda her yıl için ekstra 150 lira ödeyecekti, bilet fiyatlarını da mevcut seviyede tutmayı taahhüt ediyordu. Ayrıca Sultan Abdülhamid'in bazı gözde projelerine tek seferlik hibeler yapıldı: Hicaz Demiryolu için 1000 lira, Darüşşafaka ve Darül'acize'ye 100'er lira.[29] Bu usta diplomasi sayesinde, mukavele uzatıldı ve Elektrik Şirketi'ne sadece hattın ileri tarihlerdeki eklentileri için imtiyaz içeren haklar verildi.[30] Çıkarları koruma altına alındı, tramvay şirketi 1908 yılında elektriklendirme çalışmasının bitişiyle ağı elektrik şebekesine bağlamaya başladı.[31]

Tramvay şirketinin Osmanlı hükümeti ile birlikteliği zirveye ulaştığında, Selanik halkıyla olan ilişkisi bozuldu. Kamu ihtiyacını karşılamak için şirketin dolaşımda tuttuğu yirmi küsur tramvay yeterli değildi.[32] Elektrikli tramvay uygulaması çok daha hızlı hizmet sağladı. Bununla beraber, yayalar için caddeleri aynı anda araçlar ve tramvaylarla paylaşmak sadece rahatsız edici bir mesele değildi. Şimdi ikincisinin yaptığı hız büsbütün tehlikeliydi. Çoğu ölümle sonuçlanan ciddi kazalar sıklaşmıştı.[33] Esas mukavelenamenin teknik taahhütlerinin ihlal edilmesindeki rolü unutulmayan şirkete karşı öfke artıyordu.

1908 Temmuz'undaki Jön Türk Devrimi, II. Abdülhamid'i 1876'nın Osmanlı Anayasası'nı yenilemesi için zorlamayı başardı. Yeni politik iklimde, rahatsızlıklar açıkça ifade edilebiliyordu ve kamusal alan yönetimi politik mücadelenin ve hareketin bir konusu hâline geldi. 1908 Aralık'ında, Beyaz Kule'nin önünde büyük bir kalabalık toplandı, tramvay şirketinden taleplerini içeren bir dilekçe verdiler: Dolaşımdaki tramvayların artması, öğrenci tarifesinin düşürülmesi ve Müslüman kadın yolcular için cinsiyete göre ayrılmış vagonlar. Protestocular bu düzenlemeler yapılana dek şirket hizmetlerine karşı bir boykot başlatmak tehdidini öne sürüyorlardı.[34] Taleplerinin mahiyeti, protestocuların kimlikleri hakkında bize bir fikir verebilir. Bunlar sosyalist işçiler değillerdi, daha ziyade şehrin zor durumda kalan orta sınıflarını, küçük esnaflarını, profesyonellerini ve memurlarını temsil ediyorlardı. Şehrin ticari elitlerinden çok daha az varlıklı olduklarından, bu gruplar saygınlıklarının altını çizerek kendilerini daha alt sınıflardan ayırmaya çalışıyorlardı. Azalan hizmet kalitesini, kendi kimliklerine doğrudan hakaret olarak gördüler. Tramvay vagonlarında daha iyi koşullar için mücadele edilmesi, erkeklere rahat ve kadın yolculara güvenli, kamusal

hareket kanalıyla sınıf sınırlarını yeniden çizme teşebbüsü olarak ifade edildi.

Şirket bu talepleri göz önünde bulundurmaya söz verdiği hâlde uzun süreli önlemler alınmadığı görülüyordu. Bir sonraki ay, şirkete karşı bir şiddet olayı gerçekleşti. 6 Ocak 1909 günü, bastonuyla toplanan insanlara vurmaya başladığında, o ana kadar yaşananları uzaktan izlemekte sakınca görmeyen polis onu tutukladı ve asayişi bozmaktan para cezasına çarptırılacağı en yakındaki karakola götürdü. Şirketin şikâyetlerine ve Belçika elçiliğinin araya girmesine rağmen, Osmanlı hükümeti polis memurlarını lak portföyleri için çok faydalı oldu. 1908 sonrasında, yerel seçkinleri birbirine bağlayan güçlü maddi bağlantılar sorgulandı. Yeni politik şartlarda, yerel nüfusun çok büyük bir kesimi tarafından dikkatle izlenen tramvay gibi kent yaşamının unsurları, politik çatışmanın da nesnesi haline geldi. Yerli halkın çok geniş bir kısmı tara-

Şirket yaklaşık 100 işçiyi istihdam etti, vagonların çekilmesinde 160 at kullanıldı. 10.30'dan 15.00'e, yani gündoğumundan akşamın ilk saatlerine kadar hizmet veriliyordu. Tramvay, karşılanabilir bilet fiyatları sayesinde halk tarafından çok sevildi.

Gümrük Dairesi'ne doğru giden bir tramvay Hürriyet Meydanı'nda (yani son durağın az öncesinde) durdu. Sürücü, yolculara artık tramvayın hizmet dışı olduğunu ve inmeleri gerektiğini haber verdi. Yolculardan bazıları itiraz ettiler ve sürücüden yalnızca birkaç metre daha sürüp Gümrük Binası'na bırakmasını talep ettiler. Karşılaşma pek çok şirket çalışanının yolcuları dışarı atmak için o noktaya yaklaşmasıyla, öfkeli kalabalığın da taş atarak ve tramvayın camlarını kırarak yanıt vermesiyle kısa süre içinde çığırından çıktı. Şirkette çalışan Belçikalı bir mühendis kınamayı veya özür dilemeyi kabul etmedi.[35]

Tramvay, Abdülhamid döneminde Selanik'in yaşadığı dönüşümün bir neticesi ve göstergesi oldu. Planlaması, yapımı ve işletilmesi merkezi hükümet, yerel seçkinler ve yabancı yatırımcılar arasındaki anlaşmalarla kararlaştırılmıştı. Yirmi yıllık zamanda, yerel seçkinler için olduğu kadar hissedarları için de kayda değer kâr sağladı. Tramvay, kentsel genişlemeyi kolaylaştırarak ve güzergâhı boyunca mülk fiyatlarını yükselterek Selanik'in en büyük işadamlarının çoğunun emfından izlenen tramvay gibi kent yaşamının araçları, politik çatışmaların da konusu hâline geldi. İktidardaki İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin "milli" ekonomi politikaları ile yeni oluşan işçi hareketi arasında sıkışan tramvay şirketi ve diğer yabancı yatırımcılar alışılmadık baskılarla karşılaştılar. İlerleyen yıllarda Osmanlı Devleti kamu yararı adına yabancı şirketlerin egemenliğine karşı çok sayıda önlem alacaktı, fakat Selanik vakasında şehrin Balkan Savaşları sırasında Yunan ordusu tarafından ele geçirilmesi, şehrin tramvay şirketi için bu kaderi erteledi.

DİPNOTLAR

1 *Makedonia* 8 Eylül 15[28], 1911.

2 Meropi Anastassiadou, *Selânik. Tanzimat çağında bir Osmanlı şehri* (İstanbul: Tarih Vakfı, 2010) ve Marc Mazower, *Selânik: Hayaletler şehri. Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler, 1430-1950* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007).

3 Osmanlı ve Akdeniz liman şehirleri üzerine oldukça zengin bir tarihyazımı var. Ayrıntı için bkz. Anastasios Gekas, "Class and cosmopolitanism: The historiographical fortunes of merchants in Eastern Mediterranean ports," *Mediterranean Historical Review* 24, 2 (Aralık 2009), s. 95-114.

4 Jens Hanssen, *Fin de siècle Beirut: the making of an Ottoman provincial capital* (Oxford: Clarendon Press, 2005) ve Sibel Zandi-Sayek, *Ottoman Izmir: The rise of a cosmopolitan port, 1840-1880* (Minneapolis and London: University of Minnesota Press, 2012).

5 Vahdettin Engin, *Rumeli Demiryolları* (İstanbul: Eren, 1993).

6 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (bundan sonra BOA), DH.MKT 1154/103, 9 Şevval 1303 [Temmuz 11, 1886].

7 BOA, İ.MMS 106/4553, 21 Cemaziülahir 1303 [Mart 27, 1886].

8 Age.; Alexandra Yerolympos, *Metaxy Anatolis kai Dysis Boreioelladikes poleis tin period ton Othomanikon metarrythmiseon* [Between East and West. Northern Greek cities in the Ottoman reform period] (Selanik: University Studio Press, 1997) s. 209.

9 BOA, İ.MMS 106/4553, 24 Ramazan 1305 [Haziran 5, 1888].

10 BOA, A.MKT.MHM 497/27, 7 Şaban 1305 [Nisan 19, 1888].

11 BOA, Y.MTV 37/99, 18 Cemaziülahir 1306 [Şubat 19, 1889].

12 BOA, İ.MMS 106/4553, 21 Zilhicce 1306 [Ağustos 18, 1889].

13 Age, 16 Zilhicce 1306 [August 13, 1889], 21 Zilhicce 1306 [Ağustos 18, 1889].

14 Yerolympos, 104-105, 175, 235. In BOA, İ.MMS 106/4553, 6 Zilhicce 1305, "Selânik'in vücûhünden ve ashâb-ı alâka ve arazindan sa'dettû Hadmi Bey" olarak bilinir.

15 Eduard Pech, *Manuel des sociétés anonymes fonctionnant en Turquie* (İstanbul: Gerard Frères, 1911), s. 234.

16 Yerolympos, 233; Anastassiadou, 239. See also BOA, BEO 2196/22179, 2 Rabiülahir 1311 [Eylül 13, 1893].

17 BOA, İ.MMS 106/4553, *Şartname*, articles 4 ff.

18 BOA, BEO 1188/14026 13 Rabiülahir 1310 [Kasım 4, 1892].

19 Age., 21 Şevval 1310 [Mayıs 8, 1893].

20 *Salnâme-i Vilayet-i Selânik* 13 [1881], 102. Daha sonra 60'a yükseldi: *Salnâme-i Vilayet-i Selânik* 18 [1905], s. 148.

21 Aşp.

22 Ücretler, birinci mevki için 30 para, ikinci mevki için de 20 para olarak belirlenmişti. Bkz. BOA, İ.MMS 106/4553, *Şartname, Tarife*.

23 Anastassiadou, s. 240.

24 Pech, s. 236.

25 BOA, BEO 668/50040, 16 Safer 1313 [Ağustos 8, 1895].

26 Pech, s. 234-235.

27 BOA, BEO 1619/121389, 26 Şevval 1318 [Şubat 16, 1901].

28 BOA, BEO 1312/98358, 21 Zilhicce 1316 [Mayıs 2, 1899].

29 BOA, BEO 2112/158334, 28 Haziran 1319 [Temmuz 11, 1903].

30 BOA, BEO 2219/166356, 8 Cemaziülahir 1321 [Eylül 1, 1903]. Pech'e göre, 234, sonunda mukavele 70 yıla uzatılmıştı.

31 BOA, DH.MKT 1265/31, 21 Cemaziülahir 1326 [Haziran 30, 1908].

32 BOA, DH.MKT 2754/50, 24 Muharrem 1327 [Şubat 15, 1909].

33 Müfettişat-ı Rumeli tarafından düzenli olarak benzer kazalar kaydedildi. Örnek olarak BOA, TFR.I.SL 217/21690, 15 Eylül 1325 [Eylül 28, 1909].

34 Marina Aggelopoulou, *Ellinesa kai Evraioi Ergates sti Thessaloniki ton Neotourkon* [Greek and Jewish Workers in Thessaloniki under the Young Turks] (Ioannina: Isnafi, 2004), s. 113.

35 BOA, DH.MKT 2754/50, 24 Muharrem 1327 [Şubat 15, 1909].

KİTABELERİYLE ÜSKÜDAR'DA BİR CELVETİ TEKKESİ

ŞEYH MUSTAFA DEVÂTİ EFENDİ CAMİ-TEVHİDHANESİ

AHMED TAHİR NUR

17. yüzyılda Üsküdar Bülbülderesi'nde inşa edilen ve dört asra yakın bir süre Celveti tekkesi olarak hizmet veren Şeyh Mustafa Devâti Efendi Cami-Tevhidhanesi'nin iç ve dış mekân kitabeleri, bu yapının tarihine dair bilgiler ve insanlar tarafından algılanışına dair ipuçları sunmaktadır. Caminin ve tekkenin inşası, II. Abdülhamid döneminde türbeyle birlikte harap hallerinden kurtarılarak ihya edilmesi, kutsal emanetlerin bu camiye hediyesi gibi tarihsel bilgilerin yanında kitabelerde yer alan insan-toplum-Allah (ﷻ) ilişkisinin esaslarına dair seçilmiş ayetler, bu yapının icra ettiği fonksiyon ve temsil ettiği anlamlar hakkında fikir vermektedir.

Üsküdar, Osmanlı tarihindeki önemli kültür merkezlerinden biridir. Osmanlılar tarafından ilk defa Orhan Gazi döneminde 1352 yılında ele geçirilen Üsküdar'a, takip eden yıllar içerisinde zamanın gaza anlayışı gereği Karaca Ahmed gibi büyük dervişler yerleşmiş ve 1350'ler gibi çok erken bir tarihte orada dergâhını kurmuştur.[1] Bu kadar erken tarihlerden beri birçok tekke ve dergâh barındıran Üsküdar, İstanbul'daki Celveti tekkelerinin büyük çoğunluğuna evsahipliği yapmıştır.[2] Bu yazıda, Üsküdar Bülbülderesi'nde bir Celveti tekkesi olan Şeyh Mustafa Devâti Efendi Cami- Tevhidhanesi'nin (Şeyh Camii) dört asra yaklaşan tarihinde farklı hattatlar tarafından değişik sebeplerle yazılan kitabeleri incelenmektedir. Şeyh Camii'nin 17. yüzyıldaki inşası ve 19. yüzyıldaki yenilenmesi sürecinde yazılan kitabeleri, bu yapının tarihi, fonksiyonu ve insanlar tarafından algılanışına dair bilgiler içermektedir.

1650-1 yılında Üsküdar'da inşa edilmiş bir cami-tevhidhane[3] olan Şeyh Mustafa Devâti Efendi Camii, 1925'te tekkelerin kapatılmasıyla tevhidhane fonksiyonunu yitirmiş olup, günümüzde yalnızca cami işlevini

görmektedir. Camiye adını veren Mustafa Devâti Efendi (ö.1657), Celveti tarikatına mensup bir şeyhtir. Üsküdar'da Aziz Mahmud Hüdayi (ö.1628) tarafından kurulan[4] ve Bayramiyye tarikatının bir kolu olan Celvetilik, Halvetilik ile iç içe olmakla birlikte ayrı bir isimle varlığını sürdürmüştür. Celveti öğretisinin merkezinde *tevhid* zikris yer alırken, Halvetilik'te *esma-ı seb'a* (yedi isim)[6] zikri esastır. Ancak Celveti tarikatında *tevhid* zikriyle beraber *esma-ı seb'a* zikrinin de büyük önemi olduğu ve Halveti zikrindeki yedi isimden birincisinin tevhid zikri olduğu düşünülünce iki tarikatın özdeşliğe varan yakınlığı anlaşılabilir.[7] Nitekim Azız Mahmud Hüdayi'nin "Bizim yolumuz hem Halveti hem Celveti'dir." sözü de iki tarikatın iç içe olduğuna işaret eder.[8]

17. YÜZYIL KİTABELERİ: CAMİ VE TEKKENİN İNŞASI

Caminin iç kapısının üzerinde 1650 tarihli üç satırlık bir kitabe yer almaktadır. Kitabenin hattı, bire bir aynısı olmasa da sülüs yazısına benzer bir özellik arz etmektedir. Kitabede imza bulunmamakla birlikte son satırda "Hafız" mahlası geçmektedir. Kaynaklara göre bu kitabe Hafız Mustafa Çelebi'ye (ö.1065/1655) aittir. Kendisi hakkında sahip olduğumuz tek bilgi, "maarifperver, latifeci bir şair" olduğu ve şair Hayali'nin yakın çevresinde yer aldığı için kendisine "Hayali Hafızı" dendiğidir.[9]

Kethüda Arslanağazâde ki nâmı Mustafa
Fazl-ı hakkıyla açıldı ana ebvâb-ı süluk
Cami yapılmak için malın vasiyet eyleyüp
Olmuşdu pir ü muhtâr-ı eshâb-ı süluk
Zikr ü tevhid ile ihyâ eyle ya Rab cami'i
Ta ki âhir oluna atvâr u adâb-ı süluk
Pes tamam oldukta Hafız dedi tarihini anın
Cami-i eshâb-ı sünnet câ-yı erbâb-ı süluk

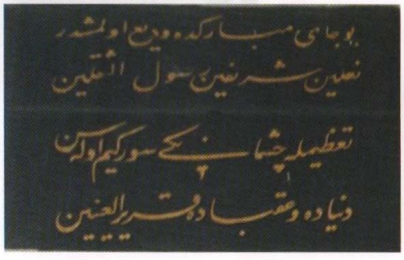
Sene 1061/1651[10]
(üstte)

Kitabeye göre, caminin banisi, Kösem Sultan'ın kethüdası olan Arslan Ağa'nın oğlu Mustafa olmalıdır. Ancak bu bilgi kesin değildir, çünkü kitabede Arslanağazade Mustafa Efendi'nin camiyi inşa ettiği değil, inşası için malını vasiyet ettiği bildirilmektedir. Kaynaklarda da caminin banisinin kimliği konusunda bir muğlâklık vardır. Ayvansarayi, camiyi Şeyh Mustafa Devâti'nin yaptırdığını söylerken,[11] başka kaynaklarda camiyi Arslanağazade Mustafa'nın Şeyh Mustafa Devâti adına yaptırdığı görüşü[12] ve son olarak iki Mustafa'nın aynı kişi olduğu[13] görüşleri serdedilmiştir. Kitabede Arslan Ağa'nın oğlu Mustafa Efendi'nin tasavvuf yolunda yükseldiğinin ifade edilmesi, (*açıldı ana ebvab-ı süluk*) Şeyh Mustafa Devâti Efendi ile aynı kişi olabileceği görüşünü desteklemektedir.

Mustafa Devâti Efendi, "Devâti" lakabını divitçilik mesleğiyle iştigal ettiği için almıştır. Gençliğinde muhtemelen Üsküdar'daki Divitçiler Mahallesi'nde divit sanatıyla meşgul olmuştur. *Tuhfe-i Sufiyyin* adlı eserinde Mustafa Devâti Efendi, Aziz Mahmud Hüdayi'nin halifesi olan şeyhi Muk'ad Ahmed Efendi (ö.1639) tarafından halife olarak Kastamonu'ya gönderildiğini belirtmektedir.[14] Kastamonu'da divitçilikle vaktini geçirirken[15] bir gün Aziz Mahmud Hüdayi'yi rüyasında görmüş ve Üsküdar'a gelmek için izin istemiştir. Bir süre sonra 1067 senesinde kendisine izin verilen Mustafa Devâti Efendi Üsküdar'a vardığında Hz. Muhammed (ﷺ) ve Aziz Mahmud Hüdayi'nin ruhaniyetleri ona gelerek "emaneti teslim eylemişler" ve "bundan sonra bu kapıda her kim mana talep ederse cevap bulacaktır" buyurmuşlardır.[16] Şeyh Camii, bu tarihten itibaren yalnızca cami olarak değil, aynı zamanda tekkenin tevhidhanesi olarak da kullanılmaya başlamış, ayrıca Mustafa Devâti Efendi tarafından meşruta, aşevi vs. ilave edilmiştir.[17] Mustafa Devâti Efendi, o tarihten itibaren 1070'teki vefatına kadar üç sene bu tekkede irşad hizmetinde bulunmuştur.[18] Mustafa Devâti Efendi'den sonra bu tekkenin şeyhi olan oğlu Divitçizade Mehmed Talib Efendi, Aziz Mahmud Hüdayi tekkesine postnişin olana kadar buradaki hizmetini sürdürmüştür.[19]

Bu câ-yı mübarekte vedî' olmuştur
Na'leyn-i şerîfeyn-i Resûli's-sekaleyn
Ta'zîmle çeşm-âbını sür kim olasın
Dünyada ve ukbâda kerîrü'l-ayneyn

(altta)

Caminin iç duvarında yer alan talik hatlı, imzasız ve tarihsiz kitabe, bu mübarek mekâna Hz. Muhammed'in (ﷺ) ayakkabılarının hediye edilmiş olduğunu belirtmektedir. 1660 yılında IV. Mehmed'in, muhtemelen Çamlıca'ya giderken yol üzerinde durup namaz kıldığı bu camiye Kâbe'nin anahtarı ile Hz. Muhammed'in (ﷺ) ayakkabılarını hediye ettiği aktarılır.[20] Kitabenin altında yer alan kilitli dolapta muhafaza edilmiş olan bu hediyelerin, İstanbul'un işgali esnasında diğer pek çok emanet gibi güvenlik gerekçesiyle Topkapı Sarayı'na götürüldüğü söylenmektedir.[21]

19. YÜZYIL KİTABELERİ: CAMİ VE TÜRBENİN TAMİR SÜRECİ

Caminin yapılışının üzerinden iki yüzyıldan fazla bir süre geçmiş iken, 1886'da Sultan Abdulhamid'le muhabbeti sebebiyle "yaver-i hazret-i şehriyari" olarak bilinen Bahri Paşa, harap bir halde olan Şeyh Camii'nin yenilenmesi emrini vermiştir. Son cemaat yerine açılan cümle kapısı üzerindeki tamir kitabesi tamiri gerçekleştirenlerin zihniyetleri ve tarihsel bilgisine dair ipuçları sunmaktadır. Kitabeyi hazırlayan kişi (*Kazım kulu*) şair Ferik Kazım İbrahim Paşa (ö.1890) yahut Musa Kazım Paşa (ö.1889)'dır.[22] Yazarı kim olursa olsun, metin Bahri Paşa'nın emri ve onayı üzerine yazılıp camiye konulduğundan dolayı, Bahri Paşa'nın -kendi temsil ettiği şekilde- niyeti ve zihniyetini yansıttığı söylenebilir.

Kitabede, öncelikle caminin harap halinden dolayı kullanılamadığı (*olmaz olmuşdu vücudundan ahali müstefid*) ve bu durumun Bahri Paşa'yı rahatsız ettiği ifade ediliyor. Bahri Paşa'nın camiyi tamir ederek insanların dualarını alma isteği dekitabede yer alıyor. (*celb-i da'avât itmeğe*). Dikkat çekici bir şekilde Bahri Paşa, caminin bu halini Abdülhamid'e bildirirken emir yahut sultan unvanlarını değil, imam sıfatını kullanıyor (*İmam-ı Müslimin'e söyleyüb*). Bu ifade, Abdülhamid'i bütün camilerin durumundan sorumlu şahsiyet olarak tasvir ediyor. İslam ümmetinin başı olan "halife" unvanıyla eşanlamlı olarak da kullanılan "imam" kavramının kitabede özellikle tüm Müslümanları kapsayacak şekilde kullanılması, Abdülhamid'in Panislamizm politikası çerçevesinde oluşturduğu algıya uyuyor.

Kitabe, aynı zamanda dönemin insanlarının tarihi bilgilerine dair bir ipucu sunmaktadır. Caminin banisi ile ilgili olarak her hangi bir isim zikredilmeyip sadece üçüncü şahıs kipi kullanılması (*yapdurup bu ma'bedi vaktiyle bir zat-ı sa'id*), baninin kimliğine dair kaynaklarda gördüğümüz müphemliği yansıtır.

Defterdâr-ı bâb-ı hayra eylemiş-di kayd-ı nâm
Yapdurub bu ma'bedi vaktiyle bir zât-ı sa'îd
Kalb-ı aşık-veş mürur-ı vakt idüb ama harab
Olmaz olmuşdu vücudundan ahâli müstefid
Hazret-i Şah-ı Cihan'dan Bahri Paşa bendesi
Kıldığı çün eelb-i da'avat itmeğe sa'y-ı mezid
--
Suret-i hâli İmam-ı Muslimîn'e söyleyüb
Eyledi inşâsına tahsil-i fermân-ı ekid
Habbezâ şehinşeh-i devrânına serdâr olur
Âsitan-ı şevketin takbil içün çerh-i anîd
Sim ü zerrîzân ider bârân gibi her cânibe
Pek büyük mizâb-ı ihsândır o Sultan-ı vâhid
--
Bir yere cem' itseler âlemdeki hayrâtını
Bir mu'azzam şehr olur şayet dilâra vü sedîd
Olsun şehr-i şerefzânın bu da bir mescidi
Pâyidâr itsün kıyâm-ı haşre dek Rabbü'l-mecîd
Eyleyüb ins ü melek her küşesinde i'tikâf
Kılsun ol Şah-ı felek-câhesenâyâ-yı adîd
--
Nâsa i'lân eylesin Kâzım kulu tarihini
Bu mu'azzez cami'i yapdırdı Han Abdü'l-hamid

1304 (1886)
Mısrîzâde Ali Rıza
(altta)

İçeriğin yanında formel özelliklerine bakılacak olursa, bu kitabenin standart dışı bir özellik arz ettiği söylenebilir. Genellikle kitabeler sağdan sola yazılır ve okunur iken buradaki kitabe yukarıdan aşağı okunmaktadır. Bu gibi tercihlerle ilgili kurallar, temayüller, istisnalar ve diğer bilgiler, Osmanlı hat sanatı tarihi çalış-

Devâtizâde Şeyh Mustafa Efendi Şeyh Talib Efendi.

Kuddisesirruhu 1097 (1686) 1337 (1919).

maları geliştikçe daha açık bir şekilde ortaya konacaktır. 17. yüzyıla ait sülüs hatlı kitabe sağdan sola doğru yazılmışken 19. yüzyıldaki talik hatlı kitabenin yukarıdan aşağı yazılmış olmasında hat çeşidi, dönemin temayülleri, metnin şekil özellikleri veya hattatın tercihi rol oynamış olabilir.

Kitabenin hattatı rik'a ve talik ustası Mısrizâde Ali Rıza Bey (1815-1905)'dir.[23] Bursa eşrafından Mutasarrıf Şerif Ağa'nın oğlu olan Ali Rıza Bey, II. Mahmud, Abdülmecid, Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinde çeşitli devlet kademelerinde çalışmış olup Sadrazam Yusuf Kamil Paşa'nın eşi Mısırlı Prenses Zeynep Hanım'a bağlılığından dolayı Mısrizâde lakabını almıştır.[24]

Şeyh Camii'nin hemen karşısında yer alan türbede, Şeyh Mustafa Devâti Efendi, Şeyh Devâtizade Mustafa Efendi, Şeyh Hasib Efendi, Şeyh Talib Efendi ve türbeyi yenileyen Fatma Zehra Hanım'ın da bulunduğu sekiz sanduka yer alıyor. Türbe kapısının üzerindeki iki satırlık altın yaldızlı kitabe, camiyi tamir eden sultan olarak Abdülhamid'e medhiye ve dua cümleleri ihtiva ediyor.[25]

Sultan Hamid Han'ın ahd-i hilâfetinde
Bu türbe-i muallâ tecdiden oldu bünyâd
Hayr ile yâd olunsun nam-ı celili dâim
Sıhhatle ömrü olsun şevketle şanı müzdad

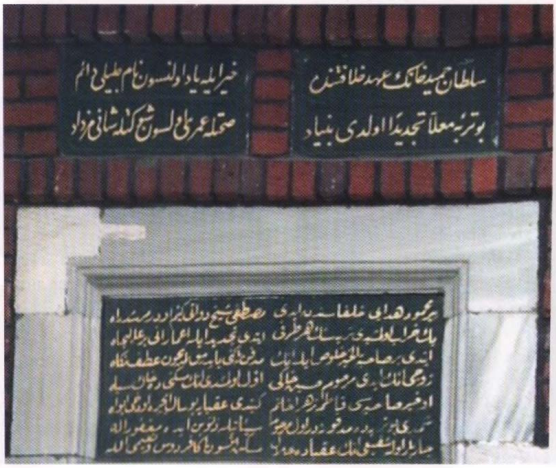
(yanda üstte)

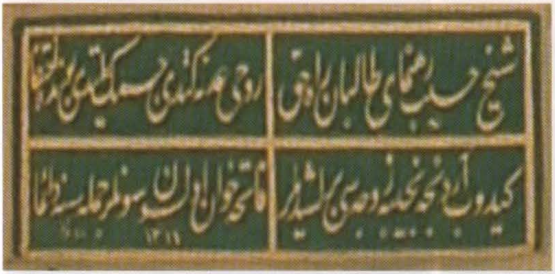
Türbenin girişinde yer alan yedi satırlık kitabe ise genellikle diplomatik ve bürokratik yazışmalarda kullanılan rik'a hattıyla yazılmış olmasıyla dikkat çekiyor. Abdülhamid döneminde kufi yazının ihya edilip yaygınlaştığı[26] düşünüldüğünde, neden rik'a hattının seçildiği sorusu daha ilgi çekici hale geliyor. Bu tercihin sebebi kadar başka örnekleri olup olmadığı, hatta seçilen yazı çeşidi ile bina türü (cami, tekke, türbe, saray vs.) ve kitabenin içeriği arasında tutarlı bir ilişkinin varlığı, olması durumunda bunun hangi kriterlere göre belirlendiği sorularına, henüz emekleme aşamasında olan Osmanlı hat sanatı tarihi incelemeleri geliştikçe daha rahat cevap aranabilecektir.

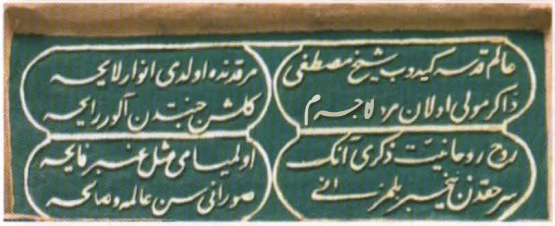
Pir Mahmud Hüdayi hulefâsından idi
Mustafa Şeyh Devâti kim odur mürşid-i rah
Pek harab olmuşdu türbesinin her tarafı
İtdi tecdid ile i'mârını bir âli-câh
İtdi bir sâhibetü'l-hayr hulûs ile anın
Medfen-i pâkini yapdurmak için atf-ı nigâh
Zevci anın idi merhûm Hüseyin Haki
Evvel olmuşdu anın meskeni de hâk-i siyah
O hayr sâhibesi Fatıma Zehra hanım
Gitdi ukbâya bu sal içre o dahi eyvah
Şimdi bu türbede medfûndur ol merhûme
Seyyiâtıyla zünûbun ide mağfur ilâh
Câr-ı yâr ola şefi'i anın ukbâda Celal
Meskeni itsün ana firdevs ü na'imi Allah

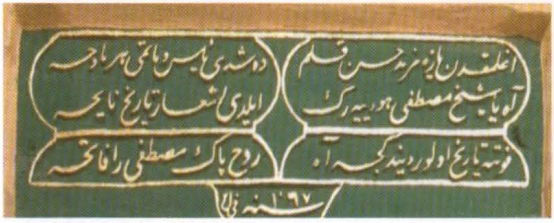
(altta)

Bu kitabenin sonuna tarih düşülmediği için türbenin tamirinin ne zaman gerçekleştiğini kesin olarak bi-

lemiyoruz. Fakat yanındaki kitabede 1317/1896 tarihini görüyoruz. Bu kitabelerde imza yer almadığı için hattatın kim olduğunu da bilemiyoruz. Ancak caminin girişindeki kitabelerin hattatı Mısrîzâde Ali Rıza'nın talik ve rik'a ustası olduğunu düşünerek bu kitabelerin de ona ait olduğu şeklinde bir tahminde bulunabiliriz.

Şeyh Hasib reh-nümâ-yı
tâlibân-ı râh-ı Hak
Ruhu adn'e gitdi cismin itdi
bunda ihtifâ
Gidüb ardınca necibe zevcesi
birleştiler
Fâtiha-hân olsun sevenler cümlesine dâima
10 Zilkade 1314 (1896)
(üstte)

Âlem-i kudse gidüb Şeyh Mustafa
Merkadinde oldu envâr-ı lâyiha
Zâkir-i Mevla olan mürd-ü lâcerem
Gülşen-i Cennet'den alur râyiha
--
Ruh-i ruhâniyyet zikri anın
Olmuya mı misl-i anber şâyiha
Sırr-ı Hak'dan bi-haber bilmez anı
Sor anı sen alime ve sâliha
(üstte ortada)

Ağlamaktan yazamaz medhin kalem
Düştü ye's ü matemi her mâdiha
Ah Şeyh Mustafa hû diyerek
Eyledi eş'âr-ı tarih nâyiha
Fevtine tarih olur dindikce ah
Rüh-i pâk-i Mustafa ra Fâtiha
Sene 1067[27] 2 Şevval
(yukarıda en altta)

CAMİ-TEVHİDHANE VE TÜRBENİN İÇ MEKÂN KİTABELERİ

Caminin girişe göre sağ duvarında (وإذا حكمتم بين الناس أن تحكموا بالعدل)"(Allah size) insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor" manasındaki *Kuran* ayeti[28] yazılı kitabe yer alıyor.1317/1900 tarihli bu kitabe, ne Şeyh Mustafa Devâti Efendi ne de onun oğulları döneminde yazılmış. Ancak 1925'teki kapatılışına kadar bu tekkede devam eden bir Celveti silsilesi olduğunu düşünerek 19. yüzyılın sonunda cami-tevhidhane ve türbeyi tamir ve ihya eden insanların niçin başka *Kuran* ayetlerini değil de burada bulunan ayetleri seçtiğine dair yorum yapabiliriz.

Türbenin duvarında yer alan diğer kitabe ise (نبئ عبادي أني أنا الغفور الرحيم)"(EyMuhammed!) Kullarıma, benim elbette çok bağışlayıcı, çok merhametli olduğumu haber ver" manasındaki *Kuran* ayetidir.[29] 1888 tarihli bu kitabe, hattat Seyyid Yusuf Sabri'nin Ahmed isimli bir öğrencisi tarafından yazılmıştır.[30]

Bir Celveti tekkesi olarak cami-tevhidhane ve türbedeki yazılar bir arada düşünüldüğünde bu yapının anlamı ve işlevi ile seçilen ayetler arasında bir bağlantı kurulabilir. İnsanlar arasında hükmederken adaletle hükmetmeyi emreden ayetin, Allah'ın (ﷻ) çok merhametli ve bağışlayıcı olduğunu müjdeleyen ayet ile birlikte, insanların bu dünya ve ahirete dair ihtiyaç ve endişelerini kapsadığı söylenebilir. Adalet ve merhamet, hem bu dünyada hem ahirette insanın akıbetini doğrudan belirleyici iki merkezi kavramdır. O dönemin insanlarının bu dünya ve ahiret arasında ne kadar ayrım yaptıkları da bu bağlamda sorulması gereken bir sorudur. Kadılardan padişahlara çeşitli kademelerdeki pek çok Osmanlı devlet adamının bir şeyhe intisap etmiş olması, modern öncesi dönemde Osmanlıların zihninde dünya ve ahiret ayrımının o kadar keskin olmadığını, bilakis bu iki varlık alanının iç içe algılandığını gösteren bir durumdur. Nitekim bu yapıyı yenileyen II. Abdülhamid de kendisinden önceki pek çok Osmanlı padişahı gibi bir tarikata intisab etmiş ve bir şeyhe mürid olmuştur.

Caminin iç sağ duvarında yer alan kitabe, Ayet 4:58.

Türbenin girişinde sol duvarda yer alan kitabe, Ayet 15:49.

Tasavvufi terbiyenin uygulama merkezi olarak tekkenin insanlar için ifade ettiği anlam ve icra ettiği fonksiyon ile bu ayetler arasında bir ilişki olduğu söylenebilir. Tekkede düzenli bir seyre sahip olan şeyh-mürid ilişkisi, muhtemelen müridlerin çeşitli dert veya anlaşmazlıklarını şeyhe açıp kendisinden hüküm ve çare talep etmesi gibi hususları da kapsıyordu. Ümera zümresinin de bu tekkenin müritleri arasında bulunması ihtimali düşünüldüğünde adaletle hükmetme ayeti ayrı bir anlam kazanmaktadır. Ayetlerin işaret ettiği üzere yapılması gereken, insanlar arasında adalet ilkesine uygun olarak hüküm vermektir. Ancak insan yanılabilen bir varlık olduğu için kendine ve başkalarına zulmetme ihtimali her zaman vardır. Allah'ın (ﷻ) çok merhametli ve bağışlayıcı oluşunu müjdeleyen ayet, tam da adaletle hükmetmesi emredilen insanın tabiatında yer alan hata ve zulme meyletme özelliğiyle ilgilidir. Bu özelliği asgariye indirme amaçlı tasavvufi terbiyenin uygulama merkezi olarak tekkede yer alan bu ayetler, insanın kendiyle, diğer insanlarla ve Allah (ﷻ) ile ilişkisi bağlamında böylesi bir zemini aksettirmektedir.

Türbedeki ayetle aynı şekilde Allah'ın (ﷻ) çok bağışlayıcı olduğunu vurgulayan bir diğer ayette Allah'ın (ﷻ) merhameti olmadığı sürece her insanın kötülüğü emreden nefsin (nefs-i emmare) etkisine açık olduğu bildirilmektedir.[xi] Yine "Allah'ım, bize adaletinle değil, merhametinle muamele et" şeklindeki meşhur dua da, insanın yanılabilme özelliğini ve Allah'ın (ﷻ) adaleti kapsayan ve aşan sonsuz merhametine duyduğu ihtiyacı yansıtmaktadır. Sonuç olarak, tekkede yer alan adalet ve merhamet ile ilgili bu ayetler, tekkede terbiyesi hedeflenen insan nefsi ile doğrudan ilgili görünmektedir.

Türbenin girişini karşılayan duvarda yer alan Sultan III. Ahmed imzalı kitabede, إنه إلا الله فاعلم أنه لا (Bil ki Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur) ayeti[xii] yazılıdır. Aslında daha uzun olan ayetin kitabede yer alan bu kısmı, Celveti tarikatındaki günlük tevhid zikridir. Ayetin devamı olan وَاسْتَغْفِرْ لِذَنْبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ (Hem kendinin, hem de inanmış erkek ve kadınların günahlarının bağışlanmasını dile) kısmı muhtemelen müridler tarafından biliniyor veya sohbetlerde dinleniyordu. Allah'ın (ﷻ) çok bağışlayıcı olduğunu müjdeleyen ayetin hemen yan duvarda yer alıyor olması da bu anlamı tamamlamaktadır.

Bu kitabe, eğer yazıldığı tarihten itibaren türbede yer alıyor ise ziyaretçilere Allah'ın (ﷻ) varlığını ve birliğini hatırlatmak, Celveti tarikatının nişanesi olarak tevhid zikrini hatıra getirmek gibi amaçlarla konulmuş olabilir. Diğer bir ihtimal, kitabenin türbede değil de cami-tevhidhanede, müridlere tevhid zikrini hatırlatıcı olarak yer almış ve 1925'te tekke kapatıldıktan sonra türbeye alınmış olmasıdır. Hangi seçenek olursa olsun, özelde Celveti genelde İslami

Türbenin Girişinde Yer alan III. Ahmed İmzalı Kitabe, Ayet 47:19.

Caminin haziresindeki Kösem Sultan'ın kethüdası Arslan Ağa'nın mezar taşına altın yaldızla yazılan "sâhibü'l-hayrât" (iyilik sahibi) ifadesi, caminin yapımında Arslan Ağa'nın bir katkısı olduğunu ima ediyor: "Sahibü'l-hayrat Merhum Arslan Aga ruhuna Fatiha 1060."

öğretinin uygulandığı bu mekânla doğrudan irtibatlı olan ayet, dünyevi ve uhrevi olanın ayrılmaz birliği mesajını pekiştiren ve diğer iki kitabedeki anlamları buluşturan bir katmanı ifade ediyor. Yukarıda zikredilen anlam dünyalarını içeren bir kelimeyle, dünya ve ahiretin tek bir yaratıcısı olduğunu ve O'ndan başka ilah olmadığını hatırlatıyor.

Sonuç olarak, 17. yüzyılda Üsküdar Bülbülderesi'nde inşa edilen ve dört asra yakın bir süre Celveti tekkesi olarak hizmet veren Şeyh Mustafa Devâti Efendi Cami-Tevhidhanesi'nin iç ve dış mekân kitabeleri, bu yapının tarihine dair bilgiler ve insanlar tarafından algılanışına dair ipuçları sunmaktadır. Caminin ve tekkenin inşası, II. Abdülhamid döneminde türbeyle birlikte harap hallerinden kurtarılarak ihya edilmesi, kutsal emanetlerin bu camiye hediyesi gibi tarihsel bilgilerin yanında kitabelerde yer alan insan-toplum-Allah (ﷻ) ilişkisinin esaslarına dair seçilmiş ayetler, bu yapının icra ettiği fonksiyon ve temsil ettiği anlamlar hakkında fikir vermektedir.

BİBLİYOGRAFYA

Ayvansarâyî, Hafız Hüseyin. *Hadîkatü'l-cevâmi': İstanbul camileri ve diğer dini-sivil mimari yapılar*. İstanbul: İşaret, 2001.

----*The garden of the mosques: Hafiz Hüseyin al-Ayvansarayi's guide to the Muslim monuments of Ottoman Istanbul*. Studies in Islamic art and architecture, v. 8. Leiden ; Boston: Brill, 2000.

Behçetîel-Üsküdarî, İsmail Hakkı. *Menâkıb-i Mu'tebere-i Üsküdar: Üntülerin Mezarları*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1976.

Gharipour, Mohammad, and Schick, Irvin C. *Calligraphy and Architecture in the Muslim World*, Edinburgh: Edinburgh UniversityPress, 2013.

Haskan, Mehmet Nermi. *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı, 2001.

Ilgürel, Mücteba. "Kösem Sultan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c.26.

İnal, İbnülemin Mahmut Kemal. *Son Hattatlar*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1955.

Konyalı, İbrahim Hakkı. *Abideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti, 1976.

Özcan, Nuri, "Divlîzâde Şeyh Mehmed Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi*.

Şahin, Ilaşım. "Karacaahmed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24, s. 374-5.

Şeyh Mustafa Devâti, *Tuhfe-i Sufiyyin*, (der.) Yurdanur Akova, Emine Karataş, (çev.) Necdet Tosun, İstanbul: Umut Matbaacılık, 1996.

Şeyhî Mehmed Efendi. *eş-Şekâiku'n-nu'maniyye ve Zeyilleri: Vekayiü'l-fudala*. (nşr.) Abdülkadir Özcan, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989.

Tanman, M. Baha. "Devâti Mustafa Efendi Tekkesi". *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. (Ankara : İstanbul: Kültür Bakanlığı , Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993.

Uludağ, Süleyman. "Halvetiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 15, s. 273-5.

Uşşakizade, İbrahim. *Lebenabeschreibungen berühmter Gelehrter und Gottesmänner des Osmanischen Reiches im 17. Jahrhundert: Zeyl-i şaqâ'iq*. Wiesbaden: O. Harrassowitz. 1965.

Yılmaz, Hasan Kâmil. *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1980.

--- "Üsküdar Celveti Tekkeleri", *Üsküdar Sempozyumu 1/23-25 Mayıs 2003: Bildiriler*. (ed) Zekeriya Kurşun, İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2004.

--- "Celvetiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*.

DİPNOTLAR

1 Ilaşım Şahın, "Karacaahmed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 24, 374-5.

2 İstanbul'daki otuz Celveti tekkesinden on sekizi Üsküdar'da bulunmaktadır. Bu tekkeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Hasan Kamil Yılmaz, "Üsküdar Celveti Tekkeleri", *Üsküdar Sempozyumu I Bildirileri*, (İstanbul: 23-25 Mayıs 2003), s.180.

3 *Tevhidhane* bağımsız mescidleri olmayan tekkelerde âyinin icra edildiği, vakit namazlarının kılındığı mekâna verilen addır. Bkz. "Tevhidhane" *TDV Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.41 ve Mustafa Kara, "Tekke", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.40, s.368-370.

4 Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdayi ve Celvetiyye Tarikatı*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay.), s.151.

5 Tevhîd zikri لَا إِلٰهَ إِلَّا اللّٰهُ (Allah'tan başka ilah yoktur) demektir.

6 Bunlar"la ilahe illallah, Allah, hu, hak, hay, kayyum, kahhar" isimleridir. Bkz. Süleyman Uludağ, "Halvetiyye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.15, S.394.

7 Hasan Kamil Yılmaz, "Celvetiyye",*TDV İslam Ansiklopedisi*, c.7, s. 274;Uludağ, "Halvetiyye", s. 394.

8 Yılmaz, "Celvetiyye",s. 273.

9 Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, (İstanbul: Üsküdar Belediye Başkanlığı, 2001), s. 490-2; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitâbeleriyle Üsküdar Tarihi*. (İstanbul: Türkiye Yeşilay Cemiyeti, 1976), s. 296.

10 İlkin 1061 tarihi, miladi olarak 1650-1 yıllarında denk düşmektedir. Ancak, giriş kapısına yazılan miladi tarih 1645'tir. Buna göre kitabedeki tarih Rumi 1061 olarak düşünülmüştür.

11 Hafız Hüseyin Ayvansarayi, *Hadikatü'l cevâmi': İstanbul camileri ve diğer dini sivil mimari yapılar*, (ek.) Ali Satı, Süleyman Besim, (İstanbul: İşaret, 2001), s.642; Ayvansarayi, *The garden of the mosques: Hafiz Hüseyin al Ayvansaray'i's guide to the Muslim monuments of Ottoman Istanbul*. (ed.) Crane Howard,(Leiden ; Boston: Brill, 2000), s. 528.

12 M. Baha, Tanman, "Devâti Mustafa Efendi Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. (Ankara: İstanbul: Kültür Bakanlığı ; Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1993), s. 42.

13 Konyalı, *age*, s. 296.

14 Şeyh Mustafa Devâti, *Tuhfe-i Sufiyyin*, (edit) Yurdanur Akova, Emine Karataş, (çev.) Necdet Tosun, (İstanbul: Umut Matbaacılık), 1996, s.1.

15 Uşakizade, İbrahim *Lebenabeschreibungen berühmter Gelehrter und Gottesmänner des Osmanischen Reiches im 17. Jahrhundert: Zeyl-i şaqâ'iq*. (çev.) Hansjoachim Kissling, (Wiesbaden: O. Harrassowitz, 1965), s.455-6.

16 Devâti, *age*,s.16, 57-8.

17 Devâti, *age*, s.17, 28.

18 Devâti, *age*, s. 18; Ayvansarayi, *Hadika*, s. 642. Türbedeki kitabede ise Mustafa Devâti Efendi'nin vefat tarihi 1067 olarak düşülmüştür.

19 Nuri Özcan, "Divlîzâde Şeyh Mehmed Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi* c.38, s. 451-2.

20 Bu bilgi Mehmet Nermi Haksan tarafından, hatlat Mısrizâde Ali Rıza'nın kardeşi şair Senih Efendi divanının aşağıdaki kısmına dayanarak kaydedilmiştir.

Şart-i edeble dahil ol ey talib-i Hüda
Mevdu'dur bu mabed-i alide habbeza
Miftah-ı pak-i Beyt-i Cenab-ı Hüda ile
Na'tin-izat-i Hazret-i Sultan-ı Enbiya
Na'timdır müşterek-i ikdam-ı Ahmedi
Miftahdırkili'lidir Beyt-i Kübra'ya
Yani cenab-ı Pir Hüdayi hailesi
Ibn-i Devâti arif-i Hakk Şeyh Mustafa
Te'sis idüp bu camu'-i envar-ı lamli
Kildıkdan sonra azm-i tecelligeh-i beka
Necl-i mükerremi haleflî Şeyh Talib
Kim astan-ı Pir'de şeyh idi çün ana
Kılmış idi hediye bu iki tebrikî
Merhum Ilan Mehmed Rabi-i temenna
Ol dahi camii peder-i kamkarına
Vaz' eyledikce oldu ziyaretgeh-i ala
Kılan şefaat ile Resul-i Hüda ata

21 Şeyh Mustafa Devâti Efendi türbedarından şifahen öğrendiğimiz bilgi bu şekildedir.

22 Şeyh Mustafa Devâti, *Tuhfe-i Sufiyyin*, s. 30

23 Mısrizâde Ali Rıza'ya ait bir diğer kitabede Üsküdar Selimiye'deki Çiçekçi Camii'nin hazîresinde yer alan kendi mezar taşının üzerinde bulunuyor. Bkz. Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, s.490. Camide süren restorasyon çalışmaları sebebiyle maalesef kitabeyi görme imkânımız olmadı.

24 İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Hattatlar*, (İstanbul: Maarif Basımevi, 1955), s.750-2.

25 Ne yazık ki, kapının üstüne yerleştirilen çatının görüş alarını kapatması sebebiyle yukarıdaki kitabeleri yakından görme ve fotoğraflama imkânı bulunmuyor. Bu yazıda mümkün olan en yakın mesafeden çektiğimiz fotoğrafı kullandık.

26 Irvin Cemil Schick, "The Revival of Kufi Script during the Reign of Sultan Abdulhamid II", *Calligraphy and Architecture in the Muslim World* içinde, (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2013), s.119-138.

27 Bu kitabede Şeyh Mustafa Devâti Efendi'nin ölümüne düşülen tarih 1067/1657 iken, Ayvansarayi'nin verdiği bilgiye göre bu tarih 1070 (1659-60)'tir.

28 *Kuran*, 4:58, kısmi ayet.

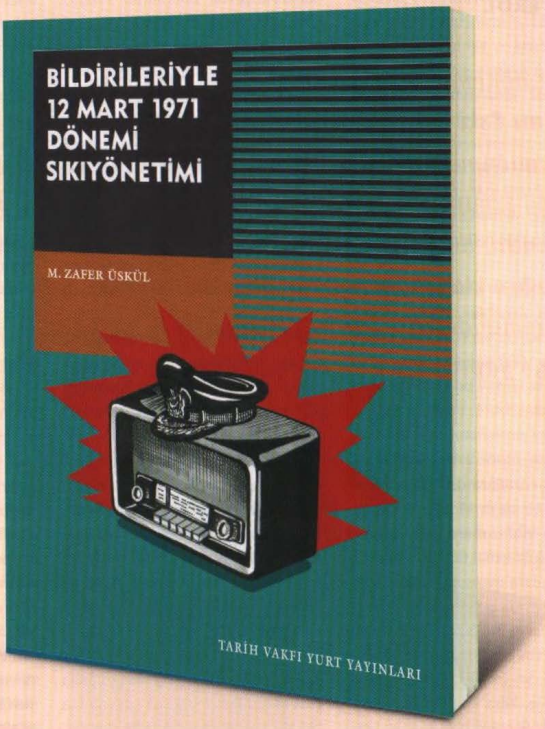
29 *Kuran*,15:49.

30 Hattat hakkında kaynaklarda bilgi bulamadık. İmzasının tamamı şu şekildedir: (harrarahued dal ala riza-i-l-Bari et-Şakir Ahmed min telamizi es-Seyyid Yusuf Sabri Bukiri. 1206)

31 رَحِمَ ظُلْمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ مَا إِلَّا بِالسُّوءِ لِلْمَرْءِ النَّفْسَ إِنَّ (Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbım çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.) *Kuran*, 12:53, kısmiayet.

32 *Kuran*, 47:19, kısmi ayet.

BİLDİRİLERİYLE
12 MART 1971 DÖNEMİ SIKIYÖNETİMİ

Anayasa profesörü M. Zafer Üskül tarafından hazırlanan "Bildirileriyle 12 Mart 1971 Dönemi Sıkıyönetimi", gazetelerden taranan bildirilerin, tebliğlerin ve basın açıklamalarının yanı sıra, tamamının hukuksal bir çerçevede değerlendirilmesini içeriyor.

Diğer yandan, bu bildirilerde, tebliğlerde ve basın açıklamalarında yer alan trafik, fiyat denetimi, gıda güvenliği, sağlık, temizlik, ormanların korunması, turistik ve arkeolojik eserlerin muhafazası, işçi-işveren ilişkileri, sendikalar, kumar, fuhuş, uyuşturucu madde kullanımı, müstehcen yayınlar gibi konular, sıkıyönetim politikalarının insan yaşamı üzerindeki aşırı denetimini de ironik bir şekilde ortaya koyuyor.

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 54 00
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30
06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

ESKİ FOÇA'NIN 'KARA HAZİRAN'I

EMRE EROL

Erken Cumhuriyet döneminde sessiz bir balıkçı kasabası, bugün ise hareketli bir turizm merkezi olan Eski Foça, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde dünya piyasalarıyla eklemlenmiş, kozmopolit bir çehreye sahip ve gelişmekte olan bir liman kasabası idi. İzmir'in kuzeybatısında bulunan Eski Foça, 19. yüzyıl boyunca hem ekonomik açıdan, hem nüfus olarak büyük bir değişim geçirmiştir. Eski Foça, imparatorluğun klasik döneminde başkent İstanbul'u besleyen bir liman kasabasından hammaddelerin dünya piyasasına ihraç edildiği ve mamul malların imparatorluğa giriş yaptığı bir kasabaya dönüşmüştür.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Eski Foça'nın ve bağlı olduğu Foçateyn kazasının nüfusunun çoğunluğunu Rumlar oluşturmakta, onları çeşitli etnik gruplara mensup Müslümanlar ile sınırlı sayıda Ermeni ve Musevi cemaatleri takip etmekteydi. Foçateyn kazasının (bugün Foça) merkezi olan Eski Foça, Sri Lanka'dan Japonya'ya birçok yere, kaza sınırları içinde ve çevresinde üretilen tuz ve üzüm başta olmak üzere, çeşitli malların ithal edildiği ve ihraç edilen mamul malların giriş yaptığı bir liman kasabasıydı. Eski Foça, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yüzyılı boyunca sürekli gelişmiş, artan ticaret ve büyüyen ekonomi adalarda yaşayan Osmanlı Rumları ve yatırım yapmak isteyen Osmanlı orta sınıfları için bir çekim merkezi hâline gelmişti. İşte bu durum daha evvel Müslüman nüfusun çoğunlukta olduğu Foçateyn kazasında demografik bir değişimi de beraberinde getirmiştir. Topraksız Rum köylüleri büyüyen ekonominin işçileri, ortakçıları, hamalları ve kayıkçıları olmuşlar ve zamanla kazanın başat nüfus grubu haline gelmişlerdir. 20. yüzyıla gelindiğinde, Eski Foça sahillerini zengin tüccarların taş evlerinin ve yalılarının süslediği, okulları, kiliseleri, Osmanlı devlet binaları ve eski şehri çevreleyen kordonu ile oldukça gelişmiş bir görüntü vermektedir. Bu yönleri ile Eski Foça tıpkı Hayfa, Mersin, Samsun

Sartiaux koleksiyonundan 1913 senesinde Eski Foça'yı gösteren bir fotoğraf.

Fotoğraflar Yiakoumis, 2008.

yahut Yafa gibi Doğu Akdeniz'de kapitalizmle eklemlenmenin bir sonucu olarak büyümekte olan tipik bir liman kasabasıydı.

Foçateyn kazasının ve Eski Foça'nın bu gidişatı 1914 senesinin Haziran ayında, yani Cihan Harbi'nin hemen öncesinde, beklenmedik bir olay ile son bulmuştur. 11-12 Haziran 1914'ü müteakiben yaklaşık bir hafta gibi bir süre içinde Foçateyn'in bütün Rum sakinleri kazayı bir anda saran Müslüman çeteler tarafından kovuşturmaya uğramış, bir kısmı şiddet olayları sırasında hayatını kaybetmiş ve malları yağmalanmıştır. Olayın ilk günlerinde, şiddet ve paniğin tırmandığı anlarda, yöneticiler duruma yeterince müdahale etmemiş hatta çetelerin eylemlerine göz yumulmuştur. Rumlar doğup büyüdükleri topraklardan zorla göç ettirilmişlerdir. Eski Foça'nın bu kara haziranı daha sonraki yıllar Cihan Harbi, Yunan işgali ve Kurtuluş Savaşı'nın da takip ettiği uzun bir çatışma sürecinin miladı olmuştur. Foçateyn kazası tekrar barış dönemine girdiğinde nüfusu geçmişe göre üçte bir oranında azalmış, yıkımlara uğramış, ekonomik altyapısı ve kültürü yok olmuş ve nüfusu tamamen değiştirilmiş küçük bir balıkçı kasabasına dönüşmüştür.

19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başında, yani Osmanlılar açısından buhranlı bir dönemde, Foçateyn kazasının Rum ve Müslüman ahalisi arasında 1914'ün kara haziranını açıklamaya yarayacak şiddet olayları yahut kemikleşmiş bir geçimsizlik bulunmamaktaydı. Foçateyn kazası 1912-1913 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nu derinden etkilemiş olan Balkan Savaşları'nın bir cephesi de değildi. Dolayısı ile savaşın, Trakya yahut Marmara'nın bir kısmında olduğu gibi, Müslüman ve gayrimüslimler arasında şiddete neden olan etkileri Foçateyn'i direkt olarak etkilememişti. Üstelik Balkan milliyetçilerinin elinde şiddete ve kovuşturmaya maruz kalarak Hıristiyanlara karşı bir kin beslemeye başlamış olan Müslüman Osmanlı mültecileri, yani muhacirler de henüz Foçateyn'de değillerdi. Peki, o zaman neden Rumlar kovuşturmaya uğramışlardı? Kimdi bu çeteler ve yetkililer neden müdahale etmemişlerdi?

11 Haziran 1914 günü akşamüzeri saat altı buçuk civarında Eski Foça sırtlarında kazı çalışması yapmakta olan Fransız arkeolog Charles Manciet, Foçateyn kazası ve civarından çeteler tarafından kovuşturulmakta olan büyük bir Rum kafilesinin Eski Foça'ya girişine tanık olmuştur. Mösyö Manciet, esasen 1913 yılından beri Babıâli'den alınan izinle kazada çeşitli kazı çalışmaları yapmak için Foçateyn'de bulunmuş olan Félix Sartiaux'nun kazı ekibinin bir üyesidir. O ve Félix Sartiaux'nun tanıklıkları, olaylar sırasında çektikleri fotoğraflar ve o günleri yaşamış Müslüman ve Rumların tanıklıkları bize çarpıcı bir tablo sunmaktadır.

12 Haziran 1914 günü daha evvelden kazanın çeşitli yerlerinde aniden başlayan kovuşturmalardan kaçan Rumlar kazanın merkezi olan Eski Foça'da toplanmışlardır. Bu grubun büyük bir kısmı ev, okul ve kiliselere sığınmış, küçük bir kısmı ise kayıklarla Eski Foça civarındaki adalara kaçmışlardır. Sartiaux ve ekibi o sabah yoğun bir paniğe tanık olmuş ve kimsenin tanıyamadığı bu çetelerin kim olduğunu anlamaya çalışmıştır. Ertesi gün, yani 13 Haziran'da sabaha karşı çeteler Eski Foça'yı kuşatmış evlere zorla girerek Rumları kovmuşlar; binlerce insanı balıkçı kayıkları ve limanda demirlemiş gemiler aracılığıyla kaçmaya zorlanmış, kimileri de yüzerek kaçmaya çalışmıştır. Sartiaux ve ekibi, evlerinin önünde bir güvenlik koridoru oluşturmuş, kaymakamı göreve davet etmiş ve kıyıda demirli gemileri Rumları almaya ikna etmede yardımcı olmuşlardır. Tanıklıklara göre o gün çetelerin yarattığı kaos Rumları kaçırmaya yetmiş, direnenler ve kaçamayanlar ise şiddet olaylarına maruz kalmıştır. Anlaşılan o ki hem çetelerin şiddeti hem de panik sınırlı sayıda ölüme neden olmuştur.

Olayın bu şiddetli ilk günü ve ertesinde çetelere müdahale edilmediği görülmektedir. Rum malları önce çetelerce yağmalanmış fakat daha sonra sivillerden de bu yağmaya katılanlar olmuştur. Kimi Müslümanlar Rum komşularının mallarına sahip çıktılarsa da bir süre sonra yerli Müslümanlardan da yağmaya katılanlar olmuştur. Bazı tanıklıklara göre kimi Müslümanlar en başından beri çetecilerle beraber hareket etmişlerdi;

Eski Foça'da yağmalanmış bir evin içi ve yerdeki tüfek kovanları.

fakat bunların sayıları oldukça azdı. Sonuç itibari ile yağmalanmamış ev ve iş yeri kalmamıştır. Çalınan mallar günlerce yük hayvanları sırtında ve hiçbir müdahale olmaksızın çetelerce kaçırılmıştır. Öyle ki çeteler aşağıdaki fotoğrafta da görüleceği üzere Rumlar kaçtığı sırada yağmaladıkları mallarla Sartiaux'nun kamerasına dahi poz

kısmen yatışmış ve 18 Haziran 1914 günü olaylar sona erdiğinde Foçateyn kazasının 15.670[2] kişilik Rum nüfusundan hiç kimse kalmamıştır. 24 Haziran 1914 günü uluslararası bir komisyon[3] Eski Foça'yı ziyaret etmiş ve olaylar hakkında bir rapor tutmuştur. 30 Haziran'da ise Eski Foça'da; Balkanlar'dan zorla göçettirilmiş, mil-

miştir. Telgraftan Talât Paşa'nın 16 Haziran günü İzmir Valisi Rahmi Bey ile Eski Foça'yı ziyaret ettiği anlaşılmaktadır. Talât Paşa olayların 500'e yakın 'civar ve kura ahalisi' tarafından gerçekleştirildiğini belirtmekte ve böylece saldırganların Foçateyn kazası ve çevresinden gelmiş olduklarını iletmektedir. "Çete" kelimesini

Talât Paşa olayların 500'e yakın 'civar ve kura ahalisi' tarafından gerçekleştirildiğini belirtmekte ve böylece saldırganların Foçateyn kazası ve çevresinden gelmiş olduklarını iletmektedir. Çete kelimesini kullanmamıştır ve onun anlatımından meselenin yerel Müslümanlar ve Rumlar arasında bir mesele olduğu izlenimi uyanmaktadır.

verecek zamanı ve özgüveni bulabilmişlerdir. Şiddet olaylarından en çok etkilenenlerin özellikle yaşlılar ve evlerini terk etmek istemeyerek direnenler olduğu anlaşılmaktadır. Dağlara ve adalara saklanan az sayıda Rum'dan bir kısmı eşyalarına ulaşmayı denemiş diğerleri ise yardımlarına gelen gemiler aracılığı ile Midilli yahut Sakız adalarına kaçmışlardır.

Olaylar özellikle ilk üç gün şiddetle devam etmiş, 16 Haziran'da Dâhiliye Nazırı Talât Paşa'nın ziyaretiyle

liyetçi şiddet ve kıyım politikalarının mağduru olmuş olan muhacirler iskân edilmiştir. Yani Foçateyn'den kovuşturulan Rumların yerini Balkanlar'dan kovuşturulan Müslüman mülteciler almıştır. Bu zorunlu göç ve peşi sıra gelen muhacir iskânları Foçateyn'in kozmopolit çehresini değiştirmiş kaza yalnızca Müslümanlardan oluşan bir yerleşime dönüştürülmüştür.

Talât Paşa Eski Foça'yı ziyaretinin ardından durumu dâhiliye nezaretine anlatan şifreli bir telgraf çek-

kullanmamıştır ve onun anlatımından, meselenin yerel Müslümanlar ve Rumlar arasında bir mesele olduğu izlenimi uyanmaktadır. Talât Paşa'ya göre olaylar sırasında dokuz kişi ölmüş, yağma edilmemiş Rum malı kalmamış ve Rumların tamamı 'hicret' etmiştir. Kaymakam jandarmayı kullanarak olaylara müdahale etmediği için azledilmiş ve devletin güvenliğini ihlâl edenlerin idam edileceği halka anlatılmıştır. Ne var ki azledilen kaymakam yaklaşık bir yıl sonra o dönem yine çok sayıda Hıristiyan'ın yaşadı-

13 Haziran 1914 günü eli silahlı çete üyeleri Eski Foça'nın Küçük Deniz sahilinde ellerinde yağmadan aldıkları mallarla geçerken. Arkada, Sartiaux ve ekibinin oluşturduğu güvenlik kordonunda, limandaki bir gemiye el sallayarak kaçmayı bekleyen Rumlar görülmekte.

ğı Karamürsel'e kaymakam olarak atanacaktır.[4]

Tutulan uluslararası komisyon raporunda kovuşturmaların arkasında İttihatçı hükümetin olduğu kanaati öne sürülmekte, Eski Foça'da yağmalama ve şiddetin izlerinin kasıtlı olarak ortadan kaldırılmaya çalışıldığı tespiti yapılmakta fakat yine Talât Paşa'nın belirttiği gibi saldırganların silahlanmış komşu yerleşimlerin Müslümanları olduğu söylenmektedir. Raporun Foça dışındaki olaylara bakan diğer kısımlarında toplumda Hıristiyan ve Müslümanlar arasında savaşlardan dolayı oluşan gerginliğin milliyetçi bir propaganda malzemesi yapıldığına değinilmektedir. Alman subayların Batı Anadolu'nun Rum nüfusunun bir savaş halinde stratejik olarak tehlike yaratabileceğini söylemesinin Osmanlılarca nüfus mühendisliği yapılmasına yeşil ışık yakılması olarak yorumlanmış olabileceğine vurgu yapılmaktadır.

Talât Paşa'nın telgrafı ve olaylar bittikten sonra tutulan komisyon raporunda çevre yerleşimlerin Müslümanları olarak tanımlanan saldırganlarla ilgili Sartiaux ve grubunun fotoğrafları ile tanıklıkları ve bir de o dönemin tanığı olmuş Müslüman ve Rumların geride bıraktığı sözlü tarih belgeleri başka bir gerçeğe işaret etmektedir. Bu tanıklıklar, saldırganları çeteciler olarak ve kazanın dışından gelen yabancılar şeklinde tarif etmektedir. Yerli Müslümanların olaylardaki rolü çoğunlukla olayların sonuna doğru yağmaya katılmış fırsatçılar olarak belirtilmektedir. Yalnız Sartiaux olayı aktardığı ileri tarihli bir yazısında bazı 'Müslüman fanatiklerin' başından beri çetelerin eylemlerine katılmış olduğunu aktarmaktadır. Gördüğünüz fotoğraflar da olayın toplu bir galeyan yahut Müslüman-Hıristiyan cemiyetler arası bir çatışmadan ziyade sınırlı sayıda silahlı çetecinin gerçekleştirdiği bir olay olduğunu gösteriyor. Bu bağlamda Talât Paşa'nın çetelerden değil de yalnızca civar köylerin ahalisinden bahsetmesi düşündürücüdür.

Foçateyn kazasında gerçekleşen bu olaylar (Eski Foça'daki şiddetin dozu hariç) bir istisna değildi. Balkan Savaşı sonrası artan ve gittikçe Hıristiyan ve özellikle de Rum karşıtı bir havaya bürünen boykot hareketlerini takiben (ve onlar da olurken) Rumlar büyük kitleler hâlinde kovulmaya ve kaçmaya başlamışlardı. Hatta Talât Paşa tam da bu nedenle Batı Anadolu'yu ziyaret etmekteydi ve bu kapsamda Eski Foça'ya gelmişti.[5] Haziran 1914'te Foçateyn'de olanlar bu büyük resmin bir parçasıdır. Kabaca 1914 Şubat ayından itibaren Batı Marmara kıyılarının bir kısmı ile Batı Anadolu kıyılarının neredeyse tamamında bir kovuşturma dalgası ve kaçışlar vuku bulmuştu. Çeşme, Seyrek,[6] Edremit, Burhaniye, Kemer, Kınık, Balıkesir, Bergama, Karaburun, Menemen, Ödemiş, Uluabad, Eskice, Kasaba-Aydın demiryolu hattı üzerinde yahut etrafındaki köy ve kasabalar ve Ayvalık ile Bursa'nın çevre yerleşimlerinde (ama kendilerinde değil) Foçateyn'deki gibi kovuşturma ve zorunlu göçler yaşanmıştır.[7]

Çeşitli rakamlara göre Cihan Harbi'nden önce yaklaşık 160.000[8] kadar Rum çoğunlukla çeteler ve bazen de hakikaten yerel ahali tarafından kovuşturulmuş yahut kaçmak durumunda bırakılmıştı. Bu Rum mülteciler Ege'deki Yunan adalarına yahut Atina ve Selanik gibi büyük şehirlere yığılmışlardı. Rumların malları yağmalanmış ve bazı durumlarda (örneğin Eski Foça ve Seyrek'te) ölümler gerçekleşmişti. Giden Rumlar geri gelememiş taşınmaz malları, yani evleri ve bazen de arazileri, Balkanlar'dan kovulan muhacirlere verilmişti.

O dönem imparatorluğu yöneten İttihatçılar, özellikle de Şubat 1914'te Balkan Savaşları sonunda durumu belirsiz olan Ege Adaları'nın Yunanistan'a bırakılmasını müteakiben, Batı Anadolu'da çeşitli tetkikler yaptırmışlardır. Bu tetkikler sonucunda da Batı Anadolu Rumlarının Yunanistan ile olası bir savaşta tehdit unsuru olabileceği kanaatine varmışlardır. Bir süre Yunanistan ile olası bir mübadele formülü aranmışsa da bu süreç yarım kalmıştır. Eşref Kuşçubaşı ve Doktor Mehmet Reşit Şahingiray gibi önde gelen İttihatçıların raporlarından anladığımız üzere kıyı bölgeler-

Rumlar Küçük Deniz (Mikros Yalos) sahilinde kaçarken, (tahminen) 12-13 Haziran 1914.

deki Rumların yerlerinden edilmesi ve buraların 'tekrar Türkleşmesi' acil bir öncelik olarak ortaya konmuştur.

Şüphesiz ki çoğunluğu Balkan Savaşları ile kendileri ve aileleri muhacir durumuna düşmüş İttihatçıların bu düşüncelerinde hem milliyetçilikleri hem de savaşın kayıpları ve travmaları önemli rol oynamıştır. Sebepleri ne olursa olsun İttihatçılar Osmanlı toplumunun ve tarihinin bir parçası olagelmiş Rumları, yani devletin kendi vatandaşlarını, kurtulmak gereken bir hastalık olarak tanımlamış ve bu doğrultuda hareket etmişlerdir. Bir taraftan ekonomik boykot bir taraftan da kovuşturma, korkutma ve kaçırma sayesinde Osmanlı Rumlarının büyük bir kısmı toplu göç etmek zorunda kalmıştır. İttihatçıların gittikçe radikalleşmesi ve acımasız bir realizmi benimsemeleri hem Foça'da olanları hem de daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda olacak diğer şiddet olaylarını anlayabilmemiz için oldukça önemlidir.

Tutulan komisyon raporu, Müslüman ve Rum tanıklıklar, İttihatçıların anıları,[9] Osmanlı arşivleri, olaylar kronolojisi ve Sartiaux ekibinin fotoğraf ve tanıklıkları göz önüne alındığında Foça'da İttihatçı kadrolar tarafından planlanmış ve çeteler tarafından gerçekleştirilmiş 'organize' bir kaosun kazanın Rumlarının kaçmasına neden olduğu görülmektedir. Çetelerin orada bulunmaları ve günlerce süren olayların tesadüf olmadığı açıktır. Ne var ki oluşan şiddetin seviyesi düzensiz ve ilkesiz bir güç olan çetelerin yarattığı kaosun bir sonucudur. İşte bu kaos ortamı hem yerli Müslümanların galeyana gelmesine neden olmuş hem de fırsatçılığı teşvik etmiştir. Foça'nın kara haziranı aynı dönemde daha spontane geliştiği öne sürülebilecek cemaatler arası şiddet olaylarından da Balkan Savaşları'nın hemen ardından Trakya ve Marmara'nın bir kısmında gerçekleşmiş siviller arası şiddet olaylarından da farklıdır. Haziran 1914'te Foça'da oluşan şiddet yerlel dinamiklerin bir sonucu değildir. Aksine 'ithal' edilmiştir. İşte bu yönü ile Foça'da olanlar milliyetçi bir demografi mühendisliği projesinin sonucu olarak görünmektedir.

Foçateyn kazası kara haziran öncesinde 23.687 kişilik bir nüfusa sahip ve gelişmekte olan bir Osmanlı kasabası idi. Bu nüfusun büyük bir kısmı Rumlardan oluşmaktaydı. Olayların ardından 1917 yılında yapılan Osmanlı nüfus sayımına göre Foçateyn kazasında hiç Rum kalmamış ve kazanın yeni nüfusu 8.452 olarak kaydedilmiştir. Bu yeni nüfusun bir kısmı Balkanlar'dan sürülmüş muhacirlerden oluşmaktadır. Özellikle Balkan Savaşı sonrası söylemde etnik ve dini kimliğe vurgu arasında salınan, eylemde ise apaçık Müslüman milliyetçiliği yapan İttihatçılar 1913'teki Babıâli Baskını ile iktidarı ele geçirip homojen bir ulus devlet yaratmaya soyundular. Bu dönemde Balkan milliyetçiliklerinin mültecileri, yani muhacirler, başka bir milliyetçilikle yeni mülteciler yaratılmasının meşruiyeti olarak kullanılmışlardır. Bu bağlamda Balkan Savaşları'nın bitimi Osmanlı'nın son döneminde şiddet sarmalının başladığı bir dönemi de temsil eder. İttihatçı, Yunan, Bulgar ve daha başka milliyetçiler yalnız tek bir kazananın olabileceği milliyetçi bir rekabete tutuşmuşlardı. Cihan Harbi ile beraber gerek Batı Anadolu'da Foça gibi yerlerde gerekse imparatorluğun diğer bölgelerinde toplam sayıları milyonları bulacak daha başka mülteciler de oluşacak ve yüz binler hayatını kaybedecekti.

MAKALEDE KULLANILAN RUM MÜLTECİ RAKAMI ÜZERİNE BİR NOT:

Balkan Savaşları sonrası ve Cihan Harbi öncesi o kısa dönemde mülteci durumuna düşmüş Rum sayısının ne olduğu ile ilgili bir mutabakat yoktur. Bu, meselenin doğasının bir sonucudur. Kovuşturulan, kaçan ve ölen Rumlar tam olarak sayılamamıştır. Dolayısıyla azalan nüfustan yahut Yunanistan'a sığınan kişiler üzerinden tahminler yapılmıştır. Bu tahminlerin dez-aman aralığı ve hesaba katılığı bölgeler (Marmara, Trakya veya Batı Anadolu) değişikçe rakamlar da değişmektedir. Zürcher kovuşturulan Rum sayısını 200.000 kişi olarak tahmin etmektedir, bkz. Erik Jan Zürcher, "Greek and Turkish refugees and deportees 1912-1924", http://www.transanatolie.com/english/turkey/turks/ottomans/ejz1B.pdf(giriş tarihi Aralık 2013). Kerimoğlu, *İttihat Terakki ve Rumlar 1908-1914* adlı eserinde farklı kaynakları tartışmaktadır. Burada sadece İzmir ve civarı için 200.000 kadar yüksek bir rakamla 98,552 gibi daha sınırlı bir rakamı görmekteyiz, bkz. Kerimoğlu, İttihat..., 473-474. Engin Berber zamanın Yunanistan Sosyal Yardımlar Bakanlığı'nın rakımlarına dayanarak 98552 Rum'un İmparatorluğu terk etmek zorunda kaldığını belirtmektedir. Yine aynı kaynak bu Rumların 8.817'sinin Yeni Foça'dan 9.350'sinin de Eski Foça'dan olduğunu göstermektedir, bkz. Engin Berber, *Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922*, (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997), 58. Murat Bardakçı tarafından yayınlanan Kara Kitab'ında Talât Paşa "Yunanistan'a firar ve hicret eden Rumların mikdarı"nı 163,975 olarak vermektedir, bkz. Bardakçı, Talât..., 79. İngiliz Dış İşleri Arşivi (British Foreign Office Archives) ise sadece İzmir bölgesinde 136.000 kadar Rum'un göç etmek zorunda bırakıldığını tahmin etmektedir, bkz. FO 195/2458, s. 552. Talât Paşa'nın kendi rakamları ancak 2008'den beri araştırmacılar için ulaşılabilir olmuştur. Ben karşılaştırmaların üzerinden bu rakamın daha isabetli olduğu kanısında olduğum için 160.000'i kullandım.

DİPNOTLAR

* Bu makalede bahsedilen olaylar ve kullanılan kaynaklar üzerine daha detaylı bir çalışma için bkz. Emre Erol, "Organized chaos as diplomatic ruse and demographic weapon: The expulsion of the Ottoman Greeks (Rum) from Foça, 1914", *TSEG*, 4 (2013), s. 66-96.

1 Dönemiyaşayanların tanıklıklarınakı farklı sözlütarih çalışması kullanılarakulaşılmıştır. Bunlardanilki Müslüman tanıklıklar hakkında bilgi içeren Prof. Dr. Engin Berber tarafından yapılmış bir sözlü tarih arşivi, diğeri ise Atina'daki Küçük Asya Araştırmaları Merkezi'ndeki arşivdir. Buarşivler ve ihtiva ettikleri tanıklıkların detaylı bir tartışmasına yakındayayımlanacak doktora tezimdeyer vermekteyim.

2 Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics*, Madison: University of Wisconsin Press, 1985, s. 174.

3 Komisyon üyelerinden birinin (H. D. Beaumont) örnek raporu için bkz. FO 195/2458, 520.

4 Talât Paşa'nın telgrafı için bkz. BOA. DH.ŞFR, 430/85. (4/H/1330). Telgrafta bahsi geçen Foçateyn Kaymakamı Ferit Ali Bey (yahut Ferid Bey) 22 Haziran 1914 günü azlolunmuşsa da kısa bir süre sonra, 9 Ocak 1915'te bu defa yine Hıristiyan nüfusun yoğun yaşadığı Karamürsel'e kaymakam olarak atanmıştır. BOA., BEO., 4293/321973. (Hicrî: 12/B/1332) ve BOA., İ.DH., 1512/1333/S-31, (Hicrî: 22/S/1333).

5 Bu ziyaret zaten uluslararası baskıları yumuşatmak ve Yunanistan ileolasıbir savaşı engellemek için Batı Anadolu'ya yapılgı genel bir bölge ziyaretinin parçasıdır. Ne var ki Talat Paşa'nın ziyareti olayların hitmesini sağlamamıştır.

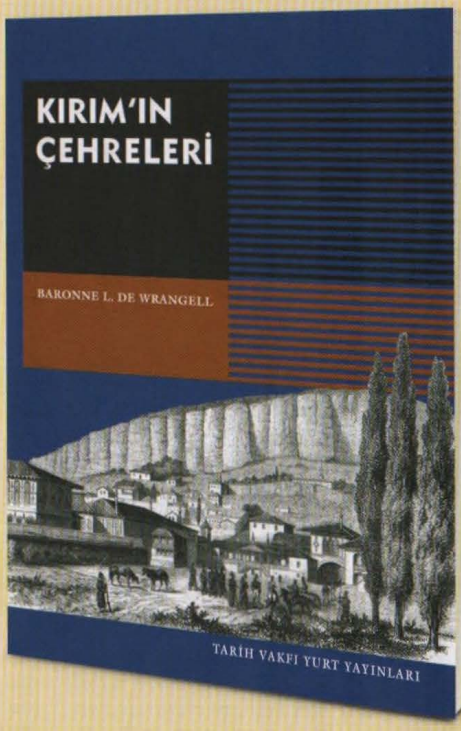
6 Seyrek'te olan olaylarla ilgili bir çalışma ve orayı ziyaret eden uluslararası komisyonun fotoğrafları için bkz. Dündar, 2010, s. 82-86.

7 Kovuşturma, zorunlu göç ve kaçmanın (bazen hoykot hareketlerine bağlı) yaşandığı yerler buradabirihsligeçendenkatlaha fazladır. Bu yerlerin dahageniştir listesi için bkz. FO 195/2458, s. 513-536. *Report on tour in the Brusa and Smyrna districts (June 20 to July 11, 1914)*.

8 Bu rakamın kaynak tartışması için metnin sonuna bakınız.

9 Olaylardan bahseden iki örnek için bkz. Halil Menteşe 1986, s. 165-166 ve Eşref Kuşçubaşı'nın anılarını aktaran) Celal Bayar, 1967, s. 1573-1578.

KIRIM'IN ÇEHRELERİ

Uzun tarihi boyunca sayısız kere istila edilen, topraklarında antik çağlardan beri farklı egemenliklerin hüküm sürdüğü, farklı etnik ve dini topluluklara, kolonilere, krallıklara ev sahipliği yapan Kırım, tarih boyunca önemini hiçbir zaman yitirmemiştir.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bölgeyi gezen ve bir süre Kırım'da yaşayan Baronne L. de Wrangell, Kırım'ın Çehreleri adlı eserinde bu çeşitlilikle zenginleşen Kırım'ın tarihsel gelişimini antik çağlardan 20. yüzyıla dek arkeolojik, siyasal, askeri, sosyal, etnik ve kültürel şekillenmelere de ışık tutacak şekilde gözlemleriyle birlikte aktarıyor.

1939 yılında Fransa'da yayımlanan Kırım'ın Çehreleri, bir yandan yazarının etkileyici edebi üslubuyla zamanımızın çok gerisinde kalmış bir dönemi dile getirirken, diğer yandan sunduğu bilgilerle ve dönemsel anlatılarla tarihin nasıl katı bir yapıya sahip olmadığının karşılaştırmalı bir örneğini sunuyor.

Vakıf Merkezi
Zindankapı Değirmen Sokak No: 15 Eminönü / İstanbul
T (212) 522 02 02 F (212) 513 5400
www.tarihvakfi.org.tr / info@tarihvakfi.org.tr

Ankara İrtibat Bürosu
Selanik Caddesi Tankut İş Merkezi No: 82/30
06420 Kızılay-Ankara
T (0312) 424 05 10 / 424 00 50

TARİH VAKFI

GÜNLÜK HAYATI RESMETMEK

GİRİŞ

Konusu günlük hayata dair olan resimler çoğu zaman yapıldıkları dönemin belirgin eğilimlerini ve düşünsel yapısını da yansıtır. Peter Burke'ün "tarihin görgü tanıkları"[1] olarak adlandırdığı bu görüntüler, onlara bakanlara yapıldıkları dönem ve kültürel ortam hakkında çok değerli veriler sunar. Bu resimler genellikle "*genre*"[2] resimleri (tür resimleri) olarak adlandırılır ve örnekleri bilinen en eski uygarlıklardan Mısır uygarlığına kadar geriye götürmek mümkündür. Özellikle mezar duvarlarında bulunan, eğlence, günlük işler gibi aktivitelerin gösterildiği bu resimler bize o uygarlığın yaşayış biçimi, kullanılan eşyalar, giyim kuşam, gelenekler, tören kuralları vb. ile ilgili önemli ipuçları verir. Bu anlatımların, Antik uygarlıklara dair örneklerini Yunan vazo resimlerinde ve Roma duvar fresklerinde de bulmak mümkündür. Örneğin Roma döneminin sayfiye kenti Pompei'de evlerin duvarlarına çok sayıda *genre* resmi boyanmıştır. Bu resimler aynı zamanda bazı antik metinlerin daha iyi anlaşılması için de anahtar görevi görür. Hıristiyanlığın kabulü ile birlikte Avrupa'da resmetme işi daha çok kutsal kitabın betimlenmesi hâline dönüşmüş, bu dönemde genel olarak gerçek dünyaya ilgi azalmış ve resimler farklı bir dünyayı anlatmanın aracı olmuştur. Buna rağmen geç Ortaçağ boyunca da günlük hayatlar ve buna dair sahneler kitap resimlemelerinin parçası olmaya devam etmiş, özellikle "Saatler Kitabı" olarak adlandırılan ve inananların günlük dini aktivitelerini düzenleyen bu kitaplar içinde yer almıştır. Günlük hayatın resmedilmesi, insanın kendisini ve doğayı bir bütün olarak bu dünya içinde önemsemeye başladığı Rönesans düşüncesinin bir ürünü olarak 15. yüzyıldan itibaren tekrar karşımıza çıkar. On yedinci yüzyılda günlük hayata dair resimler özellikle Kuzey Avrupa Flaman resim örnekleri arasında giderek önemli bir tür oluşturmuş, buradan Avrupa'nın diğer kentlerine yayılmış ve sanatçılara esin kaynağı olmuştur. Bu resimlerde çoğu kez ev içlerindeki sıradan hayat, mutfaklar, yemek ve yatak odaları, sokak satıcıları, pazar yerleri, çeşitli meslek insanları, sıradan insanların basit eğlenceleri, partiler, han içleri gibi özel, çarpıcı ve "değerli" olmayan konular hemen hemen hiçbir dramatik kurgu olmaksızın yansıtılmaya çalışılır. Bu resimlerin bir kısmı ise alelade görünen anlatımlarının arkasında, nesnelerin saklı simgesel anlamları aracılığı ile ciddi ahlaki öğütler söylemeye çalışırlar ki, bu tür de genellikle "*vanitas*" resimleri olarak adlandırılır.[3] Resimlerin konularındaki bu değişimin önemli nedenlerinden biri monarşi karşısında güçlenmeye başlayan burjuvazi olarak görülmelidir. On sekizinci yüzyıla gelindiğinde ise Fransa ve İngiltere'de tartışılan Aydınlanma düşüncesinin de katkısı ile dönemin bazı sanatçıları günlük hayat sahneleri aracılığıyla bu dünyaya olan ilgilerini sürdürmüş ve özellikle de 19. yüzyılda ortaya çıkan Gerçekçilik akımının temsilcileri için sıradan insanların sıradan yaşamları bu dönem resimlerin en önemli konularından birisi olmuştur.

Sıradan insanların ve sıradan işlerin dönemlere göre değişen üsluplara uygun olarak resmin konusu olmasını en genel anlamda sanatın ve sanatçıların yaşadıkları gerçek dünyaya ilgileriyle açıklanabilir. Bu türün ustası olmuş sanatçılar arasında, Pieter De Hooch, Pieter Bruegel (Yaşlı), Adriaen ve Isaac van Ostade, Pieter Aertsen, Jean Simeon Chardin, François Boucher, Bartolomé Esteban Murillo, David Teniers, Gabriel Metsu, Johannes Vermeer, William Hogarth, Lucas van Leyden, Jan van Eyck, Jan Havicksz Steen, Giulio Campi, Giuseppe Maria Crespi, Vincenzo Campi, Gerard Terborch, Georges de La Tour, Quentin Massys, Nicolaes Knüpfer, Francesco Bassano, Frans van Mieris, Jan Miense Molenaer, Jean-Honoré Fragonard, Joachim Beuckelaer, Joachim Wtewael, Job Adriaensz Berckheyde, Lionello Spada, Cornelis Dusart, Louis Leopold Boilly, Adriaen Brouwer, Louis Le Nain, Pieter Cornelisz Van Rijck, Louise Moillon, Nicolas Tournier, Pietro Longhi, Willem van Mieris, Aelbert Cuyp, Valentin de Boulogne gibi isimleri saymak gerekir.

Bununla birlikte Harmenszoon van Rijn Rembrandt, Diego Rodriguez de Silva y Velázquez, Francisco de Goya gibi başka konularda uzmanlaşmış büyük sanatçıların da *genre* konusuna kayıtsız kalmadıkları görülür. Gustave Courbet, Gustave Caillebotte ve Jean-François Millet de daha geç dönemlerde Gerçekçi (Realist) üslupta resim yapan ustalar olarak günlük hayatı ve içindeki sıradanlığı önemsemişlerdir. 19. yüzyıl sonunda Empresyonist akım sanatçıları için de önemli olan günlük hayat sahneleri bu akımın üslup özellikleri yoluyla Georges Seurat, Claude Monet ve çağdaşları pek çok başka sanatçı tarafından resimlenmiştir. Yirminci yüzyılda da bu alana yakın durmuş sanatçılar olduğu, bunların arasında da Pierre Bonnar ve Edward Hopper'ın en ünlüler olduğu bilinmelidir.

MÖ Yeni Krallık, 18. Hanedanlık, Hatsepsut ya da III. Tutmosis Dönemi, MÖ 1479-1425. Tempera, 68 x 94 cm, Mısır'da, Teb Kral Mezarları'ndan taşınmış, Louvre Müzesi.

Mısır uygarlığına ait bir kral mezarında bulunan duvar resmi üzerinde, üç şerit halinde günlük hayata dair tanımsal faaliyetler betimlenmiş. Aşağıdan yukarıya doğru bir okuma yapıldığında, ilk bantta toprağın çapalanması ve erkeklerin çektiği puluk ile sürülmesi, tohumların atılması, ikinci bantta büyümüş mısırların oraklar ile kesilmesi, geri plandaki kadınların yerde kalan sapları toplaması ve üçüncü bantta sepetler içinde mısırların taşınması görülür. Tarım işinde çalışanların sıcak nedeni ile saçlarını kazıttıkları ve kısa etekler giydikleri bilgisine bu betimlemeden ulaşmak mümkündür. Betimleme ayrıca basit işbölümü, geleneksel tarım aletleri gibi konularda da bilgi sağlar.

***Ur Sancağı*, 21 x 49 cm, MÖ 2600-2400, British Museum.**

Bugün Irak'ta, Tel el Mukayyer olarak bilinen, Sümerler döneminin Ur kentinde bulunmuş olan ve Ur Sancağı olarak adlandırılan, bayrak ya da çalgı kutusu. Ahşap üzerine bitun (zift), lapis lazuli, kırmızı mercan, sedef ve deniz kabukları ile bir yüzünde savaş diğer yüzünde ise savaş sonrası tapınağa ve kral'a takdim edilen sunular ve zafer kutlamasına dair canlandırma bulunun bu nesne, Sümerler dönemine ait, hem askerlerin hem de sivillerin kılık kıyafetlerinin, içki kaplarının, eğlence biçimlerinin ve kullandıkları müzik aletlerinin görülebildiği önemli ve en eski örneklerden biridir.

Pompei Duvar Resimlerinden, MS 70'ler, Fresk. Pompei, Napoli.

MS 79'da Vezüv Yanardağı'nın lavları altında kalan Antik Pompei kentinde "Lupanare" adı ile bilinen genelevin duvarına boyanmış bir freskte, cinsel ilişki betimlemesi görülüyor. O dönemde bir tür sayfiye de olan bu liman kentinde çok sayıda genelev olduğu bilinir. Kaynaklar bu evlerde çalışan kadınların isimlerinin ve "maharetleri"nin de duvarlarda yazılı olduğunu belirtir.

MÖ 50 - MS 1. yüzyıl, 150 x 150 cm (toplam boyutu: 15 x 9 m), Musée des Antiquités Nationales, Saint-Germain-en-Laye.

Köy hayatına dair 28 değişik sahneden oluşan yer mozaiğinde üzüm ezenler gösterilmiştir.

Sano di Pietro, Rahibeler Kodeksi: Kasım Ayı, Zeytin Hasadı, 15. yüzyıl. Parşömen üzerine resimleme, Biblioteca Comunale, Siena.

Rahibeler Kodeksi olarak bilinen kitap türü Ortaçağ'da yaygın olarak hazırlanan ve günlük hayatı düzenlemeye yarayan kitaplardandır. Bu resimli sayfada da Kasım ayı ve bu ayda yapılması gereken zeytin hasadı betimlenmiştir. Bazı kaynaklar bu resmi, ekim yapma olarak da adlandırır ancak, her ne kadar ağaçlar biraz kuşku yaratsa da, hem mevsim olarak hem de betimleme olarak zeytin toplamayı anlatıyor olma olasılığı daha yüksektir.

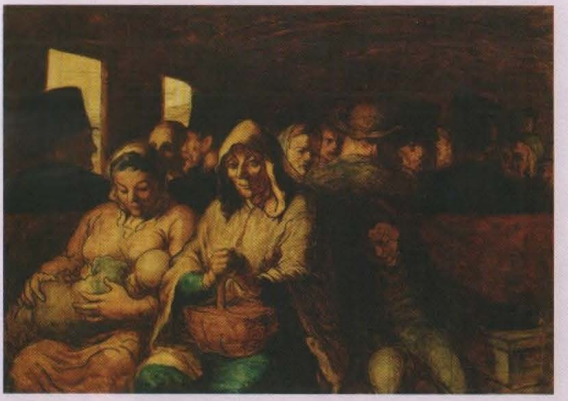
Gerard Terborch, Ellerini Yıkayan Kadın, 1655. Meşe panel üzerine yağlıboya, 53 x 43 cm, Gemäldegalerie, Dresden.

17. yüzyıla ait bir Kuzey Avrupa evinde hem oturma hem de yatak odası olarak kullanılan mekânda ev sahibesi ve onun eline su döken hizmetli kadın, sıradan işlerin betimlenmesine en iyi örneklerden birisidir. Bununla birlikte resmin arka planında belli bir yaşam biçimini ve dolayısıyla da bir dünya görüşünü empoze ettiğini söylemek mümkündür. Resim ayrıca dönemin giyim kuşam ve yaşam biçimi hakkında yalın bilgiler de verir. Bir ev içi sahnede köpek bulunması ise bir tür sadakat imasıdır.

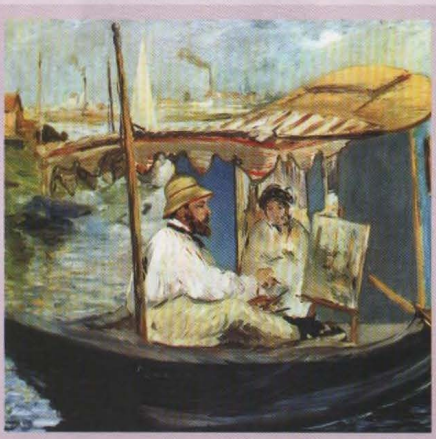
Gustave Courbet, Taş Kırıcılar, 1849. Tuval üzerine yağlıboya, 165 x 257 cm, Gemäldegalerie, Dresden.

Yüzleri seçilmeyen, ama birisinin çocuk olduğu açıkça belli olan iki işçinin taş kırdığı ve taşıdığı sahnede basit insanların basit işleri ve yaşantıları, yamalı pantolonları, yırtık yelekleri ve biraz ilerilerinde gösterilmiş olan ekmek ve bir yemek tenceresi aracılığı ile gösterilmiş.

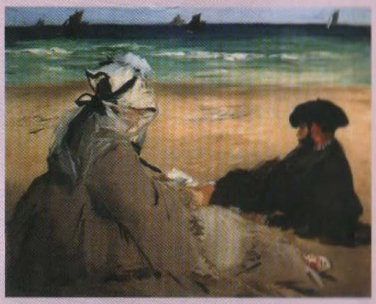
Honoré Daumier, Üçüncü Sınıf Vagonu, 1860-63. Tuval üzerine yağlıboya, 65 x 90 cm. Metropolitan Museum of Art, New York.

Üçüncü sınıf biletlilerin kullandığı bir vagondan sıradan insan portreleri: Kucağında çocuğu ile bir anne, yaşlı bir kadın ve yanında uyuklayan bir çocuk, aslında kalabalık toplu araçlarında olması pek de beklenmeyen sakin bir hava içinde gösterilmiş. Arka planda şapkaları nedeni ile en azından sosyal ve ekonomik durumlarının biraz daha iyi olduğu tahmin edilebilen erkeklerin aralarındaki sohbet de bu dinginliği bozmuyor. Uyuklayan çocuğun tahta sandığı büyük olasılıkla sokaklarda bir şeyler sattığını gösteriyor.

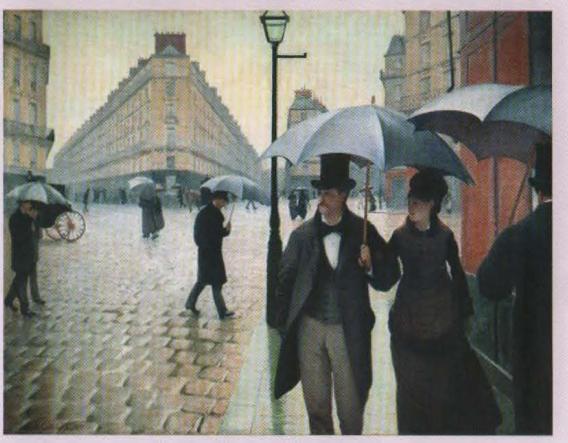
Edouard Manet, Claude Monet Argenteuil'deki Kayık-Atölyesinde Resim Yaparken, 1874. Tuval üzerine yağlıboya, 83 x 105 cm. Neue Pinakothek, Münih.

Açık havada resim yapmayı bir gelenek haline getiren Empresyonist akımın kurucularından Monet, Argenteuil'de bir tekneyi atölyesi olarak kullanır.

Edouard Manet, Kumsalda, 1873. Tuval üzerine yağlıboya, 60 x 74 cm, Musée d'Orsay, Paris.

Dönem giysileri içinde kitap okuyan bir kadın ve denizi seyreden ve belki de kadının okuduklarını dinleyen bir erkek, kumlar üzerinde otururken resmedilmiş. Hiçbir dramatik kurgusu olmayan sıradan bir gün.

Gustave Caillebotte, Paris Sokakları, Yağmurlu Bir Gün, 1877. Tuval üzerine yağlıboya, 212 x 276 cm, Art Institute, Chicago.

Yağmurlu bir günde, sıradan bir anda ve Paris'in sıradan bir caddesinde telaşsız yürüyen insanlar. Bu resimdeki kadının elbisesinin birkaç yıl sonra değiştirildiği ve o günün modasına göre yeniden boyandığı kaynaklarda belirtilen bir ayrıntıdır.

12 Georges Seurat. Asnières'de Denize Girenler, 1883-84. Tuval üzerine yağlıboya, 201 x 300 cm, National Gallery, Londra.

Arka planda görülen fabrika bacalarından da anlaşılacağı üzere, bir sanayi kenti olan Asnières'de bir pazar günü denize giren Parisli orta sınıf.

13 Paul Cézanne, Kâğıt Oynayanlar, 1890-92. Tuval üzerine yağlıboya, 48 x 57 cm, Musée d'Orsay, Paris.

Bir Paris kahvesinde, kâğıt oynayan ve içki içen yaşlı adamlar.

14 Edward Hopper. Kadınlar İçin Masalar, 1930. Tuval üzerine yağlıboya, 122 x 153 cm, Metropolitan Museum, New York.

Sıradan bir New York restoranında, vitrindeki meyveleri düzenleyen garson kız, kasiyer ve yemek yiyen bir çift, tüm sıradanlığı ile betimlenmiş. Hopper'ın özellikle New York 6. Cadde'de bulunan pek çok bar ve kafeyi resimlediği bilinir.

DİPNOTLAR

1 Peter Burke, *Tarihin Görgü Tanıkları*, Kitap Yayınevi, 2003, İstanbul.

2 Genre resimleri Türkçe literatürde, *tür resmi*, *janr resmi* ya da *günlük hayat resmi* olarak da adlandırılır.

3 Peter Burke, yukarıda sözü edilen kitabında imgeler ve bunların zihniyet tarihini araştıran tarihçiler için büyük bir avantaj sağlarken aynı zamanda aldatıcı bir kaynak olduğunu da belirtiyor ki, bu görüşe katılmamak mümkün değildir. O yüzden bu yazıda söz konusu edilen günlük hayat resimlerine de bu yanılma payını akılda tutarak yaklaşmak ve gerekliğinde kesin yargılardan kaçınmak yada tersine bir yol izleyerek yazılı kaynaklardan teyit almak gerekebileceğini bilmek gerekir.

Dergi İnsert Katalog

Davetiye Ekstre Takvim

Fatura Broşür Bülten

Kart Ajanda

Poliçe

İster Adresli teslim, İster Adressiz !
Bölgesel dağıtım veya Sektörel dağıtım !

100 adet üzeri dağıtmak istediğiniz herşey... **Milyon** adetlere kadar...

Paketleme, zarflama, **QR Code**'lu Etiketleme... Tek tek **Fotoğraflı** Teslim Garantisi...

GPS'ler ile **Harita** üzerinde dağıtımı takip edebilme... Anında **Online** raporlar...

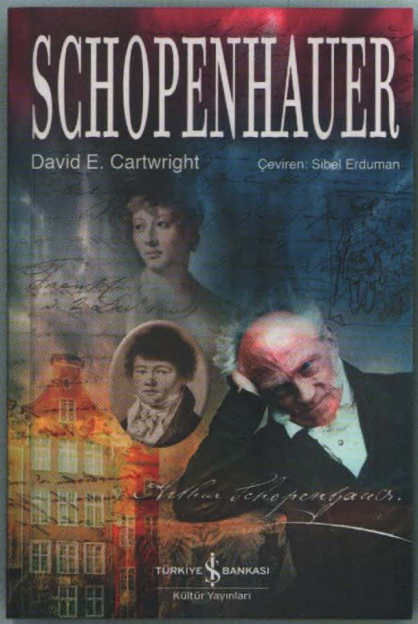
"Dağıtımda Son Teknoloji"

ajanspress kurye

Bir Ajans Press Group Kuruluşudur...

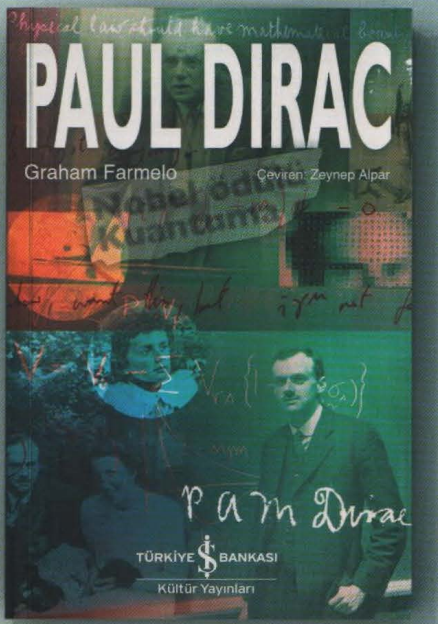
Profilo AVM 5. Yıl Sok. No:1/D Mecidiyeköy / İSTANBUL | T: 0212 356 11 51 | F: 0212 356 11 61 | info@ajanspresskurye.com..tr | www.ajanspresskurye.com.tr

Biyografi Dizimizin 25. Kitabı: Schopenhauer 26. Kitabı: Paul Dirac

19. yüzyılın en özgün ve kışkırtıcı düşünürlerinden Arthur Schopenhauer (1788-1860), ömrünü istirap ve ölümle dolu bir dünyada yaşamanın anlamını kavramaya ve "varoluşun daima endişe verici esrarını" çözmeye çalışarak geçirmiştir. Modern edebiyat, müzik, felsefe ve psikolojide derin yankı bulan ve Yaşam Bilgeliği Üzerine Aforizmalar, İsteme ve Tasarım Olarak Dünya, Aşkın Metafiziği gibi kitaplarıyla günümüzde de ilgi uyandıran dünya görüşüyle insanın hemen her boyutunu incelemiştir. Elinizdeki biyografi, Schopenhauer'ın parçalanmış aile hayatını, erken dönemlerde üzerinde etkili olan kişileri, Kant'a olan eleştirel bağlılığını, Fichte ve Goethe ile kişisel etkileşimini, Schelling ile kararsız ilişkisini, Hegel'e yönelik nefretini, felsefesinin tanınması için verdiği mücadeleyi ve geç gelen şöhretine karşı tavrını içeren bütünüyle belgelenmiş bir portre sunmaktadır. Schopenhauer bu biyografide, Samuel Beckett, Jorge Luis Borges, Emile Durkheim, Sigmund Freud, Thomas Hardy, Thomas Mann, Friedrich Nietzsche ve Ludwig Wittgenstein gibi farklı kişiler üzerinde kayda değer etkisi olan bir düşünür olarak ortaya çıkmaktadır. Yazar David E. Cartwright, Wisconsin Üniversitesi'nde (Whitewater) felsefe ve din araştırmaları profesörüdür. Schopenhauer ve 19. yüzyıl Alman felsefesi hakkında çok sayıda makale yazmış, bu gizemli felsefecinin bazı kitaplarını çevirmiş ve onun üzerine Historical Dictionary of Schopenhauer's Philosophy başlıklı bir sözlük hazırlamıştır.

Schopenhauer
David E. Cartwright
çev. Sibel Erduman
628 sayfa, 40 TL

"Atom teorisinin yeni ve üretken biçimlerinin keşfi" nedeniyle 1933 yılında Nobel Fizik Ödülü'nü alan İngiliz fizikçi Paul Dirac (1902-1984), teorik fizikçi standartlarına göre bile son derece tuhaf bir adamdı. Düz mantıklı ve içine kapanık biriydi. Hatta meslektaşları, konuşma kabiliyeti olan bir insanın konuşabileceği en düşük kelime sayısı için bir bir'imicat etmişlerdi: 1 Dirac = Saatte ortalama bir kelime. Soruları "Evet" ya da "Hayır" diye cevaplardı. Ancak "Fark etmez" diyerek kullandığı kelime sayısını yüzde yüz artırdığı da olurdu. Ancak Dirac, kafası müthiş bir tarak çalışan ve kimsenin kendisi ve çalışmaları hakkında ne düşündüğüne aldırmayan biriydi. Nitekim saf teoriden yola çıkarak öngördüğü antimadde, yıllar sonra deneylerle kanıtlandı. Sonradan pozitron adı verilen pozitif elektronu, deneylerle ispatlanmadan önce matematiksel olarak buldu. Dünyaya sadece yaparak değil, yapmayarak da fayda sağlamış biridir Paul Dirac; II. Dünya Savaşı sırasında ileri gelen bütün nükleer fizikçileri Manhattan Projesi kapsamında bir araya getiren ABD ve İngiltere'nin ısrarlarına rağmen atom bombası yapımına katkı sunmadı. Kendisi de fizikçi olan Graham Farmelo'nun, bilimsel terminolojiden taviz vermeden alan dışındakilerin bile takip edebileceği biçimde kaleme aldığı elinizdeki biyografi, dünyanın bu en tuhaf fizikçisinin hayatından hareketle bütün "tuhaf insanlara", etrafa aldırmadan doğru bildikleri yolda yürüme cesareti veriyor.

Paul Dirac
Graham Farmelo
çev. Zeynep Alpar
592 sayfa, 55 TL

/iskultur /iskultur iskultur.com.tr

Bakırköy Şubesi
Zeytinlik Mah. Pişekhane Cad. Halkçı Sok. No: 12, Bakırköy - İstanbul
(Bakırköy Çarşı Şubesi yanı)

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 • **Ankara** - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Altındağ, Tel: (0312) 324 10 74 • **İzmir** - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 **Diyarbakır** - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • **Eskişehir** - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • **Trabzon** Merkez, Tel: (0462) 326 98 39 • **Mersin**, Tel: (0324) 238 18 14 • **Samsun** - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları